

alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

CSOBÁNKA ZSUZSA
DEMÉNY PÉTER
LACKFI JÁNOS
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

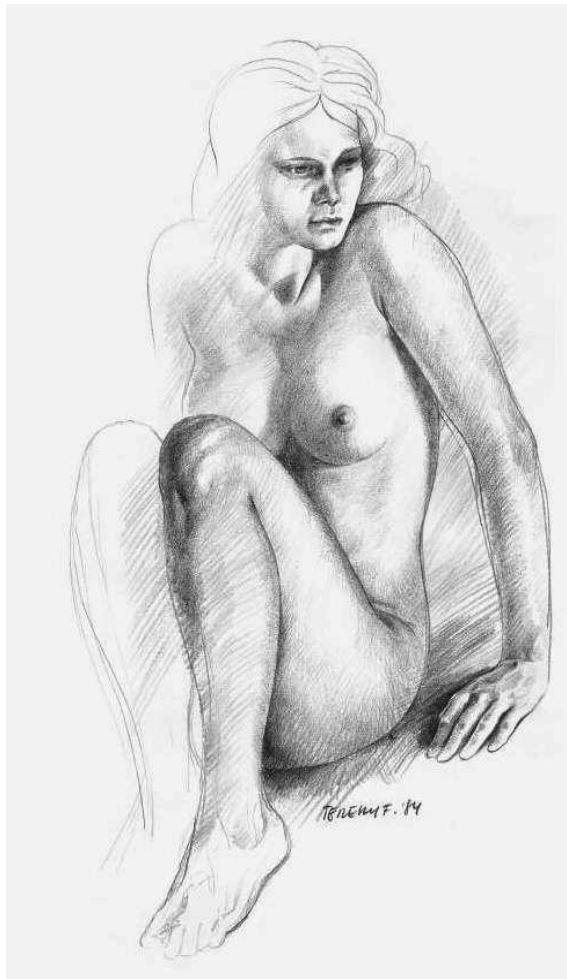
„KINCSEM”
BEREMÉNYI GÉZA
DRÁMÁJA

ARANY ZSUZSANNA
„KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉLETE”

HALÁSZ LÁSZLÓ NAPLÓJA

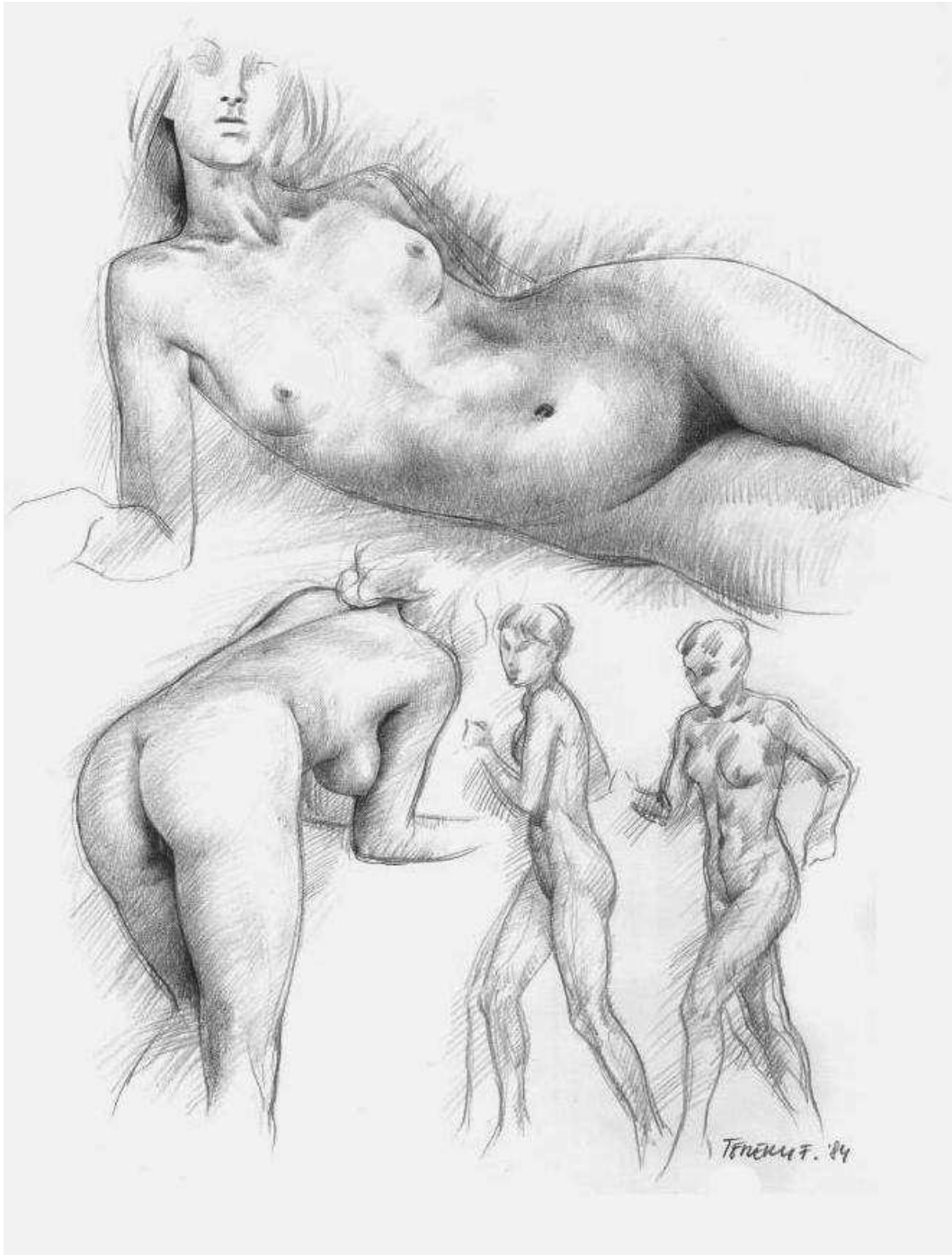
TANULMÁNYOK
BORBÉLY SZILÁRD
MARKÓ BÉLA
TANDORI DEZSŐ
KÖLTÉSZETÉRŐL

KRITIKÁK
GERGELY ÁGNES
KISS NOÉMI
KÖTETEIRŐL

HATVANÖTÖDIK ÉVFOLYAM

2014/8

 alföld

HATVANÖTÖDIK ÉVFOLYAM — 2014. AUGUSZTUS

- 3 TANDORI DEZSŐ versei: Szétértelmeződések
- 8 BEREMÉNYI GÉZA: Kincsem (dráma – 1. rész)
- 30 DEMÉNY PÉTER verse: Könyörgés
- 31 CSOBÁNKA ZSUZSA versei: Mudra; Pécsi dülő
- 32 SELYEM ZSUZSA: Égből a föld (novella)
- 35 LACKFI JÁNOS versei: Házimozi; Szeletelt ember

műhely

- 37 ARANY ZSUZSANNA: Kosztolányi Dezső élete („No Kornél barátom, úgy-e gyönyörű Pest” – 7. rész)
- 54 HALÁSZ LÁSZLÓ: Kényelmetlen tűnődések

tanulmány

- 71 FRIED ISTVÁN: Tandori Dezső másképpen van (Kísérlet a Tandori-életmű önértelmezésének leírására)
- 91 VALASTYÁN TAMÁS: Eredendő kiazmusok (A test mint a köztes világ fenoménje Borbély Szilárd költészetében)
- 99 ELEK TIBOR: Az öröklét és a pillanat (Markó Béla haikutrilógiájáról)

szemle

- 110 SZÉCHENYI ÁGNES: „Minden rossz megőrzi magát, mert újraépül” (Gergely Ágnes: Két szimpla a Kedvesben)
- 115 BÓDI KATALIN: Sikeranya (Kiss Noémi: Ikeranya)
- 118 TAKÁCS EMMA: Egy kódex négy oldala (Halász Margit: Vidróczki-kódex)
- 123 TÖRÖK ZSUZSA: A régi és az új (Jókai & Jókai)

képek

TÖREKY FERENC grafikái

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

BERTÓK LÁSZLÓ, ORAVECZ IMRE, SOPOTNIK ZOLTÁN versei

BEREMÉNYI GÉZA drámája: „Kincsem” – 2. rész

ARANY ZSUZSANNA: Kosztolányi Dezső élete

BALAJTHY ÁGNES, BÁLINT PÉTER, PETHŐ ANITA tanulmányai

Kritikák Bartók Imre, Németh Zoltán köteteiről

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.*

*<http://www.alfoldfolyoirat.hu>
alfold@mail.debrecen.com*

 alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő

FODOR PÉTER

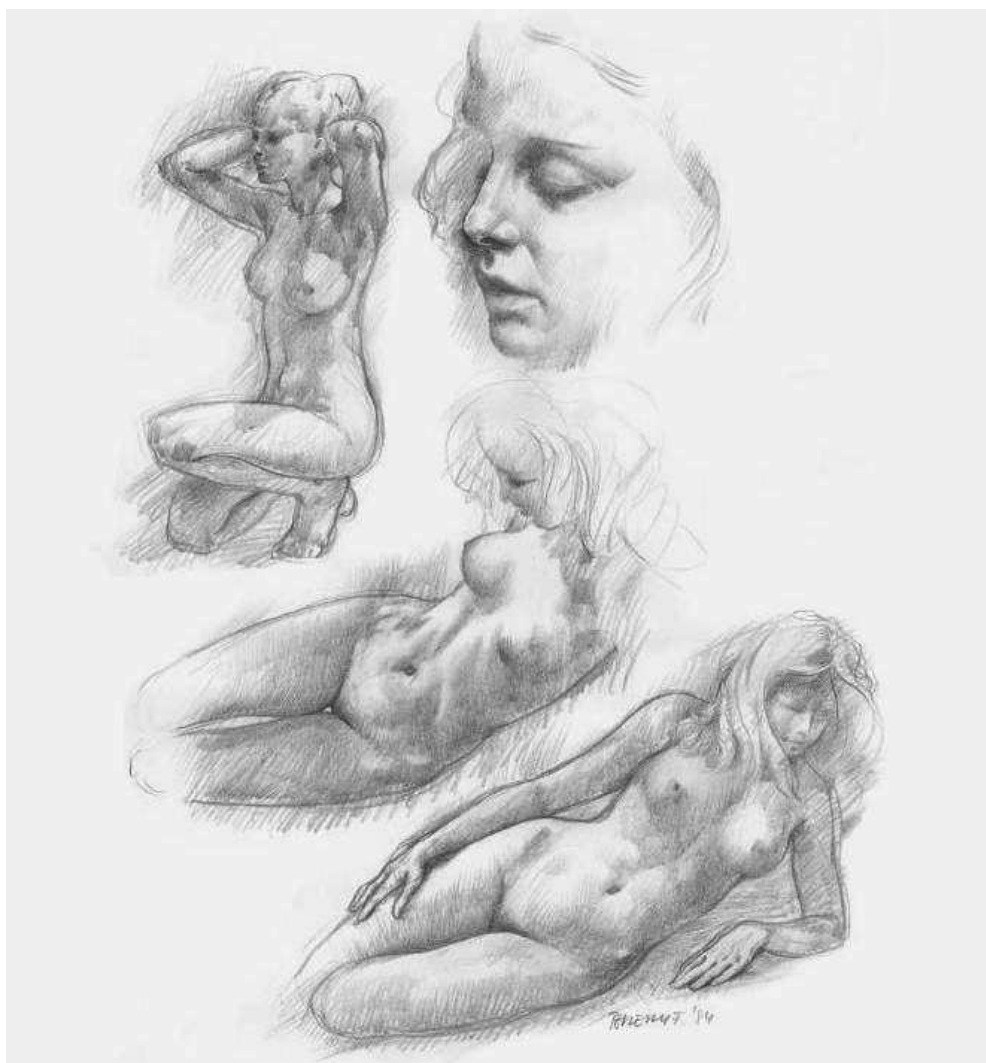
SZIRÁK PÉTER szerkesztők

ANGYALOSI GERGELY főmunkatárs

ÁFRA JÁNOS munkatárs

alföld

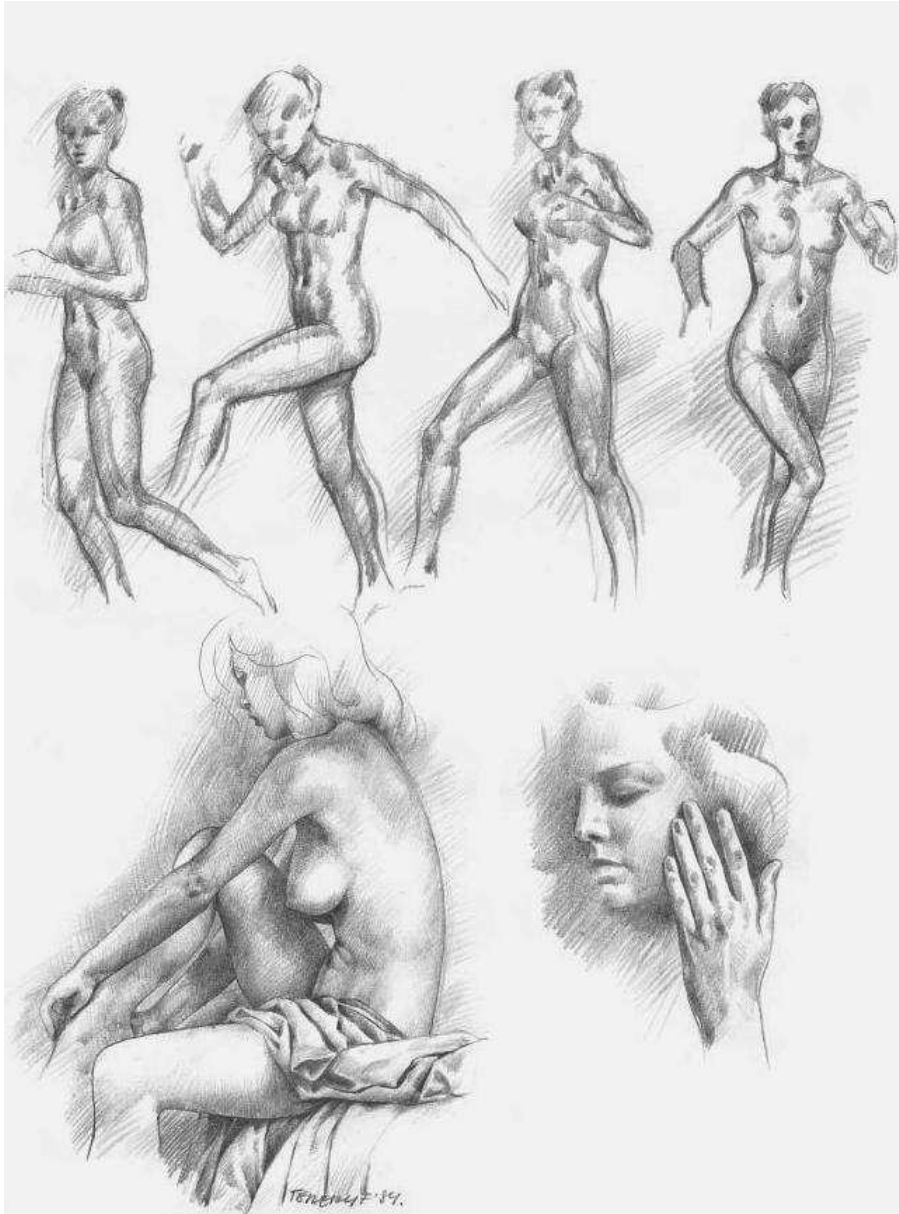
600 FORINT

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TANDORI DEZSŐ
Szétértelmeződések

TARTSD MAGAD!

*Sajnos,
szerencsére még
van mit.*

KLAUSZTROFÓBIÁK

*A klausztrófó,
fű-fa
humor.*

*Zokniban se bírom.
Lerúgom.
Aztán meghalok egyszer
mezítláb.*

FORDÍTÁSOK

*Warte nur, balde... /Goethe/
Várj, nemsokára...
Majd aztán...
Majzadtán.*

TRÜKKÖSEN

*Szólvá.
Érezve?*

ÉLNI (N.N.Á. NYOMÁN)

*Élni nem több,
nem kevesebb.*

Élni több-kevesebb.

Önisméltés nyomán:

Több-kevesebb lett volna.

KLAUSZTRUFÓ

Klausztrufó (van?)

ÖN, EN, ÓN

Mérőön.

Mérően.

Mérőön.

LEHET-E?

Lehet-e

több

„kevesebb”?

Kevesebb

„több”?

NAPRA NAP

Megvan

és elvesz.

Meghagy

és elvesz.

EGY NEHÉZ TEMATIZÁLÁSI KÉRDÉS

Nebéz azt mondani:

„Nem tudom...”.

Ha nem tudom, mit.

Ha azt sem tudom,

mit nem tudok.

Tematizálódás-e ez?

Eleve az?

Sem?

STÍLUSKÉRDÉSEK

A napok

hozzák is meg,

viszik is el

az életemet.

Meg is hozzák,

*el is viszik.
Mit tennének?
Mivel?
Amit hoznak,
azt viszik is
ugyanakkor.
Van-e a kettő között
elérítés?*

A KÉTSÉGBEESÉSRŐL

*Nem kétségbeesve vagyok,
hanem egy kétségbeejtő állapotban.
Melyik tematizált?
Hogy zoknim is klausztrofóbia:
tematizáltság ez, vagy tematizálatlanság?*

MI NAGYOBB KLAUSZTROFÓBIA?

*Bezárva mindenbe?
Kizárva mindenből?
Ha ki lehetsz zárva,
már a minden se „minden”.*

BENNE, NEKI

*Nekilátok.
Bennem kellene lennie.
Ezt látom.
Már késő.*

LD. HA NINCS MIT TENNI (LIGHT)

*Mit sem lehet csinálni.
Csinálni kellene
valamit ellene.
De mit sem lehet...
Ez értelmetlenség vagy tematizálatlanság?*

TEMATIZÁLATLANSÁG-E?

*Nem bírok beszélni.
Ezt nem bírom.
Fokozódás-e?
Tematizáltság-e?*

ZENE JENEY ZOLTÁNNAK (RÉGI)

*Ez mind,
meg „volt”.
Ez mind,
nincs „meg”.*

ÖSSZESZÉT

*Folyton
szétválnak.
Amennyit ez így
összeválnak!*

AMNÉZIA

*Amennyimnézia.
Semmimnézia.*

WEÖRES-KÉSEI

*Amennyim
nézi a
semmim.
Semmim
Nézi a...*

*Amennyim nézi:
a semmim.
Ha semmim.*

MAGAM, MA

*Ha többé nem csinálsz semmit,
valamit így mégis csinálsz,
ez csak „inkább” az,
hogy nem csinálsz semmit,
tematizálsz és
tematizálatlankodsz.*

TEMATIZÁLATLANSÁG-ELŐTTIEK

*Ez akkor valamilyen mód...
csak nincs semmilyen mód.
Nincs „ez”. Marad, hogy akkor.*

Legföljebb el, el, de:
NE TEMATIZÁLJ!

*Ne mondd,
mitől kímélt meg.
Ne mondd, kicsoda
vagy micsoda.
Ne mondd,
mi fenyeget.
Ne mondd:
járásom –
sokszor nincs már.
Ne mondd: fogaim
nagy többsége nincs,
ne mondd, pár csonk
bökdösheti is szádat
mélyen.
Ne mondd:
a gyomrom...
mert bátha nekem is,
mint neki,
aki mondja a magáét.
Fulladsz:
szívedtől?
Tüdődtől?
Ereidtől?
Ne tematizálj.
Most jönne a java.
Csak fobázkodj,
akár teljesen egyedi mód.
Mert most jöhet a java.
Teljesen egyedi mód.
Meghalsz, ahogy eddig
mindenki meghalt,
egyedi-mód vagy sem.
Tematizált vagy nem tematizált.
Olcsó ne légy, se.
Hogy „tematizálhatom”.
Jó, de maximum csöndben.
Megíratlan, elgondolatlan.*

Vagyok. Jól. Nem.
NEM VAGYOK JÓL.

Kincsem

SZEREPLŐK

BLASKOVICH ERNŐ
ZICHY MARGIT grófnő
FESTETICS gróf
ROBERT HESP, angol tréner
MAGGIE, Hesp felesége
BALTAZZI, görög bankár
CAVALIERO, a Jockey Club elnöke
FRANZL, lovászfű
LÓNYAY MENYHÉRT
KAROLINA, Blaskovich maitresséje
MADDEN, zsoké
FERENC JÓZSEF császár
TRANSPORTŐR
TITKÁR

I. RÉSZ

1. SZÍN

Dombtető/VADÁSZAT

FRANZL: Ernyeszt úr, kérem! Tessék elképzelni, Waternimph...

BLASKOVICH: Mi bajod? Mi baja?

FRANZL: Waternimph nem akar inni, pedig én...

BLASKOVICH: Mit nem akar Waternimph, baromkölyke? Tehetetlenkedsz?

FRANZL: Nem akar inni.

BLASKOVICH: Hajsza közepette? Mondták, hogy itassad?

FRANZL: Próbáltam csak. Ő tudja, mi kell neki. Elfordult.

BLASKOVICH: Meg se próbáld! Te!

HESP: *(közbeszól)* Mr. Blaskovich! Ha megengedi, uram, a vadászatnak ezennel vége.

BLASKOVICH: Délidőben?

FRANZL: Festetics gróf úr parancsolta.

HESP: Ugyanis gátversennyel zárul az idény, kimondatott.

BLASKOVICH: Franzl! *(rettenetesen néz rá)*

FRANZL: Híttem, tudni tetszik.

BLASKOVICH: Nekem ezt mért nem mondta senki?

HESP: Félreértés, uram.

BLASKOVICH: Mindenki tudja, csak én nem? Mi velem ez a tréfa?

HESP: Képzeli, uram, ha...

BLASKOVICH: Nem szokásom a képzelet. Ez valami társasági élc lesz, te angol. Még ez a kölyök is tudja. Mi? Franzl!

FRANZL: Én nem. Csak mondták, hogy lovászok is készülünk a gátversenyre...

HESP: Ha megenged egy megjegyzést, uram, az ön lova, Waternimph szemmel láthatólag elfáradt.

BLASKOVICH: Ezt pont maga mondja meg! És ezért szakadt meg a vadászat? Hogy ő fáradt?

HESP: Ön már az ötödik vadásznapon hajtja. Pedig benne van a korban az a kanca.

BLASKOVICH: Waternimph mindent bír. Amíg versenyzett, az Epsom Derbyn 24 lovas mezőnyben lett hetedik, ami nemde tiszteletre méltó forma. Tudta ön ezt?!

HESP: Ott voltam Epsomban akkor, saját szememmel láttam. Akkor tanultam megbecsülni őt.

BLASKOVICH: Franzl! Mész, ellátod Waternimph-et, csomagolsz, megyünk.

FRANZL: Hát a gátverseny? Legalább nézhetnénk meg. *(el)*

HESP: Mióta öné ez a remek telivér?

BLASKOVICH: Ötödik éve ülök rajta. Kifogás?

HESP: Ne hagyja üresen őt. A telivér vérvonala Isten ujját követi. Waternimph csikóiból ön gazdag lehetne, Mr. Blaskovich. Fedeztesse.

BLASKOVICH: Az én kezem alatt nem születik Derby-győztes. Tervem, felhagyok a tenyésztéssel.

HESP: Én pedig nem leszek vadászmester tovább. Ha meggondolná magát, egy Waternimph csikót készséggel tréningbe vennék jövőre Gödön.

BLASKOVICH: Itt rajtam kívül mindenki arisztokrata sok-sok telivérrel, forduljon hozzájuk csikóért az úr. És én nem szeretek utazni. Azt is bánom, hogy idejöttem. Hazaköt a zabom. Az én hírnevem az a zabom.

HESP: Waternimph nem akárki, és...

BLASKOVICH: Punktum. Befejeztem.

HESP: Gondolkozzon rajta.

BLASKOVICH: Nem természetem. Én csak kimondok, és az úgy is lesz. Zavarja?

FESTETICS: *(jön)* Mr. Hesp! Már neveznek az induló urak.

HESP: Megértem, gróf úr. De várnunk kell, míg összeszedik a hajtókat.

FESTETICS: Intézkedjen eziránt, Robert.

HESP: Meg lesz, uram. Margit grófnő állapota?

FESTETICS: Javult, Robert. Nemde, Erneszt?

BLASKOVICH: Már ez is szóbeszéd?

MARGIT: *(bejön)* Uraim! Hát itt vannak! Erneszt! Mire jutottak Mr. Hesppel?

BLASKOVICH: Nem értem, grófnő.

MARGIT: Waternimph ügyében.

HESP: Csak néhány semmitmondó szót váltottunk, kérném.

MARGIT: Hesp a legjobb, Erneszt. Hallgasson rá, ne űzzön vadat Waternimph-fel. Ez kíméletlenség. Fedeztesse. Jó?

BLASKOVICH: Hátam mögött kegyed összebeszélte egy vadászmesterrel, Margit?

FESTETICS: Ez csak jóakarát. Megértés, Erneszt.

BLASKOVICH: Minek a megértése? Azt mondd!

MARGIT: Hogy maga az én kedvemért vadászik Waternimph-fel. Nekem udvarol vele.

BLASKOVICH: Újabb szóbeszéd. Hogy képzelheti, Margit?

MARGIT: Ha szóbeszéd is, elhiszi, hogy ez nagyon jólesik nekem, Erneszt? Üljön le, ne álldogáljon! Bóknak veszem, s ez nekünk nőknek mindenünk.

Lónyay és Baltazzi bejönnek

LÓNYAY: Waternimph 16 markos kanca, a legmagasabb volt a vadászon, és Blaskovich Neszti – megfigyelték? – még pihenőbe sem szállt le róla.

BALTAZZI: Mert csakis a legmagasabb telivér hátáról mer az ön szemébe nézni, grófnő. Bár merészel, Herr Blaskovich lóról szállva is kegyednek szolgálni.

LÓNYAY: Így van ez, Margit?

FESTETICS: Milyen pletyka jutott a fülébe, Baltazzi?

BALTAZZI: Fülembé? A szemembe! A távcsövem pletykálta el. Nincsen egy órája, hogy láttam. Túl a patakon a rét. Margitot a mai vadászon arra a rétre ragadta a lova. Fékezhetetlenül vitte a grófnőt.

LÓNYAY: Két ország legkiválóbb hölgylovasát. Fékezhetetlenül. Nem hihető el.

FESTETICS: De nem lehetetlen.

BLASKOVICH: Kérem. Én nyomába eredtem a hölgynek, hogy lovát fékezzem. Óvólag.

MARGIT: A megmentőm volt, uraim.

BALTAZZI: Bár a távcső azt mutatta, hogy a grófnőt előzőleg földre vetette a ló, úgy érték be kegyedet.

LÓNYAY: Margitot, aki családi hírek szerint nyeregből háromévesen pottyant le először és utoljára?

BLASKOVICH: Azt meri állítani, hogy a grófnő részéről tettetett volt a baleset?

BALTAZZI: Maga, Blaskovich úr pediglen az ájult grófnő fölé hajolva két öklével saját arcára ütve zokogott. Ezt követőleg csókolta is a hölgyet.

MARGIT: Magamhoz térített ájulásomból. Hitte, hogy halott vagyok. Ugye, Erneszt?

BALTAZZI: Majd a kegyed fűzőjét szétoldozva vizsgálatba kezdett.

MARGIT: Segítő szándékkal. Hogy levegőhöz jussak.

LÓNYAY: Levegőhöz?

FESTETICS: Elég legyen! Rossz ízűek az urak. Megtiltom.

LÓNYAY: Nekem jogomban áll ez a tónus. Margitnak bejelenteni valója van. Nemde, Margit? Én a tegnapi vadászat folyamán mit tettem? Tárja a társaság elé.

MARGIT: Megkérte a kezemet, Lónyay. De én nem válaszoltam önnek.

BLASKOVICH: Engedelmmükkel, én most távozni fogok haza innen.

MARGIT: Még ne! Gróf úr! Hívassuk Mr. Cavalierot.

FESTETICS: Egy pillanat. Barátom, én arra inkább Lónyay gróf urat kérem fel. Tehát, Menyus, ezennel hagy el a birtokomat, legyél kedves.

LÓNYAY: A gátversenyen a klub tagjaként még indulni követelek.

BALTAZZI: És ezt még a nagyságos gróf úr sem tilthatja meg. Csakis Mr. Cavaliero.

CAVALIERO: *(be)* Mire várunk, Uraim? Last orders, please! A piros gömb adott jelre rövidesen felhúzzatik.

MARGIT: Egy pillanat, uraim. Mr. Cavaliero! Versenydíjat ajánlani van jogom?

CAVALIERO: Versenyszabályba nem ütközik.

MARGIT: Én, mi női erőmből telik, a legnagyobb díjat ajánlom fel a győztesnek.

CAVALIERO: S mi legyen az?

MARGIT: Uraim! Lónyay Menyhért tegnap a kezemet kérte. Viszont a mai vadászaton másik kérő jelentkezett. Nevezetesen a megmentőm, Blaskovich Erneszt úr. Az imént a tisztáson hevertemben kijelentette, férjem kíván lenni. Tehát legyen köztudomású hogy én, Zichy Margit, bárki is érne előbb célba a nevezők közül, annak felesége leszek, és erőm szerint őt boldoggá és birtokaim urává teszem. Ez az én díjam, és legyen köztudomású.

CAVALIERO: Grófnő! Uraim Let's go!

BLASKOVICH: Ez valami sötét tréfa?

MARGIT: Ha nevez, Erneszt, a színeimben indulhat.

FESTETICS: Neszti? Megtiltom neked! Hallod?

BLASKOVICH: Mit itt mind... Engem... Mindenki előtt...

MARGIT: El tud engem képzelni Lónyay karjaiban?

BLASKOVICH: Nekem csak a zabom jó. Abban semmi képzelet.

MARGIT: Mégis győzzön Waternimph-fel. Magáé leszek. Kívánom.

LÓNYAY: A lehetetlent, Margit? Waternimph egy öreg állat. Amiként a gazdája.

FESTETICS: Menyus! Ez volt az utolsó szavad!

LÓNYAY: Mr. Cavaliero! Én Ironboy-on indulok.

CAVALIERO: All right.

BLASKOVICH: Mr. Cavaliero! Blaskovich Ernő Waternimph-fel nevez!

CAVALIERO: All right!

BLASKOVICH: Margit! Hallhatom a biztatást? *(el)*

MARGIT: Waternimph-et fogok kiáltani! Waternimph! Waternimph!

FESTETICS: Neszti! Neked nem ez a nő kell! *(el)*

BALTAZZI: Mr. Cavaliero! Grófnő! Hogy nős vagyok, nem kifogás. Kalifával nevezek.

Görög vagyok, s az én vallásomban a bankjaim könnyedén intézik a válást.

MARGIT: De csak ha győz, Baltazzi. Hallotta mindenki.

BALTAZZI: Bécsben fogunk élni. Mellettem szabad lehet.

MARGIT: Én, Baltazzi, el tudok képzelni bármit.

BALTAZZI: Én úgyszintén. *(el)*

CAVALIERO: Uraim, a piros gömböt! *(el)*

LÓNYAY: Ennyire akarod Waternimphet?

MARGIT: Ha esetleg a férjem lesz...

LÓNYAY: Blaskovich nem győzhet! Ezt te is tudod!

MARGIT: A birtokaimat előled zárolni fogom, Menyus, és erről szerződést írsz alá!

Margit magára marad

CAVALIERO: *(hangja)* Go!

I/2. SZÍN

Kastélyszoba, Keszthely

BLASKOVICH: (*magához tér*) Megöltem. Waternimph.

KAROLINA: Franzl!

BLASKOVICH: Hol vagyok?

KAROLINA: Festetics gróf úr kastélyában.

FRANZL: Keszthelyen.

BLASKOVICH: Megöltem Waternimpet!

KAROLINA: Nem! Él!

FRANZL: Waternimph is itt van az istállóban, él és virul Festetics úr többi lova közt.

Mikor el tetszettek bukni, csak a lábai kalimpáltak fölfelé, aztán rögtön fölállt.

BLASKOVICH: Waternimph?

FRANZL+KAROLINA: Az, az, az. Ép, szép, remek!

BLASKOVICH: Újságok megírták? Hogy felbuktam. A szégyent.

FRANZL: Hát igen.

KAROLINA: Nem! Nem!

BLASKOVICH: Ezt a nőt ki küldte? Most rögtön elviszel innen. Azt nem lehet. Még nincsen úgy. Ez a nő hallgasson. Ez a néember nincsen.

Karolina ki

BLASKOVICH: Franzl. A hatodik akadálynál buktam, ugye? És hangtölcséren bekiáltották, hogy buktam.

FRANZL: Nem. Csak a végén. Csak a győztest.

BLASKOVICH: Ki volt az? (*csönd*) Lett esküvő? Lesz? (*csönd*)

FRANZL: Rögtön került hordágy. Festetics gróf úr személyesen felügyelt.

BLASKOVICH: Élvezte nagyon. Hogy szerepelt. A nézők meg röhögtek.

FRANZL: Nem úgy volt!

BLASKOVICH: Most rögtön mész Kisbérre. Viszed Waternimph-et.

FRANZL: Igenis.

BLASKOVICH: Fedeztetni akarom. Kisbéren két angol mén van hágatásra való, s Buccaneernak tisztább a vérvonala. Én roppant tudok disztíngválni. Cambuscan silány. Láttad már a csüdjét?

FRANZL: Igenis.

BLASKOVICH: Franzl! Megöllek, ha nem parancsra fedeztetsz! Kincsem, az lesz a neve. Hazamegyek, és az a csikó lesz egyetlen kincsem. (*visszadől*)

FESTETICS: (*jön*) Neszti bátyám!

FRANZL: Igenis. (*el*)

FESTETICS: Félve kérdezlek, hogy vagy?

Nincs válasz

12

FESTETICS: Mon amie. Bécsből jövök. Figyelsz?

BLASKOVICH: Nem érdekel.

FESTETICS: Ófelsége fogadott. Előterjesztésemre üzent neked. Érted? Ófelsége a császár neked üzen, Erneszt.

BLASKOVICH: Nevemet említetted? Megengedtem?

FESTETICS: Ófelsége általam üzeni, mivel, midőn ő a megtorlást követőleg először Bécsből látogatni idejött, a határnál csak te merésztetted fogadni őt, a híres négy feketés fogatoddal, ezért te az ő trónra lépésének 25. jubileumára Ferenc József rendben részesülsz.

BLASKOVICH: Atyád beszélt rá erre a marhaságra.

FESTETICS: De a vele járó birtokadományban kifejezett különleges kegy horribilis nagyságát hallva...

BLASKOVICH: Már nem kell a kegy.

FESTETICS: Sajnálom, de ha ezt visszautasítod, nem lehetsz barátom.

BLASKOVICH: Vitess el innen.

FESTETICS: Magyarország már békében van őfelségével, ne félj tőle, ünnepelt leszel.

BLASKOVICH: Fehér házamhoz, világoskék egem alá megyek vissza. Csikóm lesz Waternimph-től. Más semmi.

FESTETICS: Megőrültél. Te felháborodásban szenvedsz.

BLASKOVICH: Csak nemtörődömségben. Mostanáig égett és zsidongott és szorult a szívem. De megenyhült. Sőt elmúlt.

FESTETICS: Nem ez volt a te bajod... A grófnő! Margit!

BLASKOVICH: Mit akarsz?

FESTETICS: Eljött. Hozzád. Ideutazott, Neszti.

BLASKOVICH: Be ne jöjjön!

MARGIT: *(bejön, mögötte Lónyay, aki némán megáll)* Mit hallok, Erneszt! Úgy néz ki, mint a halál. Akkor is köszönöm. Köszönöm, hogy értem nevezett Walternimph-fal.

FESTETICS: Vissza akarja utasítani a kegyet.

MARGIT: Az enyémet? Úgyse tudja.

FESTETICS: A császári kegyről beszélek.

MARGIT: Micsoda férfi! Bámulom. – Lónyay! *(utasítja)*

Lónyay kezét fog Blaskovich-csal

BLASKOVICH: Hogy esnek a mézeshetek, asszonyom?

MARGIT: Állandóság és ismétlés. *(Kézfogás)*

FESTETICS: Adja értésére, ha uralkodót sért, az ajándékozó kéz mindent elvenni is képes.

MARGIT: Ha Ernesztnek úgy van kedve!

FESTETICS: Utoljára kérdem. Az a felséges kéz vegye le magát, rólad? Mi a válasz?

BLASKOVICH: Mondjad neki, beteg vagyok. Csak bajom van a sokból. Ha meg elveszi, amim van, a bátyáimnál meghúzódok.

FESTETICS: Ha közölnöm kell őfelségével, hogy elutasítod a kegyet, nem tudhatom úgy tompítani a szót, hogy a megtorlás rólad elhárulhatna. S hogy rám is háruljon abból, magamnak meg nem engedhetem. El kell tehát zárkoznom tőled. El kell itéljelek, távoznod kell köreimből. Rád se nézhetek, Erneszt.

BLASKOVICH: De vinni kell. Elvitetsz? Kicsinyke Festetics.

FESTETICS: Nagy, kényelmes kocsit adok haza neked. Kölcsönbe. *(el)*

MARGIT: Brávó, Erneszt!

BLASKOVICH: Kegyed nem utál? Esetleg viccből.

MARGIT: Maga most nem gondol rólam komolyan, s belátom, nincs is oka rá. Ha csak a szíve legmélyén nem érez okot s jogot. Mikor ott, a tisztáson hevertem kibontva, maga azt mondta, én telivér vagyok.

BLASKOVICH: Én ezt? Ugyan, kérem.

MARGIT: Bennem bíznia kell. Szemembe nézzen.

BLASKOVICH: Mit akar?

MARGIT: Egyszer estem le életemben lóról. Nekem nem lehet gyermekem. Ajándékozzon meg.

BLASKOVICH: Jó, tartson gyermeknek. Mivel ámít?

MARGIT: Waternimph. Fedezteti, ugye? A kedvemért.

BLASKOVICH: Saját elhatározásból. Nem értem a finom cseleket. Most meg mit akar?

MARGIT: Szemembe! Ne legyen Buccaneer az apa. Erneszt! Waternimph-fel mást kell fedeztetni. Higgyen nekem. Hisz?

BLASKOVICH: Nincs jobb.

MARGIT: De! Kerek pata, bozontos ízület. Emelt nyak, kis fej, tágas orrlyuk, ép szem.

BLASKOVICH: Önmagáról beszél, Margit?

MARGIT: Én kanca vagyok, Erneszt. Cambuscanról. Széles szügy, karcsú láb. Jól tudja őt maga is. Vaskos far, lágy bőr, micsoda sörény! És eddigi utódai!

BLASKOVICH: Téved!

MARGIT: *(erőt vesz dübén)* Erneszt! Én megvenném azt a születendő csikót. Mindenáron. Akarom. Erről a vágyamról még nem szóltam...

BLASKOVICH: Franzl!

Karolina Franzl be

BLASKOVICH: Vigyetek! Menjünk már.

KAROLINA: A gróf úr üzeni, hogy...

BLASKOVICH: Takarodjak, tudom. Franzl! Mész Kisbérre! Viszed Waternimph-et. Diktálok tenyészlevélt. Buccaneer, grófnő! Buccaneer! Alászolgája! Jusst is!

MARGIT: Lányai, segítse!

BLASKOVICH: Nem kell senki nekem. *(Margithoz)* Látni se!

MARGIT: Fog maga látni engem nélkülem is. Azt ne higgye. Ismerem magam, hogyan hatok.

BLASKOVICH: Háhá! Én minden árnyékra meg nem ijedek.

Kiviszik

MARGIT: Franzl!

FRANZL: *(visszajön)* Parancs?

MARGIT: Waternimph? Felszerszámoztad?

FRANZL: Igenis.

MARGIT: Lábon viszed?
FRANZL: Igenis.
MARGIT: Akarsz látni férfiruhában? Mondd, igenis.
FRANZL: Mondom.
MARGIT: Hoztam nadrágot. Felvegyem neked? Velem jössz. Kibújok ebből, testem-
re húzom azt. Szemednek láttára.
FRANZL: Mert úgy óhajtja.
MARGIT: Mert útitársad leszek. Tudod, Franzl?
FRANZL: Ernyeszt úr megöl akkor engem.
MARGIT: Sosem tudja meg. Tanúja akarok lenni. Két szememmel látni azt.
FRANZL: Hogyan hágiák meg Waternimph-et? Kisbéren? Minden vágya ez?
MARGIT: S hogy testemen kicseréljem a ruhát.
FRANZL: Élő grófnőt én még csak tribünön láttam.
MARGIT: De cserébe egy szolgálatot akarok tőled. És azt te megteszed. Igenis?

I/3. SZÍN

Gödi tréningtelep

MAGGIE: Daddy! Daddy! Hozzák!
HESP: Hogyan? Hogyan jön?
MAGGIE: Lábon. Szekér mögé kötve. *(átadja a távcsövet)* Beindult az üzlet. Ez már
a kilencedik csikónk, Daddy! Híresek lettünk.
HESP: *(csak belepillant, máris visszaadja)* Waternimph leánya? Mi a véleményed?
MAGGIE: Ágaskodik, Robert! Forogni akar! De nem erővel. Illemtudó. Meggyőző-
dés? Mintha nem volna benne tűz. Úgy látom a tegnapi, az a kis Prince Giles
the First az fölötte van? Nem?
HESP: Az Baltazzi tenyésztés. Garantált vérvonal, kifogástalan felmenők. Mint egy
fekete gép.
MAGGIE: Ez sárga színű.
HESP: De ez is jó eredet.
MAGGIE: Milyen nyugodt. Szinte flegma. Micsoda mozgás! Hideg vérrel poroszkál a
kicsike. Suta gyermek. Véznaácska. Formáját sem akarod megítélni? Van benne
valami különös, Robert.
HESP: Nagy kár, hogy a gazdája kontár.
FRANZL: Mr. Hesp! Gnédige Frau! Ich küsse die Hände. Hoztam a kellő papírokat.
HESP: Csak magad hozod?
FRANZL: Ernyeszt úr leszállt a kocsiról. Gyalog jönnek kerülő úton. Előreküldött minket.
HESP: Éppen egy éves. Ugye?
FRANZL: Egy évig alapoztunk vele. Semmi tréning, rideg bánásmód. Ernyeszt úr állí-
totta: idomuljon a rideg világ dolgaihoz. Kincsem, az a neve. S ha majd az úrnál
tréningbe kerül...
HESP: Nem vagyok elragadtatva tőle.
FRANZL: Na, ettől tartott Ernyeszt úr, hogy ezt tetszik rá mondani. Ő is kételkedik.
MAGGIE: *(be)* Ugye milyen gyönyörű?

HESP: Nem is tudom.
 FRANZL: Az, hogy most homályos a sárgája...
 HESP: Tisztulhat, igen. Te ápoltad?
 FRANZL: Vele aludtam. Majd tréningben meg tetszik látni, miszter Hesp. Ő mindent eltűr. Vasból van.
 MAGGIE: Szénáját sóztátok?
 FRANZL: Csak nyalattuk vele a sót. Hetente egyszer.
 HESP: Buccaneer az apja.
 FRANZL: Igenis.
 HESP: Nem úgy nézném, hogy az a vérvonal Buccaneeré.
 FRANZL: Majd kijön rajta.
 HESP: Lépésben kétértelműen mozog.
 FRANZL: Megjárom. *(ki)*
 MAGGIE: Minden nagy egyéniségben van valami aránytalan. A bimbóban még elbújik a jövődő.
 HESP: Ne túlozzunk. Az a tenyésztő dolga.

Bejön Blaskovich, karján Karolina

BLASKOVICH: Mr. Hesp!
 HESP: Mr. Blaskovich! Nézem itt a csikót...
 BLASKOVICH: A hölgy a kísérőm. Partner, ha azt nézi.
 HESP: Találgatom itt, hogy ez a csikó eltérő...
 MAGGIE: *(közbeváág)* Mégis mitől vonzó.
 BLASKOVICH: Ha gondolja, ne vegye tréningbe. Nekem se tetszik. Kétértelmű.
 KAROLINA: Ne mondj ilyet. Hiszen szereted őt. Tudom.
 BLASKOVICH: Maga ne kotyogjon bele.
 KAROLINA: Szereti, Mr. Hesp. Csak magának se vallaná be. Az egyetlen kincse.
 BLASKOVICH: Honnan veszi ezt maga? Meg nem ütöttem, de...
 KAROLINA: Fáj neki elszakadni tőle. Ide se akarta hozni, tréningbe. Gyermekeének veszi.
 BLASKOVICH: *(rászól)* Karolina! Keményen fogtam, nem kíméltem. Szabad ég alatt éjszakázott legnagyobb fagyokban is.
 MAGGIE: Eltúrte?
 KAROLINA: Elhevert a jégen. Mert Kincsem fekvé alszik. Szegény drágám.
 BLASKOVICH: Attól van, hogy sosem beteg.
 HESP: Helyesen tette, uram. Jó alapot adott a trénernek. Csak egyet hiányolok. A szertelenséget. A tüzet. Mi ez a közöny?
 BLASKOVICH: Magának való. Bár én lettem volna kölyökkoromban ilyen. De hát el-kényeztetett az édesanyám. Aztán most egy ilyen csikótól is tanulhatok vén fejjel.
 KAROLINA: Csak tréfálkozik.
 BLASKOVICH: Igen, de nem magamon. Nos, Mr. Hesp? Kitűnő a zabom, híresen, nem is adtam neki sose répát. Mert kanca elli a csikót, de zab annak az anyja, így mondják mifelénk. Megtettem mindent, a legjobb mént választottam apának, Buccaneert. Lehet, nincs szerencsém. Illetőleg nekem biztos nincsen, már meggyőződése az... Hogy senkinek sincsen. Csak annak, aki képzelem.

MAGGIE: Bízunk a lóban, uram. Attól fejlődik.
 HESP: Inkább a tréningtől. Ha megengedi... (*félrevonja Maggiet*) Göthös. Ilyen is marad.
 MAGGIE: Acélos. Egy lenyomott rugó. A táplálást bízd rám. Kilenc gyereket szültem neked.
 HESP: Azért vegyek tréningbe még egy kilencedik csikót? Fanatikus vagy, Maggie.
 MAGGIE: Minden gyerek megváltó.
 HESP: Ha az apja Szent József. Ezzel a Blaskovich-csal én nem fogok megegyezni.
 MAGGIE: Csak nőkre hallgat. Tárgyalj vele, és engedd, hogy beleszóljak.
 HESP: De csak egyszer. – Mr. Blaskovich!
 BLASKOVICH: Nyilván észrevette, hogy a csüdje...
 HESP: Az furcsa.
 MAGGIE: ...és mégis.
 HESP: ...ebben reménykedhetünk.
 BLASKOVICH: Nem utasítja el? Persze, mert tetemes a tréning díja. Szinte sajnálom. (*nevet*)
 HESP: Egy év, Mr. Blaskovich. Egy év. (*kézfogás*)
 KAROLINA: Hiányozni fog nekünk, ugye, Ernő. Egy év nagy idő.
 MAGGIE: Épp megfelelő, hogy szülessen gyermekük. Mr. Blaskovich! Hagyja itt Kincsemmel nálunk az istállófiút.
 BLASKOVICH: Franz! Ha Mr. Hesp megelégné a vesződést Kincsemmel, rögtön hozod haza, addig maradsz. Engem várnak a csépléssel. Mr. Hesp!
 HESP: Mr. Blaskovich!
 KAROLINA: (*Maggie-bez*) Asszonyom! Hálásak vagyunk.
 BLASKOVICH: Jöjjön.

I /4. SZÍN

Casino

LÓNYAY: Minél nagyobb valami, annál messzebből látszik kisebbnek.
 FESTETICS: Miről beszélsz, Menyus?
 LÓNYAY: Az adósságaimról.
 BALTAZZI: Én az ön helyében, Lónyay, egy lehetetlen tétet mondanék.
 CAVALIERO: Érdekesítőt mondott, Baltazzi. Melyik tét nevezhető lehetetlennek?
 BALTAZZI: Amelyik legritkábban forog. Példának okáért a bank.
 LÓNYAY: Ha kijön, azt tovább növelnem kell. Passz.
 BALTAZZI: Ez esetben, uraim, mi növelhetnénk tétjeinket, hogy Menyus szerencsés esetben nagyobbat nyerjen.
 CAVALIERO: Avagy még nagyobbat veszítsen. (*tesz*)
 FESTETICS: Sose játsszál utolsó zsetont, Menyus.
 LÓNYAY: Visszaváltsam? (*dönt*) Bank.
 BALTAZZI: Állom. Ha Menyus veszít, már nem adok neki haladékot.
 CAVALIERO: Ne felejtse Lónyay, akkor 24 órája lesz.
 LÓNYAY: Ne féltsen Baltazzi! Nem lesz rá szükségem.
 BALTAZZI: Akkor... Megduplázom. A bankot.

CAVALIERO: Én ellenben. Nem. Majd osztok.

FESTETICS: Kiszálltam.

LÓNYAY: Nem szabad nem hinnem benne, nem szabad, nem hinnem benne, csakis hinnem szabad nebbe. Állok elébe! *(veszít)*

CAVALIERO: Rien nő vá plü? Pardon!

BALTAZZI: A hitvесе, Lónyay, még rendelkezik.

CAVALIERO: Kell, hogy kisegítse.

BALTAZZI: A hitelezőit értve ezen.

FESTETICS: Mintha nem tudná. Hogy Margit zárolta saját vagyonát Lónyay elől.

BALTAZZI: Azt hittem, csak rebesgetik. Akkor nincs más hátra, grófom, lője főbe magát.

LÓNYAY: Hétpecsétes titok, hogy mi tart vissza ettől.

BALTAZZI: Hogy gyönyörű felesége van?

FESTETICS: Menyus római katolikus. Akárcsak én. Mi sosem leszünk magunknak gyilkosai.

BALTAZZI: Nocsak. Adjak hálát az égnek, mert görögkeleti vagyok? Bármikor főbe durranthatom magamat?

LÓNYAY: Az minden kereszténynek tilalmas.

BALTAZZI: De ha kedvem támadna hozzá. Mondjuk megszőktetnék valakit. Egy hitvest, egy neves európai uralkodóházból... Mondjuk Monacóból... És vele kastélyomban botrányos együttélésbe kezdenék...

CAVALIERO: Akkor katolikus uralkodója – nevezzük Ferenc Józsefnek – önt kitagadná kegyeiből. De csak míg a pápa őszentsége annak a hercegnének a válását nem engedélyezi. De hát ön – ugye Festetics – folyamodott?

FESTETICS: Igen. Folyamodtam őszentségéhez, hogy engedélyezze a hercegné válását férjétől.

CAVALIERO: És a pápa? Nem engedélyezi a válást?

BALTAZZI: felsége személyes parancsára mondom neked, hogy Festetics gróf már nincsen sem a Burgban sem a Vatikánban. Kegyvesztett lett. Egyaránt. Főbe azért a te helyedben sem lőném magam.

FESTETICS: Semmi okom rá, amíg Mary Hamilton engem szeret. Újabb kérvényt küldök őszentségének. Az én ügyemnek még lehet kedvező a kimenetele.

BALTAZZI: De Menyus ügyére is létezik kedvező megoldás. Megengedi, hogy felajánljam? Menyus! Mit szól hozzá? *(megpillantja az érkező Margitot)*

CAVALIERO: Grófnő!

BALTAZZI: Grófnő!

MARGIT: Uraim! Ha befejezték a partit, engedjék meg, hogy Festetics grófnál érdeklődjem egy bizalmas ügyben.

FESTETICS: Az ügy már nem bizalmas. A szóbeszéd igaz, de a helyzet nem kilátástalan.

MARGIT: Van még remény a válás ügyében?

FESTETICS: Inkább Baltazzit hallgassa meg. Lenne egy javaslata. Valamennyien kíváncsiak leszünk a véleményére.

MARGIT: Uraim!

BALTAZZI: Lónyay gróf úr!

LÓNYAY: *(maga elé meredve)* Hallgatom.

CAVALIERO: Feltehetőleg újabb kölcsönt kínál, Baltazzi.

BALTAZZI: *(le nem veszi a szemét a nőről, aki elrántja a kezét)* Sokkal többet.

MARGIT: Férjem veszteségei engem nem érintenek.

BALTAZZI: Mindent tudok. Kimerítőleg érdeklődtem kegyed felől.

LÓNYAY: *(feláll)* Ez esetben távoznom kellene? Margit?

MARGIT: Igen?

LÓNYAY: Mindig rajongója maradok.

MARGIT: El is várom.

LÓNYAY: És tiszteletben kell tartanom az összes akaratát.

MARGIT: Tehet mást?

FESTETICS: Jössz velünk a pályára, Menyus?

CAVALIERO: Ironboy is indul.

LÓNYAY: Minek? Ha már nem az én színeimben. Azért kíváncsi vagyok. Ez még megmaradt nekem.

CAVALIERO: Helyes. A társaság ilyenkor formát képez. Grófnő!

MARGIT: *(miután kettesben maradt Baltazzival)* Én semmi módon nem fizetek a férjem után.

BALTAZZI: Ne legyen szívtelen. Neki egyetlen tulajdona már csak a revolvère.

MARGIT: Nekem kell a pénz. Minden vágyam, hogy telivéreket vásároljak. Teszem azt Blaskovich Nesztitől.

BALTAZZI: Hogyne, kancacsikó Walternimph-től... Ki is az apa? Buccaneer?

MARGIT: A tenyésztő könyv szerint.

BALTAZZI: Valójában?

MARGIT: Cambuscan az apamén. Oda hatottam. Némi vesztegetéssel. De ez titok.

BALTAZZI: Hölgym, ön tenyésztőként is ragyogó. A barbár Nesztivel miért tette ezt a jót, mondja?

MARGIT: Hogy aztán a csikót, Kincsem a neve, megszerezhessem.

BALTAZZI: Hogyan? Neszti Kincsemet el nem adná.

MARGIT: Nekem igen. Hatással vagyok rá.

BALTAZZI: Énrám is. Prince nevű ménem szerepel az álmaiban?

MARGIT: Elsőként.

BALTAZZI: Olcsó leszek.

MARGIT: Milyen mértékben?

BALTAZZI: Legteljesebb mértékben, ha... beleegyezne, amibe a férje is...

MARGIT: Mit kér érte?

BALTAZZI: Hát nézze. Princért, madame, a lelkét is.

MARGIT: Tartósan?

BALTAZZI: Istálló-tulajdonostárs gyanánt. Tudom, a színei: piros-fekete. Prince azokban indul már holnap. Túl nagy ár?

MARGIT: Nem.

BALTAZZI: Tévedek, ha azt mondom, Európa két legnagyobb tenyésztője kerül most szorosabb közelségbe?

MARGIT: S ha Európáé, Aristide, akkor a világé.

I / 5. SZÍN

Tréningpálya, Göd

Hesp, Madden bent

CAVALIERO: Á! Bécs és Hannover is képviselve. Örvendünk, uraim! Ezen a szép tavaszi napon a nagyérdemű Mr. Robert Hesp kilenc, tudásban és készségben szinte egyenértékű kétévest bocsát ki istállójából. Kilenc nyeretlen telivér vár a startra mostan, s ha én azt kiáltom nemsokára: „Go!”, megnyílik előttük egy-egy fényes életpálya, inszakadtából nekirugaszkodhatnak a kitárulkozó jövőnek. Egy évig tréningeztek erre a napra, ifjúi életük legelső versenyére a kiváló Mr. Hesp kemény keze alatt. *(lelép a székről, rámutat)* Robert! Kérem. Csak néhány szót.

HESP: Úgy vélem... Ott jön.

MADDEN: Micsoda egy ironikus alak. S az a hölgy vele?

HESP: A maitresséje.

MADDEN: Együgyű teremtésnek tűnik.

HESP: Megkérhetem, ne udvaroljon neki?

MADDEN: Szükszavúság, uram?

HESP: A tét komoly, Madden.

KAROLINA: Ha gondolod, hátramaradok tőled.

BLASKOVICH: A futam végeztével vágtatunk haza. Addig segítsen. Szólaljon meg, ha én nem bírnék, egyetlenem. Csak ne tegezzen ebben a baromvásárban.

HESP: Mr. Blaskovich!

BLASKOVICH: Mr. Hesp?

HESP: Kincsem kiugró formában van.

BLASKOVICH: Mondotta valaki ezt önnek? Mert a híresztelés nem tőlem ered.

HESP: Alaposan megismertem a lovát. Egy év tréning alatt, elhiheti.

BLASKOVICH: Hiszek önnek, de akkor kikötésem, hogy ön is higgyen nekem. Példának okáért, miért nem mutatják be magukat a hölgynek?

HESP: Mert nem vagyunk feljogosítva.

BLASKOVICH: Kérem... Karolina, kedvesem, ez itt Mr. Hesp. *(Hesp kezét ráz a hölgygel)* Angol, azért nem csókolja meg az ön kezét. A másik pedig nekem nem mutatkozott be. *(Hesphez)* Ez kicsoda?

MADDEN: *(kezet csókol)* Hölgyem! *(kezét nyújtja, Blaskovich nem fogadja el)* A nevem: Madden.

BLASKOVICH: Hallhattam önről?

MADDEN: A jelen világ legjobb zsokéja. És a hosszú jövőé úgyszintén.

HESP: Angliából hívtam. Mit gondol, miért?

BLASKOVICH: Engem pedig Karolina hívott. Gondolhatja miért! Nélküle el se jöttem volna.

HESP: Kérjük, engedélyezze, hogy a mai bemutatón Mr. Madden induljon Kincsemmel. Próbaképpen. Így civilben, hisz ez háziverseny.

MADDEN: Uram! A zsoké erősen számít, lássa be.

BLASKOVICH: A zab számít. Meg a telivér, az viszont zabból van. S a birtokomon terem a jelen világ legjobb zabja, úgyhogy Kincsemet az ápolója fogja lovagolni máma. Slussz. Ide gyere, Franzl!

FRANZL: Ernyeszt úr...

BLASKOVICH: Most kuss legyen.

MADDEN: Uram, a zoké megmondjam, mennyire számít? Zoké: 70 százalék, ló: 30 százalék.

BLASKOVICH: Én megvetem a remény aljasságát. Emberre, lóra többé nem teszek. Hogyha Kincsem, nyeregben népszerű zokéval esetleg megfelelően szerepelne, akkor a tenyésztőre árnyék borul. Franzl! Kincsemmel te indulsz. Slussz!

FRANZL: De...

BLASKOVICH: Egyetlen kifogást mondhatsz! Csak egyet!

FRANZL: Tisztelem őt, Kincsemet. Rajongva. Nem tudnám nógatni. Nem visz rá a lélek, hogy bántsam őt.

BLASKOVICH: Indulsz! Nem tudja nógatni. Bűdös kölyök.

FRANZL: Aztán majd engem vádol. *(el)*

MADDEN: Így fel nem mérhető Kincsemnek a formája, egy istállófiúval...

BLASKOVICH: Önt én meg se hallom. Világzoké. Beképzelt.

Madden nekimenne, Hesp akadályozza

HESP: Madden!

MADDEN: Mit hisz? Hogy ő egy maharadzsza?

HESP: Az lesz. Túrje el tőle.

Visszajön Cavaliero, Festetics, Baltazzi és Margit. Az ő másik oldalán Lónyay

CAVALIERO: Ez eddig rendben is volna, foglalj el a helyed kérlek, de most engedelmekkel, nekem rövidesen a rajtnál a helyem. Grófnő! Mr. Baltazzi! Külön felhívnam becses figyelmüket Mr. Baltazzi induló kétévésére, Prince Giles the Firstre...

MARGIT: Prince már az enyém, Cavaliero.

BALTAZZI: Őt én Zichy grófnőnek ajándékoztam, Mr. Cavaliero.

CAVALIERO: Bocsnatot kérek, elfelejtettem. Tehát felhívnam figyelmüket a Mr. Hesp által is nagy jövőt remélő Prince-re, aki most már Zichy Margit grófnő tulajdona. Uraim, a piros gömböt! *(Ki)*

BLASKOVICH: Így lesz? Már nem is köszönünk?

LÓNYAY: Kincsem az abrakoló fiúval indul? Fantasztikus híreket hallottam róla.

FESTETICS: Mindenfélét beszélnek. Csak hát Neszti lova. Nem lehet tudni.

Karolina kis ibolyacsokrot nyújt át Blaskovichnak

BLASKOVICH: Mi ez?

KAROLINA: Ha győz a lovad, add oda neki.

BLASKOVICH: Hogy falja fel?

KAROLINA: Tűzd bele a homlokszíjába. Így szoktátok mondani. Homlokszíj!

BLASKOVICH: Kinevetnek a virággal. Hova tegyem?

LÓNYAY: A zsebedbe, Neszti.

BLASKOVICH: Csak elhervadna. *(visszaadja)* Futam után rögtön indulunk haza. *(nézi a rajthoz állókat)* Melyik az? Kincsem.

LÓNYAY: Az ott. Prince mellett.

BLASKOVICH: Randa a szőre. Matt. Nagyot változott. És nem javára.

LÓNYAY: Fiatal még.

BLASKOVICH: Mitől ilyen szegletes lett a feje?

HESP: Az anyai nagyapjától örökölte, Melbourne-től. Ez a vérvonal egyik nagy titka. Hogy kancák formázzák a mént.

BLASKOVICH: Tudom. De hát az a Melbourne egy fenomén volt.

MADDEN: *(átszól)* Háromszor nyertem Melbourne-nel. Abból kétszer Eponban. Járt már ott, Mr. Blaskovich?

BLASKOVICH: Angliában? Ki nem állhatom a hullámozást. Hányok tőle. Mire várunk? Essünk rajta túl. *(megszólal a rajtharang)* Na végre!

CAVALIERO: *(hangja)* Go!

Nézik a versenyt. Nevetés

BLASKOVICH: Elindult már? *(megragadja a nő kezét)*

KAROLINA: Jaj, Erneszt. Áll és legelészik a startnál.

BALTAZZI: Biztos éhes!

KAROLINA: Kincsem! Kincsem! Menj már!

BLASKOVICH: Megölöm Franzlt.

KAROLINA: Nógatja pedig. Nézze!

BLASKOVICH: Gyöngén. Kisasszonykodik. Csak körbeforog. Nevetség.

FESTETICS: A mezőny már 100 méterre jár. *(felugrik)* Elindult! Neszti! Kincsem elindult.

BLASKOVICH: *(visszafordul)* Megy! Megy! Megy! Hogy megy!

Nevetés, taps

KAROLINA: *(nevet)* A célban folytatja a legelést!

BALTAZZI: Mondtam, hogy éhes.

FESTETICS: A mezőny csak most, Erneszt! Most ér célba. Láttad? Duplájára nyúlt a teste. Hat lóhosszal vert.

MADDEN: Mr. Blaskovich! Uram! Ön nyert. Megnyert engem.

BLASKOVICH: Tápiószentmártont láttam magasból. Világoskék ég, hófehér ház. Tegnap álmomban. Én álmodtam meg! Én!

CAVALIERO: Helyes, hogy már a színeit tervezi.

MADDEN: Világoskék és fehér? Nem elég rikítóak a pályán.

BLASKOVICH: Ne vicceljen. A zöld füvön? Ezek lesznek az én színeim. Juszt is, te angol.

HESP: Tulajdonossal ellenkezik, Madden?

BLASKOVICH: Az én földem. Az én zabom. Az én halványkék egem. A kutam vizei.

Azok neveltje! Nem szabad. Nem hihetem.

BLASKOVICH: A kutam vizei nevelték fel. Az egem, a zabom, a kezem!

HESP: Figyelmeztetem, az én tréningem is.

BLASKOVICH: A kutyának a fasza, az a maga tréningje. Az.

Hesp megbántva hátralép, sebet kapott

BLASKOVICH: Uram! Mr. Hesp! Nézze. Praxisában olyat még nem tapasztalt, hogy pillanatnyi forma?

HESP: Bármi előfordulhatik.

BLASKOVICH: Akkor értse kételyeimet, kérem. Kételyemet önmagamban, hogy ez a győzelmecke pillanatra a fejembe szállt. Elismerésem. Ö... ö... Mit mondhatnék? Ettől Kincsem a jövőben lehet még csapnivaló?

HESP: Ha gazdája akadályt képez neki...

MADDEN: S a megfelelő zsokétól, trénerétől őt elveszi...

BLASKOVICH: *(Hespnék)* Jó. A részesezésében megállapodunk. Felkérem, Mr. Hesp, tartsa formában Kincsemet. Az én lovamat.

CAVALIERO: Uraim! A Hesp istálló kilenc lovát a jövő héten kiviszem Németországba, ott fognak futni jelentős díjakért. *(taps)*

HESP: Megengedi, Mr. Blaskovich, hogy Kincsemmel Madden induljon Berlinben?

CAVALIERO: Németország 5 éve egyesült. Európa leggazdagabb országa. Azok a díjak ott, úgy sejtem, értékesek lesznek.

HESP: De a német versenyegyletek csak saját tagjaiktól fogadnak el nevezést, érti, uram?

CAVALIERO: Kincsem az én színeimben kell induljon, kérlek szépen, Erneszt. Nevem alatt. Egyelőre.

BLASKOVICH: Fekete és sárgacsíkos sapka?

MADDEN: Mutat a zöld füvön. Ne önézeteskedjen.

MARGIT: Erneszt, gratulálok! *(csókolja)* Baltazzinak pazar ajánlata van Kincsemre. Mondhatom? *(nézi a férfit)* Emlékszik maga még reám?

BLASKOVICH: Nem, nem! Ezt az ajánlatra mondtam, Margit.

MARGIT: Baltazzi ajánlata Kincsemért 10 ezer forint. Azon ön fél tucat kitűnő csikót vehetne a szerencsés keze alá.

BLASKOVICH: Hogy szerencsés a kezem? Azzal magyarázza? Téved.

MARGIT: Kincsem a mi kettőnk lova. Tudja meg.

BLASKOVICH: El akarná venni tőlem kegyed is? Elég! Kincsem nem indul többé! Semmi pénzért, másnak színeiben, másnak lovaként, hozzá másnak semmi köze, ő csakis az enyém. Viszem haza! Nekem és az én Kincsemnek nincsen szükségünk senkire. Érték én annyira a lóhoz, hogy ezennel kijelentsem, amit ma futottunk: lehet pillanatnyi forma! És a turfnek mulékony világában legszörnyűbb szégyen a visszaesés! Franz! Otthon tartunk háziversenyeket, és te maradsz a zsoké!

MARGIT: Erneszt, bizonyítani tudom, hogy én vagyok, aki a lóhoz jobban ért, mert Kincsem születésében közreműködtem tevőleg. Hallgasson meg! Franzl a tanúm!

BALTAZZI: Egy szót se, Margit! Én a vételáron emelek. Halljam, mit mond, Blaskovich! Az összeget.

BLASKOVICH: Karolinám! Én mégiscsak kérném, adja ide azt a csokrot! A lovamhoz akarok menni!

KAROLINA: Ugye, hogy odamegy hozzá. Jól esne neki. A homlokszíjába tűzze.

Blaskovich ki, Baltazzi ki, közben valamit beszél

FESTETICS: Margit! Szóljon hozzá! Győzze meg! *(ki)*

MARGIT: A győztes én vagyok, és nem tudja senki. Senki. Ezt az embert én el fogom venni magától, picinyem.

KAROLINA: Ennek az embernek én fogom varrni a színeit. Kincsemre az én csokromat tűzi. Érti?

MARGIT: Prince, a fekete mén az enyém.

KAROLINA: Láttam. Kincsem hat hosszal most győzte le.

MARGIT: Kincsemet Prince fogja meghágni. És a csikó is enyém lesz.

I/6. SZÍN

Bécsi pálya, a mázsálónál

HANG: A nagyhercegi díjért induló futamban a totalisateur a hétszer győztes Kincsemre mostantól nem fogad el tétet. Csakis a második helyezettre lehet játszani.

MADDEN: *(hozza a nehéz nyergét)*

CAVALIERO: Mr. Madden! Azonnal tegye le! Utasítom!

MADDEN: Parancsoljon, uram. Íme, a nagy Kincsem nyerge.

HESP: Mr. Cavaliero pontosan tudja.

CAVALIERO: Miért tesz úgy, mintha nem ismerné a szabályokat, Madden? Eltiltsam a rajttól?

MADDEN: Tegye meg, ha merészeli, hogy a bécsi Derby közönsége ne lássa a nagy Kincsemet.

HESP: Mázsált nyereghez start előtt csak a tréner nyúlhat, Madden.

MADDEN: Tessék! Nyolc ólomnehézék van benne. Ön a versenybíró elnöke, Mr. Cavaliero, az ön döntése volt, hogy Kincsem esetében legyen a súlytöbblet 16 kilogramm. Nem mintha aggódnék, így is fölényesen fogunk nyerni, de azért ez példátlan.

HESP: Miként a maga viselkedése, Madden.

CAVALIERO: Kihívóan kunsztozik, sportszerűtlen szórakoztat, komolytalan versenyez. Ezt büntetik a versenybizottságok egyre nagyobb súlytöbblettel.

MADDEN: Csak a tréneremtől fogadok el kritikát. 7 verseny, 7 győzelem. Nevemet Kincsemével együtt már Kínában is ismerik.

HESP: Emlékezzen, mit mondtam Iffizheimben magának?

MADDEN: Iffizheimben is győztem.

CAVALIERO: Maga ott 1000 méteres pályán a rajtnál öntelten vesztegelni kezdett, 100 méteres előnyt adva a mezőnynek...

MADDEN: Én, uram, fejben tökéletesen kiszámítottam, hogyan nyerhetek könnyedén. Felmérettem utána a pályát. Nem volt meg 1000 méter. 100 méter hibázott, aki kitézette a póznákat. 100 méterből 200 lett a hátrányom, Mr. Cavaliero! Ott is Ön volt a versenytitkár...

24

CAVALIERO: Szemével mérte volna fel inkább a pályát!

MADDEN: Amire ön mérőszalaggal volt képtelen!

CAVALIERO: Micsoda! Nem is értem.

HESP: Úgy vélem a start előtt néhány utasítást kell adnom a zsokének. Megtenné, hogy mint a versenybíró elnöke, nyergeltet én helyettem? Szabályba nem ütközik.

CAVALIERO: Csak Angliában, itt Bécsben megengedhető. Errefelé slamposabbak. *(el a nyereggel)*

HESP: Köszönöm, uram.

Madden. Ha így folytatja, le fogom váltani. Világhírű zsokék közt válogathatok a csodakancára.

MADDEN: Hogyan győzök ezentúl?

HESP: Egyszerűen. Ne győzzön túl kihívóan.

MADDEN: Hanem? Feltartva? Könnyen? Kenterezzve? Hány hosszal?

HESP: Két hosszal. Mondjuk.

MADDEN: Megadhatja inchben is, uram.

HESP: Elég volt, Madden. Ma a páholyban ott lesz őcsászári felsége is...

MADDEN: Ugye tisztában van azzal, uram, hogy biztosra veheti a győzelmemet?

HESP: Tudom. Kincsem győzni fog.

MADDEN: És majd meglátjuk, hogy aztán kit hívat a páholyába a császár. Egy lovat biztosan nem.

HESP: Nem, hanem Mr. Blaskovich-ot,

BLASKOVICH: Mr. Hesp!

HESP: Uram! Madden úgy informált, ön utasította őt, hogy a rajt után engedje előre a grófnő lovát a fordulóra.

MARGIT: Igen, s azután könnyedén megelőzheti. Mi az Kincsemnek? Hát nem?

MADDEN: Ha jól irányítják.

HESP: A zsokét a tréner utasítja, nem a tulajdonos. Miért nem velem üzent Maddennek, uram?

BLASKOVICH: Mert maga nem adta volna át. És Kincsem az enyém. Madden! He-lyesbíték: egyszer se engedje Princet előre, csak szorosabban tartsa maga mögött. Így jó, Mr. Hesp?

MADDEN: Ha megtudhatnám, mennyire szorososan, Mr. Blaskovich...?

HESP: Semmi esetre sem annyira, hogy ezzel hírnevessé tegye Princet.

MADDEN: Meg tudnám tenni, hogy a pálya feléig-kétharmadáig visszatartva men-
nék, ezzel hátraszorítva Princet, majd úgy ugranék ki, hogy Prince második se lehessen. Uraim!?

MARGIT: Erneszt! Tiltsa meg!

HESP: *(félrehúzza Blaskovich-ot)* Uram! Ön Baltazzi úr kedvesének kérésére packázik.

BLASKOVICH: Vigyázzon!

HESP: Méltatlan a csodára ne legyen. Kincsem világhírű tulajdonosa egy mégoly kétes nő kedvéért...

BLASKOVICH: Bevallom, gondolkodom.

HESP: Mit kell gondolkozni itt?

BLASKOVICH: *(kibúzza magát)* Hogy melyiküket rúgjam ki. A zsokét vagy a tréner.

HESP: Holnap. Ma még a rajt előtt zsokének tréner ad utasítást. *(szólítja)* Mr. Madden! Kincsemet egyenesen a célba vezeti, de közben még csak csípőre sem teszi fél kezét. Lehető legtöbb hosszal.

MADDEN: De az akkor rengeteg lesz, uram.
HESP: Nyeregbe, zsoké. Súlytöbblet nem érdekes.

Madden és Hesp el

MARGIT: Erneszt! Mit ígért?

BLASKOVICH: Tartanom kell a fontossági sorrendet. Hespnek igaza van. Enyém a világ legjobb lova. Hozzám született le. Az enyém.

MARGIT: Nem. Ő az én tenyésztésem. Van jogom, Erneszt.

BLASKOVICH: Franzl!

FRANZL: Száron kell fognom Kincsemet, uram.

BLASKOVICH: Idejössz!

FRANZL: Nem, uram.

BLASKOVICH: Nem?!

MARGIT: Mert én győztem meg a fiút, hogy Waternimphet Cambuscan hágja meg. És Ión. Érti?

BLASKOVICH: Hazudik! Baltazzi szukája. Megront, elront...

MARGIT: Én mindent csak magáért. Mindig csak magáért. Nem érti, Erneszt? Kincsem a miénk. Le van kötelezve. A kettőnké ő. Csak a kettőnké. (*elfut*)

BLASKOVICH: Franzl!

FRANZL: Én nem... nem... Nem akartam.

BLASKOVICH: Hamisítottatok a könyvet?

FRANZL: Nem tudom.

BLASKOVICH: Tudod. Tudod.

FRANZL: Igen.

Blaskovich megöleli, nevet

FESTETICS: Erneszt! (*Franzl el*)

KIKIÁLTÓ: (*hangja*) A hétszer veretlen Kincsem Bécsben indul a császári herceg fensége különdíjáért. Döntetlen esetében azonnali kifutás. Kincsem, tekintettel eddigi fölényes győzelmeire, a versenyzsűri döntése szerint 16 kilogramm súlytöbblettel a nyergében startol. Versenyző telivér ekkora súlyt még sohasem hordozott. A hétszer veretlen Kincsem a császárvárosban indul.

FESTETICS: Erneszt!

BLASKOVICH: Ha autogramot kér, azt nem szoktam osztogatni.

FESTETICS: Erneszt. Kezdjünk mi ketten újabb futamot a startnál.

BLASKOVICH: Mindketten tömegérdeklődés tárgya lettünk. Ki-ki a maga kancája miatt.

FESTETICS: Én szeretem Mary Hamiltont.

BLASKOVICH: Én is Kincsemet.

FESTETICS: Már ne is haragudj, a monacói hercegné és egy...

BLASKOVICH: Egy csoda.

FESTETICS: Hozzá vagy kötve, száron vezet a saját lovad.

Mialatt dialogizálnak, elhangzik a „GO”, dobogva elindul a verseny, tömegzaj, folyik a futam, de ők rá se figyelnek

FESTETICS: És engemet is Kincsem irányít.

BLASKOVICH: Mit akarsz te Kincsemtől?

FESTETICS: Nevezd be őt a világ legnagyobb versenyére.

BLASKOVICH: Melyiket nevezed te annak?

FESTETICS: Goodwoodot. Angliában. A földkerekség legjobb lovai indulnak ott korlátlan pénzért.

BLASKOVICH: Á! Az nekem messzi van.

FESTETICS: A katolikus német Friedrich herceg ott, Goodwoodban reátenné minden maradék vagyonát és ezáltal visszanyerhetné régi fényét, amit uralkodója elvett tőle.

BLASKOVICH: Még csak nem is a magad érdekében folyamodsz?

FESTETICS: De igen, életemről van szó. Friedrich herceget a protestáns német császár összes birtokától fosztotta meg, miként engem fog Maryvel való botrányom miatt a mi felséges uralkodónk, ha a pápa továbbra sem engedélyezi a válást. Márpedig nem fogja. Viszont Friedrich herceg a pápa őszenstégének kegyence. Befolyásos a Vatikánban. S ha visszagazdagszik Goodwoodban Kincsem által, akkor odahat a Vatikánban, hogy Mary a férjétől elválhasson, nőül énhozzám jöjjön, és akkor én már Keszthelyen nem élnék bűnös viszonyban, ezáltal kegybe kerülnék vissza, és a császár ismét fogadna engem a Burgban, hová most belépni tilos. Érted te a kombinációt? Tü komprí eszközö zso tö dí, Neszti? És lennének Maryvel gyermekeink, megmaradnának birtokaim, hazánknak válhatnék javára, alapítanék gazdasági iskolát, zabodat hadiszállításra protezsálnám, s mindez Kincsem által kivihető, mert ő... mert ő... mivel ő erre született.

BLASKOVICH: *(élesen)* Mire?

FESTETICS: Nemesebb ügyekre.

BLASKOVICH: Mire?

FESTETICS: Nem csupán arra, hogy te szűk látókörödben meggazdagodjál. Mert, Neszti, mi van a te istállódban? A világ csodája. El nem adnád énnekem, aki fiatalatnám nagyobb vonalú közérdekekre őt, elmennék Amerikáig, Kínába ővele, Angliába, jegyeznék részvényeket, latba vetném befolyásomat Szentpétervárot, akárcsak Bécsben, én globalizálni tudnám Kincsemet, mert máma a birodalmak harmonizált egyensúlyában élünk, nem is csak Tápiószentmártonban, ahogyan te. Én meg egy szerencsétlen love story miatt veszélyeztetett egzisztenciámmal vagyok itt gúzsba kötve, pedig...

(közönséglárma) Hallod? Ez ismét a te diadalod, amit sürgönyöznek világszer-
te máris. A császár mindjárt magához hívat, Neszti, jelentsd be neki, hogy Goodwoodba nevezél, mon amie! Mindenekre kérlek! Ófelsége is boldog lenne. Meg kell történnjen a válás! A walesi herceg általam üzeni neked Angliából, hogy Goodwoodban a győzelem után a páholyában fogadna téged. Kiátkozott bűnös vagyok a te kezében, érts meg. Én egy Festetics vagyok, rám bízva egy most elűszó szent hagyomány.

BLASKOVICH: Énnálam meg cséplés lesz, amikor a Derby! És nem állhatom a tengert! Kijön tőle a belem.

BALTAZZI: *(be)* Herr Erneszt Blaskovich! Parancsom van, hogy önt őfelsége I. Ferenc József császár urunk színe elé vezessem, aki legkegyelmesebben fogadni óhajtja önt.

FESTETICS: Na ez az, amitől én tiltva vagyok. Léphetsz a helyembe, Neszti.

Eltűnik

BLASKOVICH: Mi a megszólítás?

BALTAZZI: Felséges uram! De várj, míg őfelsége megszólít.

I/ 7. SZÍN

Császári páholy

BLASKOVICH: Felséges uram! Blaskovich Ernő, tenyésztőgazda, parancsára.

FERENC JÓZSEF: Herr Blaskovich! Szívünkben gratulálunk önnek veretlen Kincseméhez, akinek neve követségi egybehangzó jelentések szerint egész világon körbejárva kelt ámulatot, így növelve Osztrák-Magyar Monarchiánk szilárd és általános jó hírét. További veretlenségében bizakodva fogadja jókívánságainkat.

BLASKOVICH: Felség, én...

FERENC JÓZSEF: Nos? Ha kérelme van?...

BLASKOVICH: Felség, én...

FERENC JÓZSEF: Emelhet kifogást is. Ha úgy véli.

BLASKOVICH: A veretlen szó... Kincsemről a szó, hogy veretlen...

FERENC JÓZSEF: Úgy véli, szerénytelen? Hiszen tény, úgy tudjuk.

BLASKOVICH: Ténynek tény, de Kincsemre az a szó, hogy „verhetetlen” talán jobban illenék. Felséges engedelmevel. Ő verhetetlen.

FERENC JÓZSEF: Legyen. Helyt adva kérelmének: ő legyen verhetetlen. Előlegezzünk ennyi bizalmat. És önnek is ennyi derűlátást a jövődöt illetően, ha más óhaja nincsen.

BLASKOVICH: És felség... Ha megengedi... Tassilo von Festetics gróf úr... hódolatteljes üdvözlését küldi. És könyörögve kéri felségedet, legkegyelmesebben fogadja őt... Ne haragudjon rá, csak mert a pápa őszentsége...

FERENC JÓZSEF: A telivérben mint fajtában az a csodálni való, hogy közülük minden időben akkor jelenik meg a legjobb, amikor a birodalmi jólét és ambíció a legmagasabb fokra emelkedett. Kincsem örvendetes létével így a mi virágzó Osztrák-Magyar Monarchiánkat példázza. *(el)*

BALTAZZI: Mi volt ez, Blaskovich? Ön azt hiszi, vissza tud élni lova dicsőségével. Hát nem. Élni nem tud vele. A császár születésnapját ünneplő bécsi fesztiválon győz Kincsemmel, és amikor az uralkodó az óhaja után érdeklődik, maga tanyasi problémát vet fel. Szerencsés korban a szerencse fia. És mondjuk ki a szót: méltatlanul. Kincsemhez fogható telivér a mi evilági pályáinkon nem futott még sosem. Egyáltalán tisztában van ezzel maga is?

BLASKOVICH: Én józan akarnék maradni, kérném.

BALTAZZI: A császár a fülem hallatára jelentette ki: „Egy ilyen értéket, mint ez a ló, birodalmi tulajdonba kell helyezni.”

BLASKOVICH: Nem eladó.

BALTAZZI: Ötvenezer. Tegyem hozzá, ezért a jelen világ összes többi telivérét egybegyűjtve megvehetnénk. Pontosabban: az százezret kóstálna. Legyen százezer. Ha Kincsem hatéves koráig futna és egyre csak győzne, Blaskovich, maga ezen összegnek épp a felét tenné zsebre öregkorára.

BLASKOVICH: Hétéves koráig fog versenyezni. Azután ménesbe tenném és a csikóiból... Na, a csikóiból mennyi hasznom lenne, Herr Baltazzi?

BALTAZZI: Maximum nyolcvanezer. Jó, legyen az ára kétszázezer. Az érték a fontos nem az ár! Kétszázezer, Blaskovich. Ennyit lóért nem fizettek és nem is fognak soha.

BLASKOVICH: Kincsem nem eladó.

BALTAZZI: Olyan még nem volt, hogy ne történt volna botlás a pályán. Legalább egyetlen botlás. Nem létezik tökéletes, Blaskovich, a mindenségben a véletlen csúfondárosan benne van. Ez volt az utolsó ajánlatom. Vegye ezt őfelsége üzenetének.

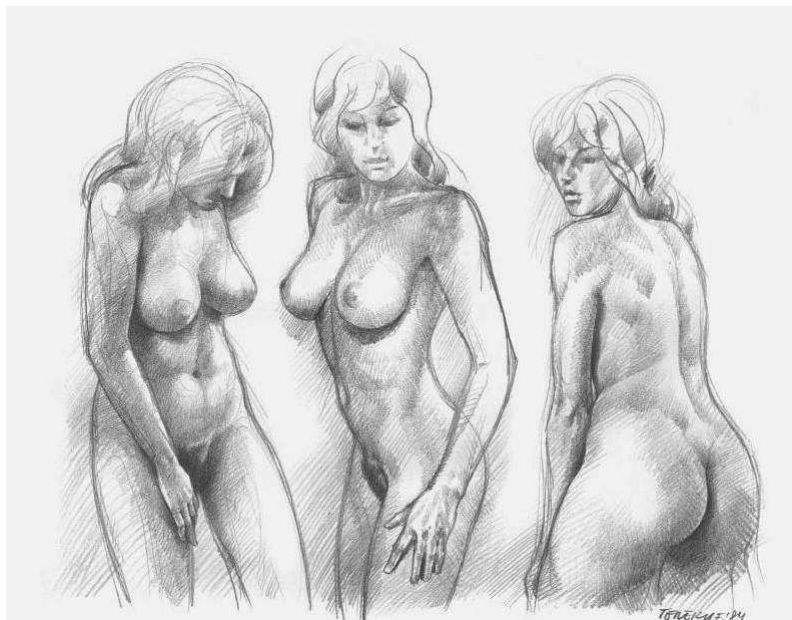
BLASKOVICH: Ebben az esetben... gondolkozom rajta. Hazudja helyettem a császárnak, hogy töprengésbe estem.

BALTAZZI: Mi a terminus, Blaskovich? Meddig töpreng?

BLASKOVICH: A goodwoodi angol Derby végeztéig. *(el)*

BALTAZZI: Á! Barbár zabkereskedő!

(folytatjuk)

DEMÉNY PÉTER

Könyörgés

1

*Várjatok még, őszi rozsdák,
tegnap úgy villogott a vasam,
hasított a fénye!
Hová siettek vajon, s miért,
kinek nincs ideje kívárni, haljak meg
a vágy vidám tisztásán,
ne a kopár végeken?*

2

*Meghal az ember úgyis,
nő a fogában a lyuk, szívében
hirtelenedik a bánat,
szarusodik a feszültség,
ha szikrázik,
már subog a madár.*

3

*Félek tőled, megnevezni nem akarlak,
elfogadni sem, és ha jönnél,
számíts rá, hogy zárva találsz az ajtómat.*

4

*Miért hal meg az ember, hatalmas és
véghetetlen magasság, mondd, miért?
Bevallom, sok mindent nem értek,
de ezt nem értem a legjobban.
Ma még zöld a fű, virul az ég is,
csobog a köveken a nyár –
holnap már subogás, köd, hideg,
hűvösen szakít Élet kisasszony.*

5

*Tudom, megnyomorodunk mind,
ráreccsen a mész az ereinkre,
homály száll bénult agyunkra,
bályog a szemünkre,
szinkopásan szipákol a szív,
nyirkos a lélek,*

CSOBÁNKA ZSUZSA

Mudra

*A tölgy alatt félholdnyi sávbán száraz kövek,
pedig napok óta nem áll el az eső.
Meddig nyújtóznak hatalmas ágaikkal,
ha leszedtem róluk az összes termést?
Ha nincs több makk, ami szétfeszíthető,
csak a lépcsőre hullott sár, majd az aranypor,
amit talpamon hordok be az ágyba.
Telihold az aranyfüst nászéjszakája.*

*A küszöbön heverő zsebkendő nedves rongy,
mint alélt menyasszony másnapos ruhája.
Összegyűrt leveleket simít ki éjjel a Hold,
nappal szél emeli fel, és utoljára még az ágakra aggatja.
Tékozló fiú a szerelem, és úgy várom,
hogy hazatérjen vagy hazavigyen,
mint a legszebb felhő, aki nem tudja a célt,
csak érzi, dolga van a széllal.
És hozzá simul újra. És újra.*

Pécsi dűlő

*A fejében megkövesedett, kicsiny világok.
Felfelé haladva hamar kimelegedik.
A ködben kihordva a testet
hónapokra szakad meg a nap,
nem szabad megállni.
A vihar mélyén a kötömbnyi csönd.
Belefeledkezik, ha méri az éjszaka,
az elpattanó súlyok odafent, bolyongva.
Ködszurkáló fények az ablakok,
mindenhol halottak.
A szélre bizza:
terelje hazafelé az álmait.*

Égből a föld

Eltelt néhány óra. Sétáltam, gondoltam a séta segit. Segített is. Csak éppen nem azon járt az eszem, amin akartam, hogy járjon: a repülőn utazó férfin és a vak emberen. Hanem azon, hogy talán a felnőttéshhez tartozik, hogy az ember számoljon a hatalmával, mert, gondoltam, akár tudja, akár nem tudja, minden felnőtt embernek van hatalma; aki visszautasítja, annak is van. Kivételek a késő öregségükig matuzsálemi anyjuk hatalmában szorongó emberek, na, nekik nincsen hatalmuk. De van. Ők is megkötözik a zsarnok anyjukat, kínozzák a még náluk is szerencsétlenebbeket, minél kevésbé akarják, annál inkább. Aztán egy anyát pillantottam meg egy padon, karján gyerekekkel, arcát az ég felé tartja. Vak? A vakok vajon miért tartják fölfelé a fejüket? Úgy jobban hallanak?

Mindezt ki fogom törölni, mert a repülőn utazó ember nem én leszek, egy férfi lesz, egy másik férfi, és amin jár az esze, az egy vak ember lesz, akit Sini ának hívnak. Nem lehet régi az ismeretségük, mert nem magától értetődőek számára a vak élet feltételei.

Karel megérkezett a repülőtérrre. Igen, ő az, Karel: közép magas, 35 körüli férfi, rövid fekete haja van, ehhez hol kék, hol zöld, hol egészen sötét szeme, csak azért nem írom, hogy fekete, hogy néha fekete a szeme, mert jobban szeretem, mint amennyire félek tőle, és igazán nem is fontos, hogy bárki is elhiggye, a lényeg, hogy Karel pompásan lát ezzel a színjátzó szemével, még ha olykor zavarba hozza is vele az embereket. Isztambulba utazik, jó, ezt nagyjából tudjuk, hol van, de ha azt mondom, hogy Ljubjanából indul, vagy mondjuk Ia iból, akkor mi van? Kell-e neki vízum vagy bármi más, ahhoz, hogy Isztambulba utazzék?

Már csak három szál gyufám van. A cigaretták száma is három, de azzal nem volna baj, még ezen kívül van egy megkezdetlen doboz Kareliám. Hát, este nem fogok dohányozni, istenem, ennyi baj legyen.

Karelnek Ljubjanából (vagy Ia iból) vízum nem kell az utazáshoz, viszont van néhány feltétel, amelyről tudott ugyan, de megfeledezett. A vámos ül az ablak mögött, Karel köszön neki:

– Jó napot – és nyújtja neki az útlevelét a repülőjeggyel együtt.

A vámos nagydarab, zárójelben: kövér férfi, gyanakodva méregeti az előtte álló udvarias, de az ő szempontjai szerint a legkevésbé sem elegáns férfit. Borostás arcot, rozsdaszínű pólót és fekete cipzáros kardigánt lát. Udvarias, de nem elegáns. A vámos ideges lesz az ilyen alakoktól, azt gondolja, hogy pusztán arroganciából udvariasak. Ezt ő magában így mondja: nincs jóformán egy vasa sem, mégis megjátssza itt nekem a milliomost. A köszönésre akkora késéssel válaszol, hogy úgy tűnik, ő köszönt először, és Karel az, aki nem fogadja.

Kész, nincsen több gyufám. Az előbb tévedtem, nem három volt, csak kettő, mert az egyiket már meggyújtottam, csak a parkban visszatettem a skatulyába, hogy ne kelljen vele elsétálnom a legközelebbi kukáig.

A vámos megnézi, hogy az útlevelel autentikus-e, lapozgatja, majd azt kérdezi:

– Miért utazik Isztambulba?

– Egy kiállításra – válaszol Karel.

– Hm. Egészségi biztosítása?

– Nincsen.

– Mennyi valuta van magánál?

– Semennyi, saját pénzemből vettem meg a repülőjegyet, amit azonnal visszatérítenek, mielőtt Isztambulba érkezem.

– Egyáltalán, maga tisztában van az utazás feltételeivel? Nem engedhetem át, Isztambulból fordítanak vissza, ha nincs minden napra 30 eurója. Olvassa csak el – a vámos egy nyomtatványra mutat, amely üvegkalitkája falára van kiragasztva –, minden kint töltött napra kell legyen magánál 30 euró, és természetesen az egészségi biztosítás. Nagyon sajnálom – teszi hozzá lehiggadva, de persze ez inkább azt jelenti, hogy részéről véget ért az interakció, jöhet a következő.

Nincs Karel után senki. Kora reggel van, a ljubjanai (ia i-i) kis repülőtér kong az ürességtől.

– Nekem ma estére föltétlenül Isztambulba kell érnem.

Karel valamiféle végérvényesnek tűnő nyugalommal tekint színjászó szemével a vámosra.

– Ott, a lépcső alatt köthet egészségi biztosítást – válaszolja magán is elámulva a vámos, és valóban, lehet biztosítást kötni, Karel talál a tárcájában némi helyi pénzt, tulajdonképpen meglepően olcsó az a biztosítás.

Karel újra visszasétál a vámoshoz, az beleüti a pecsétet az útlevelebe, felhívja Karel figyelmét, hogy máskor olvassa el az utazási szabályokat, mielőtt elindulna, az útlevelet még egy kicsit nem engedi ki a kezéből, aztán végre mégis.

– Köszönöm – mondja Karel, mintha kellemes utazást kívántak volna neki.

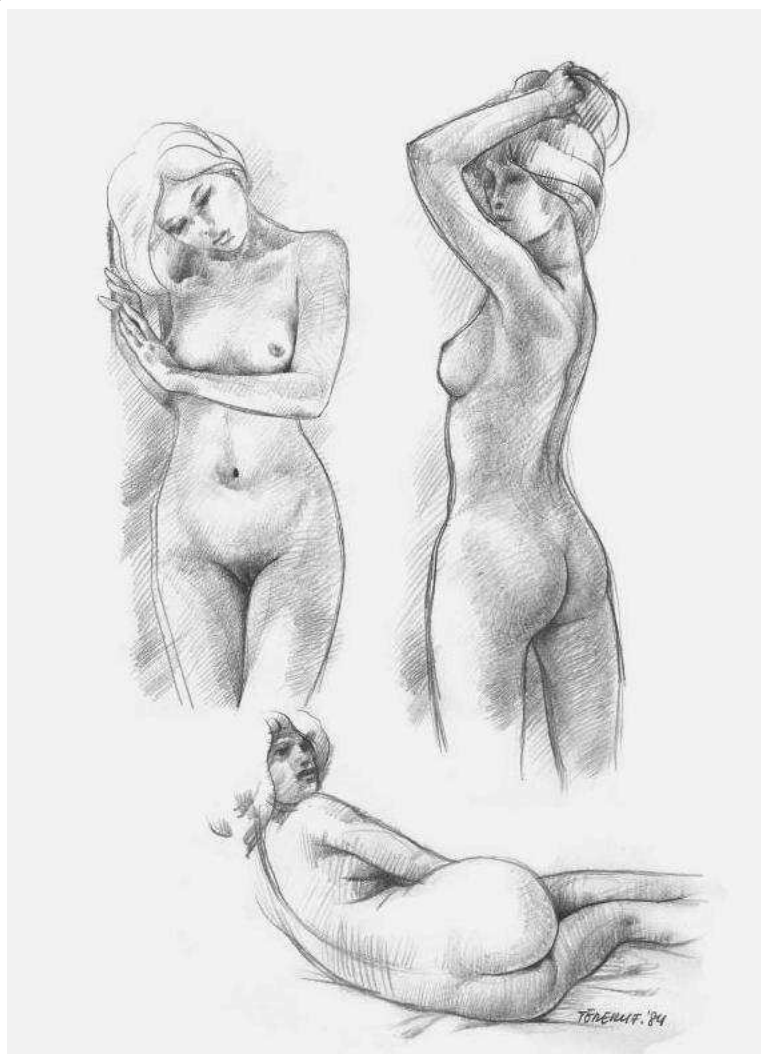
Karel megkeresi a kis gépen a helyét, éppen a szárny mellett van, előveszi a könyvét, kinyitja, aztán mégis inkább maga mellé teszi, az üres székre. Korán van, alig aludt az utóbbi napokban, hátradől, és lehunyja azt a színjászó szemét. Nem jön álom rá. Kinéz, alattuk felhők. Vajon miért zavarja Sini át az a szó, hogy *installáció*? Tegnap mondta, ment a rádió, ott hangzott el, nem figyelték, csak éppen úgy felejtettem, aztán elkezdtünk beszélgetni, Sini a mesélt, de erre a szóra fölkapta az amúgy is mindig magasra tartott fejét, és azt mondta: mire jó ez a szó, hogy *installáció*?

Most, hogy nekem sem jön álom a szememre, egyre mérgeesebb vagyok magamra, miért is nem vásároltam egy doboz gyufát. Nem értem Karelt, Sini át még kevésbé értem, fogalmam sincs, mire jó az *installáció*. Azt mesélte, hogy egy idő után a képek kezdtek lemászni a kiállítótermek faláról, és addig nyújtózkodtak, míg lett nekik annyi dimenziójuk, amennyi kell. Négy, mert nem akartak örökké élni.

Karel azóta gyűjtötte a meggyújtott gyufaszálakat, amióta meglátta Sini át tüzet adni valakinek. Kint álltak egy épület előtt, beszélgettek, cigarettáztak, s amikor Tamara megkérdezte, kinek van tüze, Sini a a zsebébe nyúlt, és ég felé fordított arccal meggyújtott egy szál gyufát. Maga is hallhatta, hogy jónéhány öngyújtó megelőzte, de ott állt mozdulatlanul, a kis tűz már-már a körmére égett, de Karel időben elfújta.

Nincs az a határ, ahol valamilyen vámot ne kellene fizetni. Nem is a vám, hanem a rettenet, hogy milyen ismeretlen törvénynek kell megfelelni. Installáció: miért éppen ezzel a szóval van baja Sini ának. S nem azzal, hogy *viszontlátásra!* Akkor sokkal inkább a *szervusz*. Volt idő, amikor inkább csak mormogtam búcsúzaskor, hogy meglepetten halljam tőle: *Viszontlátásra*. Nyugodt, kedves hangján mondta, miközben felfelé tartott arccal bezárta utánam az ajtót. Hiába, legközelebb sem vitt rá a lélek, hogy viszontlátással köszönjek el tőle.

Servus humilissimus, ez az isztambuli kiállítás címe. Karel nem akart csalni, az installációban egyetlen szál olyan gyufa sem volt, amit csak azért gyűjtött volna meg valaki, hogy kijöjjön az a földgömbre emlékeztető forma. Az égett felükkel kifelé fordított gyufaszálakból lettek a kontinensek, az óceánok fordítva, befelé voltak elégve.

LACKFI JÁNOS

Házimozi

*Kérdem én, ki jár ma már moziba,
Hogy akkora arcokat lásson, mint egy házfal,
Mint egy óriásplakát, hogy eltörpüljön
Mellettük, mint a liliputiak Gulliver
Mellét vagy a brobdingnagiak mellett Gulliver,
Mind a két folytatást olvastam, sőt, az összes
Többet a kitalált országokkal, de az is lehet,
Hogy a mi országunk a kitalált, csak
Nem tudunk róla, ahogy a liliputiak
És a brobdingnagiak, a minik és a hatalmasok
Sem tudták, hogy ki vannak találva,
Sőt, pontosan hogy azt hitték, az összes
Többi mindenség mind kitalációk,
Csak éppen pont ők valóságosak.
Különben nem akarlak kiábrándítani,
De a filmek is csupa kitaláció, mégis
Meggkajálja mindenki, pontosan tudják,
Milyen márkájú alsónadrág van
A George Clooney-n és milyen arcvizet
Használ borotválkozáshoz, mégis elbiszik,
Hogy középkori lovag, hogy utazó hivatalnok,
Hogy sármos parkett-táncos.
Mindenkinek saját gigászi házimozit
Követelünk, akkora George Clooney-t,
Mint egy ház és akkora Sandra Bullockot,
Mint egy tömbház, bújócskázni lebessen
Ki és be az orrlyukaikon meg a fehér csempe
Foguk közt, ugrándoza a nyelvükön,
Mint egy varacskos ugrálóházban,
És egyre beljebb merészkedve
Hallójáratuk szőrlabirintusában,
Hiszen ezek óriások, óriási dolog
A mozi, mi meg csupa apróságok,
Aprólékok a levesben, de mi adjuk
Össze a pénzt az óriásoknak
Mozijegyből meg DVD-ből,
Hogy legyen mit a levesbe aprítaniuk,
Hogy még sokáig magasodhassanak
Fölénk, még sokáig törpülhessünk
El mellettük.*

Szeletelt ember

*A szeletelt ember nagyon praktikus,
Egészen kicsi helyen elfér, ha szeleteit
Gondosan és gyűrődésmentesen
Egymásra hajtjuk.
Egy pontosan szeletnyi méretű polc
Például kiválóan alkalmasnak
Mondható tárolására.
A szeletelt ember mosható,
Porolható és szükség esetén
Szeleteiből hézagmentesen
Összeállítható.
A szeletelt ember rokonai sok tekintetben
A legó és a puzzle, de távoli atyafiságban
Áll a legyezőfélékkel is, segítségével
Különböző szeleket csaphatunk
Különféle személyeknek.
Asszonyszemélyek igencsak kedvelik,
Ha szeletelt emberrel csapjuk nekik
A szelet.
A szeletelt ember szabadon öltöztethető
Különféle szeletelt hacukákba,
Úgymint zsinóros-prémes mentébe, csizmába,
Továbbá egyszerű mezőgazdasági
Viseletbe, netán utcai ruhába, esetleg
Sportöltözetbe, vásár- és ünnepnapokon
Elegáns öltönyökbe.
A szeletelt ember látását szemüveg,
No meg a tágas szemhatár javítja,
Azok a végtelenbe nyúló barázdák,
Melyekről Petőfi is annyit énekelt
A maga romantikus egyszerűségében.
Ha önnek még nincs otthon szeletelt
Embere, most vegye meg
Három az egyben
Komplett csomagunkat.
Szeletelt ember – a jövő játékszere!*

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„NO KORNÉL BARÁTOM, ÚGY-E GYÖNYÖRŰ PEST?”

7. RÉSZ

Mint az eddigiekből kiderült: Kosztolányi Dezsőnek sokszínű volt a baráti társasága fiatal éveiben. Az elhíresült ugratások nemcsak Karinthy, Somlyó és közte folytak, hanem más kávéházi barátokkal, albérlőtársakkal – köztük szabadkai „földijeivel” és a többi orvostanhallgatóval – is heccelték egymást. A kortársak külön megemlékeznek Téglás Béláról, akit sokan a társaság legfőbb mulattatójának tartottak. Az akkori budapesti éjszaka népszerű különcét egyszerűen csak „a Márki” – Kosztolányi Dezsőné verziója szerint „az Órgróf” – névvel illették.⁴⁶² Ahogyan Lányi Viktor lefesti alakját: „vékony sétatálcás, fehér kamásnis hivatalnok-eleganciájával, választékos, szellemes és gunyos beszédmódjával, mintha egy Anatole France-regényből lépett volna ki”.⁴⁶³ Kosztolányi Dezső számára fontos lehetett a Márkival való kapcsolat, mivel külön följegyzéseket is készített alakjáról, *Jegyzetek Téglásról* címmel. Meg kell jegyeznünk, hogy más barátjáról nem írt ilyen részletes jellemzést, vagy legalábbis nem maradt fent másról hasonló jellegű dokumentum. Az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött gépiratos szöveg – mely grafitceruzás javításokat tartalmaz – részleteit Kosztolányi Dezsőné ugyan közölte életrajzi könyvében, az azonban csak a szövegösszefüggésből derül ki, hogy magának Kosztolányinak a sorait idézi, mivel külön nem jelöli sem a szerzőséget, sem a forrást. E ponton szükséges arra is utalnunk, hogy a Kosztolányi Dezsőné könyvében való hangsúlyos szerepeltetés sem lehet véletlen: arra enged következtetni, hogy a feleség is úgy vélte, Téglás fontos karakter volt Kosztolányi számára. Ahogyan pedig maga Kosztolányi a följegyzéseit bevezeti: „Életem egyik legnagyobb élménye, hogy megismerkedtem vele. H. H⁴⁶⁴ többször emlegette, mikor 20–22 éves lehettem. Márkinek nevezték, mert csontfogantyus botot viselt <é>s utánozta a franciás modort. [...] Ez az ember maga a démoni korlátatlanság. Kiszámíthatatlan és beszámíthatatlan. Azt hiszem, azért ragyognak úgy a mondatai <é>s azért oly különös a humora, mert alapjában véve elmebeteg.”⁴⁶⁵ A leírtakból kitűnik, hogy főként Téglás különcsége, „démoni” kiszámíthatatlansága és morbid humora vonzhatta Kosztolányit. Lengyel András például azt is megfogalmazza e különös választással kapcsolatban, hogy kifejeződik benne Kosztolányinak az extremitások iránti vonzalma is.⁴⁶⁶ Ennél is erősebbnek mondható azonban – mint az a följegyzésekből kiderül – Téglás nyelvi leleményei iránti érdeklődése.

Mielőtt tovább elemeznénk Téglás és Kosztolányi kapcsolatát, érdemes a megismerkedés lehetséges időpontját megadnunk. A gépirat alapján úgy tudjuk, hogy

Horvát Henrik a Baross utcai albérletbe vitte Téglást, ahol Kosztolányi öccsével, ifj. Kosztolányi Árpáddal lakott. Ez alapján az első találkozást 1906 nyarára datálhatnánk, hiszen Kosztolányi akkor lakott a Baross utcában – az 52. szám alatt – együtt „öccsével”, valamint Sztrókaival és Csáth Gézával. Ha továbbolvassuk a gépiratot, arra is fény derül, hogy Kosztolányi nem öccsére, hanem unokaöccsére gondol: „Öcsémel, Csáth Gézával szoktuk őt »kezelnit«,”⁴⁶⁷ Mindez a datálást még nem érvénytelenítené, hiszen négyen laktak együtt a Baross utcában azokban a hónapokban. Létezik azonban egy levél, amelyet Kosztolányi Téglásnak írt, 1905 augusztusában, és amelynek keletkezése egy évvel korábbi megismerkedést föltételez.⁴⁶⁸ Ha azonban a levél szövegét is megnézzük, arra kell következtetnünk: még *ennél is hamarabb* találkozhattak először. Kosztolányi ugyanis a következőket írja: „Külföldi tartózkodásom mostoha napjaiban igen sokszor gondoltam Önre.”⁴⁶⁹ Szabadkáról ír, és bécsi egyetemi évére utal. 1904 őszén ment ki Bécsbe, és a téli szünetre jött csak haza szüleihez. 1905. január 6-án indult vissza – a tavaszi félév-re –, Budapesten keresztül.⁴⁷⁰ A fővárosban azonban mindössze egyetlen éjszakát tölt, unokatestvére albérletében.⁴⁷¹ Mindezek alapján Téglással még 1904 ősze előtt ismerkedhetett meg, sőt, a nyári szünet miatt – amit Szabadkán töltött – 1904 tavaszára vagy még előbbre tehető az első találkozás időpontja. Ekkor viszont Kosztolányi még a Ferenc körút 44. szám alatt lakott, Csáthtal és Sztrókaival, akikkel később a Baross utcában is együtt volt. Azt, hogy Kosztolányi Téglásról írt följegyzései jóval későbbiek lehetnek, bizonyítja az is, hogy az albérletek címeit összecserélte. A Baross utca ugyan mindössze tíz perces sétára van a Ferenc körút említett szakaszától, mégsem ugyanaz a kettő. A megismerkedés időpontjának kérdését még jobban bonyolítja, ha megnézzük Csáth Géza naplóit. Ő ugyanis 1907. június 2-án azt írja: „Megismerkedtem *Téglás dr-al.*”⁴⁷² Csáth bejegyzésének azonban tökéletesen ellentmond az, hogy Kosztolányi már két évvel előtte olyan levelet írt Téglásnak, ami több hónapos ismeretségre enged következtetni. Némileg magyarázatot ad az ellentmondásra, ha feltételezzük: Csáth Téglás apját, Téglás Gábor régészt – aki 1888-tól az MTA levelező tagjai is volt, valamint 1896-tól az Országos Közoktatási Tanács tagja, később címzetes főigazgatója⁴⁷³ – ismerte meg 1907 nyarán. Ezt a verziót támasztaná alá a nevet követő „dr” megjelölés is. Csáth 1908 augusztusi bejegyzésében szintén említi a Téglás nevet: „Este sétálunk és csevegünk. Téglással vacsorázom. (Ragyog!) [...] Este Téglás–Kosztolányi–Szamovolszkyval vacsora. Téglás remekel.”⁴⁷⁴

De ki is volt Téglás, és mivel foglalkozott, amikor éppen nem Kosztolányiék társaságát – és ki tudja még, hány budapesti fiatalét – mulattatta? Öt évvel volt idősebb Kosztolányinál, Déván nőtt föl és járt középiskolába. Eredetileg tanárnak készült, és a budapesti bölcsészkarra iratkozott be, illetve az Eötvös Collegiumnak is diákja volt. Később azonban jogi doktor lett, és pénzügyminisztériumi fogalmazóként helyezkedett el. Írt szépirodalmi munkákat, valamint ismeretterjesztő és politikai cikkeket is. Írásait többek között az *Erdélyi Múzeum*, a *Magyar Nemzet*, a *Népnevelők Lapja*, a *Közgazdasági Szemle*, a *Figyelő*, az *Élet* és a *Nyugat* oldalain közölte.⁴⁷⁵ Mint arra már utaltunk, Kosztolányi Dezső följegyzéseiben elsősorban Téglás nyelvi humorára és irodalmi ízlésére vonatkozó példákat találunk. A visszaemlékezésben a hangsúly tehát nagyobb mértékben esik a szellemi bravúrokra,

mintsem az extremitásokra, noha az utóbbiak részletezése sem maradt el. Kosztolányi például azt a sejtelmét is megfogalmazza, miszerint Téglás a saját neméhez vonzódott: „Sohase mert előttem levetkőzni. Gőzfürdőbe nem jött velünk. Amikor együtt aludtunk és mosdott, sikongva takarta el vézna mellét. Azt hiszem, hogy homoszekszuális.”⁴⁷⁶ Később szintén tesz hasonló megállapítást Téglásról: „alapjában utálja a nőket és impotens”.⁴⁷⁷ Amikor azonban Szabadkán járt, és elmentek Lányiékhoz, az idősebb lányért, Lányi Saroltáért – plátóian ugyan, de – tudott rajongani. Mikor Kosztolányi visszament Budapestre a vakációból, Téglás még egy hónapig élőszködött a szülőkön. Megsértődött a Lányi-családra is, mert ellene fordultak és Kosztolányi útján megüzenték: nem szívesen veszik látogatását. Kosztolányi följegyzéseiben bemutatja azokat a – bosszúállási módokat részletező – fantazmákat is, amelyeket Téglás akkor adott elő, amikor megtudta: Lányi Saroltának komoly udvarlója akadt. Kosztolányi Téglás apját is említi, ami szintén megerősíti azon véleményünket, miszerint a Csáth-naplóban is ő szerepel „dr”-ként. Téglás apjáról már említettük, hogy régész volt, testvérei pedig jogászok, újságírók és tanárok, tehát képzett és tehetős családról beszélhetünk. Ennek ellenére „a Márkinak” állandó anyagi gondjai voltak abban az időszakban, amikor Kosztolányi Dezsővel barátkozott. Folyton pénzt kért kölcsön, sőt akkori, Kecskeméti utcai albérlete is igénytelenül volt berendezve. Azt, hogy a barátság nem lehetett annyira felhőtlen, nemcsak az jelzi, hogy a szabadkai rokonsággal is sikerült összevesznie Téglásnak, hanem az is, hogy magát Kosztolányit is kibeszélte a háta mögött: „Természetesen rólam is csak rosszat beszélt a hátam mögött, mint mindenkiről. Egyszer a Newyork kávéházban így nyilatkozott többek előtt:

– K[osztolányi]. versei? Én <csak> ezüstneműkkel szoktam enni. A pakfong holmikát l:hazaviszem s:l gyerekeimnek <viszem haza> l:nyújtom át:l játszadozni.”⁴⁷⁸ Nemcsak jegyzetekben emlékezett meg azonban egykori barátjáról, hanem cikket is közölt róla, *Magyar csevegők* címmel, ami újfent arra enged következtetni: fontos lehetett Kosztolányi számára ez a kapcsolat. A szöveg 1910-ben jelent meg, Vampa álnéven, az *Élet* hasábjain. Érdemes belőle szó szerint idéznünk: „Ezen a helyen egy újmagyar csevegőről, egy finom és elegáns elméről akarok pár gyors megjegyzést tenni. Téglás Béláról, akinek érdekes, voltairei profilja ujabban mindgyakrabban tűnik fel a budapesti éjszakában időző intellektüellek asztalainál. [...] Az ő beszéde igazán boszorkányos. Még a gyorsíró fürge ceruzája sem tud versenyt futni vele. [...] Beszéde azonban, bár maga is író, csak emléke, színes tűzijátéka marad a legszebb éjszakáinknak. [...] Ha a mai nap történetét és a magyar csevegők életét megírják, a krónikásnak okvetlen vissza kell térni reá.”⁴⁷⁹ Halasi Andor, aki szintén tagja volt a társaságnak, említést tesz róla, hogy Téglás egy időben éppen a Baross utca elején lakott. Visszaemlékezésében elmeséli azt a történetet, miszerint Kosztolányi egy este, a Kálvin tér környékén éppen akkor kezdett el Téglásért aggódni, amikor az otthonában öngyilkos akart lenni. Másnap a kávéházban megbeszélték, hogy telepátia működött köztük. Ahogyan Halasi jellemzi barátságukat: „Kosztolányi úgy kezelte Téglást, mint egy király az udvari bolondját. Úgy is ragaszkodott hozzá.”⁴⁸⁰ Leírása alá-fölé rendeltségi viszonyra enged következtetni. Annak ellenére, hogy Kosztolányi bámulta Téglás nyelvi és viselkedésbeli leleményességét és polgárpukkasztását, mégis őt tekinti a „királynak” Ha-

lasi. Az „udvari bolond” szerep ugyanakkor föltételezi, hogy őt még a király is bámulja, ekként hiába „alattvaló”, mégis ő irányítja a kettőst. A szabadkai viselkedés is ezt támasztja alá: sokáig eltűrik Téglás élőködését, illetve a vendégszeretettel való visszaélését, ami ismét arra utal: „a Márki” bármit megtehetett Kosztolányiékkel. Téglást egyébként – extrém szokásai miatt – sokan nem fogadták el az akkori irodalmi élet szereplői közül. Lengyel András említett tanulmányában kitér arra, hogy Szabó Lőrinc és Babits is elzárkózott előle.⁴⁸¹ E ponton azonban meg kell jegyeznünk: Téglás kiválóan tudott franciául. Nemcsak színes előadásokat tartott a francia erotikus irodalomról és Fragonard festészetéről, hanem fordított is, nem utolsósorban éppen Babits-verseket.⁴⁸² Levelezett Malraux-val és Valéryval, és Párizsba akart szökni. 1939-ben Nancyból toloncolták haza. „Valaki mesélte (sohasem derült ki, ki is volt), hogy 1944. november végén látta. Halott volt. [...] Triko volt rajta, és a hóban Sainte Beuve *Szerdai leveleinek* bőrkötésű, ritka példánya ázott” – tudósít Vajda Sándor.⁴⁸³

Mint szó esett róla, Téglást Horvát Henrik (1877–1947) mutatta be Kosztolányinak. Horvát költő, műfordító, művészeti és zenekritikus volt, aki főként magyar szerzőket fordított németre, valamint német szerzők műveit magyarra. Német nyelvű versei szintén ismertek voltak, melyek közül többet fordított Kosztolányi és Juhász is. Budapesten és külföldi egyetemeken egyaránt tanult Horvát. Kosztolányi Dezső vele is bensőséges baráti viszonyban volt, ami levelei hangvételéből ugyancsak kitér. A budapesti egyetem elvégzése után, 1907 szeptemberében Horvát Lippára ment középiskolai tanárnak, mely hírré Kosztolányi a következőképpen reagált: „Henri, mint a derült égből lecsapó villám – nem, sokkal váratlanabban robbant le [!] hozzám a levele. Oh, micsoda meglepetés, micsoda fájdalmas szenzáció, hogy ön elhagy engemet s én újra piszkos és buta zsurnaliszták közé leszek kárhóztatva. Fáj, nagyon fáj. Csak az vigasztal, hogy ön egy kicsit betaszitódik az életbe s talán <e> leszakítják majd a lippai kereskedőifjak hamleti köpenyét. Emberoázis? Egyelőre csak ennyit: a lippai főerdész intelligens ember”.⁴⁸⁴ Horvát Henrik később a nagyváradi felsőkereskedelmi iskola oktatója lett, majd Budapesten tanár, illetve a pedagógiai könyvtár könyvtárosa. Medgyaszay Vilma színésznőt vette feleségül, akit időnként zongorán is kísért föllépései alkalmával. A Tanácsköztársaság bukása után Brassóban élt, és a *Brassói Lapok* irodalmi rovatának vezetője lett, ahol Kosztolányinak több írása is megjelent. Jóval később tért csak vissza a fővárosba. Kosztolányi Dezső művein kívül Ady, Móricz, Bródy Sándor, Hatvany Lajos, Babits és Molnár Ferenc írásait fordította németre, illetve antológiát is kiadott verseikkel.⁴⁸⁵ A szoros barátságáról Kosztolányinak további levelei is tanúskodnak. 1907 júliusában például a következőket írta Horvátnak: „Henri, kétségbe vagyok esve. Ön elhagyott. Alig mentem el Budapestről, alig mult el pár hét s ön már hátat fordított nekem, megfeledkezett rólam. Nem is gondolja, hogy mennyiszor gondolok önre és mennyire fáj konok hallgatása. Nem is sejtí milyen önzetlen barátsággal szeretem önt.”⁴⁸⁶ Augusztusi levelében pedig „szőke gyermek”-nek nevezi – talán épp Téglás nyomán – Kosztolányi Horvátot: „A kedves Téglás multkor egy bájos levéllel örvendeztetett meg, melyben a »szőke gyermek«-re panaszkodik, ki semmi hirt nem ad magáról.”⁴⁸⁷

Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében leírja azt az esetet is, amikor Kosztolányi 80 koronát nem kapott vissza Téglástól, és Szűts Dezső sietett segítségére. Utóbbi szintén a baráti kör tagja volt, bár keveset említik a visszaemlékezések. Ahogyan Kosztolányi Dezsőné közléséből tudjuk: „Szűcs Dezső azok közé tartozott, akik kitűnő szimattal távolból megérik a kiválóság jelentkezését. Ő maga nem írt, nem csinált semmit, még csak nem is tanult. [...] Tanította, nevelte a tehetségeket. Nem műveltségre, tudományra, de olyan életre, amely a művészetet fejleszti. Adyt még Nagyváradról ismerte, a »Három Holló«-ban sokat tanyázott vele. A józsefvárosi diáklakásban is mindennapos volt ő és egy *Boromissza* nevű fiatal bölcsész, akit egy éjjel Dide, amikor hazatért a lakására – bemutatkozásul – a saját ágyában fekvő talált. [...] Ez a Boromissza mezítláb járt az utcán, és elmésen, mulattatóan apostolkodott.”⁴⁸⁸ Szűts neve Kosztolányi Dezsőné egy másik írásában szintén előkerül. Adyról rajzolt portréjában beszámol egy olyan estéről – melyet az Andrássy út 24. szám alatt lévő vendéglőben, a Három Hollóban tölthettek –, ahol Szűts is jelen volt. Kosztolányi Dezsőné – akkor még Harnos Ilona – egy Ady-verset olvasott föl a jelenlévőknek, és előadása után meghívták abba a páholyba, ahol Ady is ült, többek között Szűts társaságában. A páholynek két beszédtemája volt: az utcai lányok és Kosztolányi akkor megjelent verseskötete.⁴⁸⁹ Mivel Kosztolányi Dezsőné 1909–1910 tájára keltezi a történetet, így két verseskötet jöhet szóba: az 1907-es *Négy fal között* – melyről Ady megírta híres, „irodalmi író” megjelölést tartalmazó kritikáját⁴⁹⁰ –, valamint az 1910-es *A szegény kisgyermek panasza*, mellyel Kosztolányi komoly sikert aratott. Mivel a beszámolóból nem derül ki, hogy Ady milyen véleményen volt a kötetéről, így nem tudjuk biztosan megmondani, a kettő közül melyikről lehetett szó. A történet hitelességét sem tudjuk igazolni, illetve maga Kosztolányi Dezsőné is bizonytalan benne, valóban Szűts beszélt-e. Azt sem tudjuk pontosan, Kosztolányi Dezsőné (akkor Harnos Ilona!) mennyit hallott valójában ebből a beszélgetésből. Szűts eredetileg Nagyvárad aljegyzője volt, aki Adyval és Biró Lajossal való megismerkedését követően váltott az újságírói hivatásra. 1908. április 8-án Szűts volt a konferansziéja a Meteor Kávéház egyik irodalmi estjének, ahol mind Kosztolányi, mind Ady föllépett.⁴⁹¹ Talán nem elhanyagolható az az információ, miszerint a Meteor Kávéház a szociáldemokraták politikai jellegű eszmecsereinek színhelye is volt. Az egyik törzsvendég – Kassák Lajos – a következőkről tudósít: „Egyik vasárnap délből Gyagyovszky⁴⁹² Adynak *Az én menyasszonyom* című versét hozta haza. [...] Két órakor menni készült, azt mondta, kísérjem be a kávéházba. Így kerültem el a Meteorba, ahová írók, színészek és a szociáldemokrata párt főemberei jártak.”⁴⁹³

Ady másik legendás törzshelyére, a már említett Három Hollóba Kosztolányi is ellátogatott. „Oláh Gábor elbeszélése szerint egy alkalommal Osvát Ernő, Révész Béla és Kosztolányi társaságában találta Adyt, és az akkoriban megjelent verse, *A nagy Cethalhoz* című szimbólumán vitatkoztak. Kárpáti Aurél pedig úgy ismerkedett meg Adyval, hogy Csáth Géza és Kosztolányi vitték el magukkal a Három Hollóba” – foglalja össze Veres András, Ady és Kosztolányi kapcsolatának alakulását elemző könyvében.⁴⁹⁴ Szintén Veres András utal Kosztolányinak *A huszonhétéves költő* című cikkére, melyben föleleveníti Adyval való vendéglői találkozásait. „Esténként néhányszor vacsoráztam vele az Andrássy-úti »Három holló« vendéglő-

ben, egy spanyolfallal elkerített asztalnál, mely hamarosan irodalmi központtá vált. Rendesen korahajnalig tartottak ezek a vacsorák. A vendéglőbe, mely ma a régi, boldog-budapesti életet idézi, káposztalevesre és forralt borra szoktak bevetődni az éji munkások, kik színészek, sáros, sötét és sápadt alakok s – szomorú munkájuk végeztével – a kóbor leányok is” – írja Kosztolányi.⁴⁹⁵ Mint arra Veres András rámutat, nem mindig voltak harmonikusak ezek a találkozások. Sőt – Veres szavával élve –, „nyilván vágni lehetett a feszültséget”, amikor Kosztolányi és Ady egy asztalhoz kerültek.⁴⁹⁶ Drozdy Győzőtől tudjuk, hogy Kosztolányi egy ízben a Baross Kávéházban „feltékenységi jelenetet” is rendezett. Állította, hogy Ady nem is tud franciául, pedig milyen sokat időzött Párizsban. Drozdy, Jánuszky Béla és Kárpáti Aurél azonban Ady védelmére keltek. Kosztolányi erre taláalomra föllapozta a nála lévő, francia nyelvű könyvet, és az első szó – amin megakadt a szeme – jelentését megkérdezte telefonon Adytól. Mivel Ady nem tudta, így Kosztolányi igazolva látta állítását. Drozdy visszaemlékezése alapján azonban Jánuszky dühében – válaszként az akcióra – a következő kijelentést tette: „Te soknyelvű író vagy. Többek között szépen írsz magyarul is. Míg Ady »csak« magyarul tud írni. De ez a »csak« több mindennél. Ezt a »csak«-ot te utol nem fogod érni soha!”⁴⁹⁷ Ady pedig – talán válaszként – többször is egyszerűen csak „a legnagyobb bika”-ként emlegette pályatársát. Az apropó egy Kosztolányi által készített fordításkötet kritikája volt, melyet Drozdy Győző írt. Drozdy Kosztolányi egyik Baudelaire-átültetésében „kínrimet” találván („legnagyobb bika – megvadult bika”), cikkében kifigurázta azt.⁴⁹⁸ Első ízben egyébként 1905 második felében találkozhattak,⁴⁹⁹ 1906 folyamán pedig Kosztolányi annak a *Budapesti Naplónak* a munkatársa lett, ahol Ady is dolgozott.

A különöc Tégláson kívül a szorosabb Kosztolányi-társaság színfoltja volt még Boromissza Jenő is. Kosztolányi egyetemista társa volt, később pedig magyar-latin szakos tanár, valamint fordító és újságíró lett. Föltevésünk szerint Kosztolányi róla beszél *Apostol* című cikkében, ugyanis leírása több ponton is megegyezik Kosztolányi Dezsőné föntebb már idézett – Szűts Dezsőt is említő – soraival. „Emlékezem, egyszer délelőtt a Rákóczi-uton kóvályogtam, fésületlenül, még pihés hajjal, lila mellényben és hosszú, vékony, sárga nyakkendőben, amikor megszólított egy fölöttébb különös, zord fiatalember, aki egy csomó könyvet vitt hóna alatt. Rövidrenyirt, tüskés, fekete szakállt viselt, orrán aranykeretes csiptetőt és bőrsarut harisnyátlan lábán [...] Ó volt az apostol. Hatalmas tervei voltak az emberiséggel, ezután csak erős, egészséges és boldog nemzedékeket akart, az előítéletek pusztulását s az igazság diadalát, minden vonalon. Hitvallása a *szociálarisztokratizmus* volt” – írja Kosztolányi.⁵⁰⁰ Kosztolányi Dezsőné szerint azonban Kosztolányi nem az egyetemen, hanem albérletében találkozott először Boromisszával. Ám ha továbbolvassuk az *Apostolt*, erre az ellentmondásra is fény derül. Kosztolányi albérletében ugyanis valóban váratlanul megjelent Boromissza, de már csak az egyetemi találkozást követően, amikor is „költőtársként” mutatkozott be: „Egy hét múlva, mikor délben hazasiettem az egyetemről a diákkaszárnyába, ahol vidéki osztálytársammal, egy földmives-fiuval⁵⁰¹ laktam együtt, lakótársam rémülten várt a folyosón. [...] ágyamban egy ismeretlen embert talált, aki teljesen levetkőzve, mélyen aludt. [...] Az apostol rövidrenyirt, tüskés szakállát a kispárnámra szoritva, csöndesen és egyenletesen lélegzett. [...] később megtudtam, hogy az apostolnak nincs

lakása és délelőttönként föl váltva fiatal költők ágyában piheni ki az éjszaka fáradalmait...⁵⁰² Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy Kosztolányi Dezsőné éppen az *Apostol* című tárcát használta föl életrajzi könyvében, így az egyezések az esetleges átvételnek köszönhetőek. Boromissza alakjára Kosztolányi és Babits leveleiben, valamint Csáth naplójában szintén találunk utalásokat, így nem tekinthetjük teljes mértékben légből kapottnak a fenti leírásokat. Kosztolányi egyik ide vonatkozó leveléből például az derül ki, hogy később is tartotta a kapcsolatot Boromisszával: „Most értem meg, hogy olyan emberek, mint Szabó, Juhász, Boromissza nem általános emberek, hanem magyarok.”⁵⁰³ 1905-ben, Szabadkáról azonban már a következőt üzeni Téglásnak: „Boromissza címét – sajna – nem adhatom; olyan távol estem önöktől, azt sem tudom élnek-e.”⁵⁰⁴ Babits Mihály egyik Kosztolányinak írt levelében szintén előfordul Boromissza neve: „A világ egy perpetuum mobile. Egy legyező, amely bomlik, kibomlik, egyre jobban – és ha nevet is Boromissza!”⁵⁰⁵ Csáth – naplója tanúsága szerint – ugyancsak ismerte Boromisszát: „Feljegyzendők a korból: 1.) Boromisszával való megismerkedés. A felkiáltás: (Didének reggel mint ébresztő) 2.) – *Dide, kakaót főzni!*”⁵⁰⁶ Kosztolányi és Kosztolányi Dezsőné főntebb hivatkozott leírásaiból – „apostoli” megjelenés, a szociálarizmkorratizmus híve, Nietzsche idézi, meg akarja váltani az emberiséget – arra következtetünk, hogy Boromisszára akkoriban Schmitt Jenő Henrik tanításai, valamint – az ő közvetítésével – Tolsztoj tanai hatottak.⁵⁰⁷

Nemcsak Boromissza ismerhette a tolsztojánus tanokat és hallgathatta Tolsztoj magyarországi közvetítőjét, Schmitt Jenő Henriket, hanem Kosztolányi Dezső is. 1904-ből van adatunk arra, hogy eljárt az Akadémia Kávéházba (az Akadémia utca 5. szám alá), ahol a korszak híres újgnosztikus filozófusa tartotta előadásait. Kosztolányin kívül megfordult itt Babits Mihály, Juhász Gyula, Mohácsi Jenő és Zalai Béla, valamint föltehetően Csáth Géza is. Schmitt filozófiája – nem utolsósorban anarchista elgondolásai – közvetve ugyan, de későbbi nemzedékekre is hatottak, mint például József Attilára.⁵⁰⁸ Kosztolányit magával ragadta Schmitt prófétai személyisége, valamint több adatunk van arra vonatkozóan, hogy ebben az időszakban érdeklődött az újgnosztikus elméletek iránt. Mielőtt azonban állításunkat igazolnánk, szükséges röviden bemutatnunk Schmitt életútját és „filozófiai rendszerét”. Az újgnosztikus bölcselő Morvaországban született, Zomborban nőtt fel, és abban a Szabadkai Főgimnáziumban érettségizett, ahol id. Kosztolányi Árpád, illetve Kosztolányi Dezső is. Apja császári és királyi kapitány volt, így kezdetben Schmitt katonai pályára készült. Idővel azonban föladta a családi hagyomány követését, és írónak állt. 1887-ben Hegel-pályadíjat nyert, amivel fölkellette Trefort Ágoston, akkori vallás és közoktatásügyi miniszter figyelmét: állami ösztöndíjat kapott a budapesti egyetemen. Berlinben is tanult, majd doktorátust szerzett. Az igazságügyi minisztériumban vállalt könyvtárosi állást, amiről később le kellett mondania. Főként Németországban megjelent könyveiben ugyanis nemcsak anarchista nézeteit írta le, hanem az egyházat is keményen bírálta,⁵⁰⁹ így a hatalmon lévő német kormány – nem nézvéen jó szemmel Schmitt működését – diplomáciai lépéseket kezdeményezett ellene. Schmitt azonban nem hagyott föl tanainak terjesztésével: előadásokat tartott az Alföldön – együttműködve az agrárszocialista mozgalom vezérével, Várkonyi Istvánnal – és Budapesten, valamint az Akadémia

Kávéházban. Az *anarkia kivihetősége* című cikke miatt 1897-ben bíróság elé is került, az esküdtek azonban fölmentették és az ügyészség visszavonta a följelentést.⁵¹⁰

Schmitt *újgnózisnak* nevezte filozófiáját, melynek legfőbb tézise abban állt, hogy az embert isteni természetűnek – és ebből következően *szabadnak* – mutatta be, és minden olyan elgondolás ellen föllépett, amely rabként, múlandóként határozta meg. „A szabadságnak előfeltétele, hogy mi igen magasra becsüljük az embert s minél magasabbra becsüljük egy ideális világnézet alapján, annál biztosabban fog számunkra derengeni a szabadság rózsás hajnala. És ez csak akkor lesz lehetséges, ha mi Annak a szavait követjük, aki nem arra tanított bennünket, hogy férgék vagyunk, hanem arra, hogy istenek vagyunk!” – mondta a Társadalomtudományi Társaság egyik vitaülésén is.⁵¹¹ Ellensége volt a materializmusnak és a naturalista fölfogásoknak: Charles Darwin és Ludwig Büchner tanait egyaránt kritizálta. Érdekes e ponton utalni arra, hogy Kosztolányi Dezső ugyancsak kétkedve fordult Ludwig Büchner mechanikus materializmusához. „A világ beszélhet a kor diadalairól [...] az ember csodákat keres [...] fut az ismeretlen árnyékokhoz, a rejtelmes szellemekhez. [...] Mert oly nehéz meghalunk e részvétlen, kemény rögn egymagunkban, remény nélkül, ó Büchner!” – írja *Szelleme*k című tárcájában, a *Bácskai Hírlap* hasábjain.⁵¹² Kijelentése arra ugyan nem enged következtetni, hogy ellenvéleményen lenne, azonban a Büchner-féle elgondolás nyújtotta reménytelenség tragédiáját mindenképpen hangsúlyozza. A halál – Büchner elméletéből kiindulva – pusztá biológiai megsemmisüléssé válik, mindenféle vallásos és/vagy metafizikai vigaszt érvénytelenné téve az ember számára.

Schmitt Jenő Henrik értelmezésében a modern kor csak átmenet, amelyben az emberiség fölkészülhet arra, hogy kész legyen befogadni egy újfajta tudást, egy „valódi” önmagára eszmélést. A korszak három jelentős szerzőjét – Ibsent, Tolsztojt és Nietzschét – olyan „vezetőknek” tartotta, akik előkészítik a „megvilágosodás” korszakát. Nem Krisztusnak, hanem Keresztelő Szent Jánosnak a szerepét róttá rájuk. „Tolsztoj [...] később is a végtelent csupán istenben látta; az emberben csak véges részt látott. [...] Itt látszik, hogy a nagy Tolsztoj Leó is még csak az új világkorszak küszöbén áll, hogy bűnhődésre és önmagábatérésre inti az emberiséget; egészen a Keresztelő szerepét viszi korunkban, hogy előkészítse a teljes világosság országát a mi világunkban, amelynek tömege a teológia és a materializmus sötétségében bolyong” – fejtette ki egyik előadásában.⁵¹³ Esztétikai kérdésekkel szintén foglalkozott – kapcsolatban állt képzőművészekkel is⁵¹⁴ –, valamint előadásainak (és néhány könyvének) visszatérő témája volt Ibsen, Nietzsche és Tolsztoj *műveinek* az elemzése. Utóbbival személyes kapcsolatot ápolt, sőt Schmitt jénai folyóiratában, a *Die Religion des Geistes*-ben rendszeresen közölt tőle írásokat. Tolsztoj hatását ismerhetjük föl Schmittnek azon gondolatában is, miszerint tagadta az állam létjogosultságát, mivel a hatalmi erőszak szervezetét látta benne. Élete utolsó éveit – 1916-ban halt meg – Németországban töltötte, ahol megalapította a gnosztikusok berlin–friedenau-i társaságát.

Filozófiájának tételeit nemcsak az Akadémia Kávéházba látogatók tudhatták, hanem – mint arra Németh András rámutat – „ismert volt a Társadalomtudományi Társaság körében is, [mivel Schmitt] rendszeresen részt vett annak rendezvényein. 1903-ban a *Huszedik Század* könyvsorozatának szerzői közé is javasolják. A fiatal

Lukács György 1908-ban a *Nyugaton* ismertette Schmitt Ibsen-könyvét.⁵¹⁵ Lukács elismerően szól Schmitt munkájáról, azonban bírálja azért, mert túl tág perspektívából szemléli Ibsent, valamint több szó esik saját filozófiájáról, mint magukról a drámákról.⁵¹⁶ Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy Schmitt hasonló szellemiséget képviselt volna, mint a Társadalomtudományi Társaság tagjai. Az egyesület 1904. május 20-án tartott vitaülésén Szabó Ervin rámutatott az eltérésekre is: „Az u. n. századvégi dekadenciának egy megnyilvánulása ez [ti. Schmitt elmélete], új spiritualisztikus reakció, a passzivitás beteges kultusza. Hogyan fér ez össze az anarchizmussal, amely *kat. exochên* aktivitási tan, a tettvágy kultusza – nem tudom.”⁵¹⁷ Szavaiból Schmitt és a Társadalomtudományi Társaság által képviselt irányzatok (főként a történelmi materializmus és Marx elgondolásai az osztályharcról) ellentétére derül inkább fény. Schmitt ugyanis nem a társadalmi változtatásokat hangoztatja és a meglévő rend (akár erőszakos) fölbontására irányuló anarchia híve, hanem a „teremtő” (vagy „ideális”) anarchiáé,⁵¹⁸ melyet az őskeresztény szeretettannal ötvöz. Ahogyan *A szellemi vallás katekizmus*a című könyvében is megfogalmazza: „e világ fejedelmének, az önzés és uralomvágy bálványának országa a vége felé közeledik és hogy a szabadság, szeretet és közösség isteni országa közeledik a földön [...] a mennyország mi bennünk, a szeretet belső végtelenségében van, melyben a testvérekkel, a jövő nemzedékekkel egy vagyunk. A pokol a szűk önzésben és rosszakaratban, mely önmagában hordja ítéletét.”⁵¹⁹ *Állam nélkül*⁵²⁰ című folyóiratában Tolsztoj leveleit is közölte. Az 1897 júliusában megjelent szövegből szintén az derül ki, hogy Schmitt (és Tolsztoj) másként gondolkodtak az anarchiáról, mint például Szabó Ervinék: „könnyű belátni, hogy az igazság legnagyobb ellensége nem a kormány, hanem a kettős világias keresztényellenes világnézet: az egyházi álkereszténység és a materialista világnézet”.⁵²¹ Mindezen eltérések ellenére a társaság folyóiratában, a *Huszádik Században* közölték egy másik tolsztojánus, Boér Jenő – aki eredetileg orvos volt – *Az apostolok* című könyvének egy részletét, melyben az „új vallás” alapelveit foglalta össze.⁵²² A kritika azonban ekkor sem maradt el. Amint a szerkesztői jegyzetben olvasható: „Ezt a mutatványt nemcsak azért közöljük, hogy a kritikus észrevételeit jobban felülbírálhassa az olvasó, hanem azért is, mert [a] szerző műve érdekes kortörténeti okmány, mely olykor szinte nietschei hévvel és ragyogással igyekszik megmenteni a hitet a természettudomány és a szociális világnézet ama fegyvereivel szemben, melyek már félig agyonverték az orthodox és dogmatikus vallásokat.”⁵²³ Péterfi Tibor recenzióját szintén megtaláljuk a *Huszádik Század* vonatkozó lapszámában. Ő már sokkal megengedőbb Boér álláspontjával szemben, azonban komolytalannak tartja, és inkább afféle „csodabogárként” aposztrofálja őt.⁵²⁴ Elismeri azonban – és talán itt van a találkozási pontja a Társadalomtudományi Társaság és Schmitt Jenő Henrik fölfogásának is –, hogy a jelenlegi társadalmi problémák megoldásra várnak, illetve az emberiség képes lehet a haladásra és a tökéletesedésre. Schmitt filozófiájának helyét a korabeli szellemi életben azért is tartottuk szükségesnek fölvezetni, mert ezáltal Kosztolányi „választásait” is világosabban láthatjuk. Az, hogy a Társadalomtudományi Társaság gyűlésein nem vett részt, Schmitt előadásait viszont hallgatta, fontos információ. Későbbi politikai megnyilvánulásainak elemzése során ugyanis még szerepe lesz a századforduló legelső éveiben tapasztalható orientációnak.

Azt, hogy Kosztolányi Dezső személyesen is ismerte Schmitt Jenő Henriket és hallgatta előadásait, levelezéséből tudjuk meg. 1904. május 19-én – tehát elsőéves egyetemistaként – így ír unokatestvérének, Csáth Gézának: „Magamról a következő érdektelenségeket mondhatom. Tegnapelőtt az Akadémia kávéházban Schmidt [!] Jenőt hallgattam, ki egy igen nehéz, s alapos tanulmányokat igénylő témát fejtegetett két órán keresztül. A legérdekesebb, s értékesebb ember, kit valaha láttam. Teljesen ősz, nagyon sovány, kiálló pofa csontokkal, előpittyedt ajkakkal. A hangja erős és érces. Ha keményen beszél: menydörög. Egy okvetetlen[t], ki ellenvetést tett a szószeres értelmében agyonütött. Máskülönben szíves és előzékeny, sőt leereszkedő. A pincérekkel társalog; velem kezét fogott, mint a többi hallgatóival.”⁵²⁵ Kosztolányi lelkesedését nem feltétlen kell a komolyabb érdeklődés bizonyítékaként fölfognunk. Tudjuk, hogy minden szellemi újdonságra nyitott volt, vonzotta a szokatlan és a „modernnek” ígérkező. Ahhoz, hogy megbizonyítsuk, érdeklődött az újnagyztikus irányzatok iránt, további vizsgálódásra van szükség. Elsőként célszerű megnéznünk, hogy Kosztolányi Dezső baráti köre vajon hogyan viszonyult Schmitt Jenő Henrik filozófiájához. Babits Mihály leveleiben szintén előkerül Schmitt neve, valamint olyan műveiről is tudunk, ahol szövegszerűen is kimutatható az újnagyztikus tanok ismerete.⁵²⁶ A levelekben azonban inkább kritikai hangvételben nyilatkozik róla, egy készülő munkája apropóján: „ami pedig filozófiai ürülékemet illeti (sok volt ebből a táplálék, s bizony volt közte budai víz is – értve az Uri-utcai Schmitt J. ur⁵²⁷ gyártmányait) ez a Dialektikai Regény (régii terv és semmi köze Willéhez, hálisten) még mindig anyira töredékes, hogy csak én érthetem, pedig én nem vagyok Wilde Oskar elvtársa a homályosság ügyében.”⁵²⁸ A Négyesy-szemináriumokon kialakult baráti kör másik két tagja, Juhász Gyula és Zalai Béla ugyancsak hallgatta Schmitt kávéházi előadásait. Juhásznak egyrészt levelezése⁵²⁹ igazíthat el, másrészt egy 1918-as cikke. Utóbbiban állítja, hogy még Lev Trockij is részt vett az összejöveleteken: „Egy budapesti kávéházi sarokasztalról van szó csupán, amelynél az első orosz forradalom⁵³⁰ utáni időkben néhány-szor, mint csendes vendég helyet foglaltam és ennél az asztalnál ott ült Trockij is, akkor még névtelen, vándorló orosz száműzött [...] Ennél a kávéházi asztalnál az Akadémia mellett nem volt tekintély, azaz hogy mégis, Schmitt Jenő Henrikre esküdtek néhányan, fanatikus hívei, a Gnosis új tanának apostolai, de ezek között nem volt Trockij, ő mint érdeklődő és kritikus ült [...] A Schmitt mester szürke denevércöpönyege, amelyet panyókára vetve viselt szögletes, szikár vállán, vesé-kig ható tekintete, amelyben a rajongás és szellem lidérce lobogott, Zalai Béla dionysosi nevetése, irónikus mosolya mélyen lelkembe vésődtek, de Trockij földi alakjából csak annyi maradt meg emlékezetemben, hogy meglehetősen hallgatag volt, hogy németül beszélt, [...] csak annyit tudtunk, hogy ember, hogy orosz, hogy gondolkozó és hogy van egy messze, forrongó hazája, egy távoli, vergődő népe, amelynek sorsán virraszt, töpreng hosszú éjszakákon.”⁵³¹ Trockij nemcsak budapesti, hanem bécsi kávéházakban – konkrét adatunk a Café Centrálról van – is fölbukkant az 1900-as évek legelején. A kávéház művelődéstörténetét földolgozó Buzinkay Géza – az osztrák származású színművész, Rudolf Forster visszaemlékezéseire hivatkozva⁵³² – írja: „Egy kecskeszakállas úr mindennap végigolvasta újságjait, amíg elfogyasztotta mokaáját, s ezután mindig két sakkpartit játszott, majd

távozott. Az illetőt Leo Trockijnak nevezték.⁵³³ Juhászt egyébként Farkas László vitte először az Akadémia Kávéházba, aki a *Virágfakadás* című lap egyik szerkesztője, valamint a *Táltos Könyvkiadó* tulajdonosa volt.⁵³⁴ Azt, hogy Kosztolányi vajon kinek a révén került oda, nem tudjuk. Föltehetően ő is Juhászékon keresztül. Mint ahogy arra már utaltunk, a *Virágfakadás* című lapban szintén Juhász segítségével tudta verseit megjelentetni. Mohácsi Jenő, aki egyetemi körükhöz tartozott – és akivel a Komjáthy Jenő Társaságot is megalapították –, ugyancsak szóba hozza Schmitt előadásait, ám jóval később, egy *Nyugaton* közölt írásában. Mohácsi magyarázata szerint nem annyira az újnózis tanainak feltétlen követése, mint inkább a fiatalkori „soha-meg-nem-elégedés” hajtotta őket, amikor az Akadémia Kávéházban csoportosultak: „Mi, akik az egyetemre jártunk vagy az egyetemet kerültük, túlműveltük magunkat. Fölfigyeltünk minden külföldi hangra, több nyelven olvastunk. [...] Egyik napon megrészegettünk Nietzsche Übermensch-étől, másik nap egy kávéház különszobájában a prófétás arcú Schmitt Jenő ideálisan anarkisztikus, de egyúttal teozófus prédikációit szíttuk magunkba, vagy Alexander Bernát panteisztikus Spinoza-magyarázatait hallgattuk, Bodnár Zsigmond hullámelméletét mosolyogtuk meg, de eltűnődtünk rajta ép úgy, mint Kant kategóriáin.”⁵³⁵ Kosztolányi, Juhász, Babits, Zalai és Mohácsi barátsága tehát nem maradt meg az egyetemi ismeretség szintjén. Egyrészt eljártak más – az egyetemen szervezettektől eltérő – fórumokra (mint Schmitt előadásaira), másrészt maguk is létrehoztak köröket, mint az említett Komjáthy Jenő Társaságot. Sőt, azt sem zárhatjuk ki, hogy éppen Schmitt előadásai inspirálták a fiatalokat a Komjáthy-kultusz ápolására. Mint Lányi Viktortól megtudjuk, másik irodalmi társaság ötlete is foglalkoztatta őket: „A fiatalok egy irodalmi-társaság alapításáról is ábrándoztak. Ebben Juhász lett volna a költő-vezér. Babits az egyetemes irodalmár, az éles-elméjű Zalai a főkritikus. Kosztolányi saját magának a drámaíró szerepét szánta.”⁵³⁶ A „szereposztás” ismeretében bátran állíthatjuk, hogy Lányi leírásában nem a Komjáthy Jenő Társaságról van szó. Kosztolányi vállalása esetleges drámaírói ambíciókra enged következtetni, noha tudjuk: rövidebb színpadi játékokat írt, színikritikákat szinte naponta közölt későbbi alkotói évtizedeiben, drámákat fordított, de írni egyetlen egyet sem írt.⁵³⁷

Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy Kosztolányi Dezső Csáth Gézának címezte Schmitt iránti rajongásáról tudósító levelét. Joggal merül föl a kérdés, vajon az unokatestvér szintén megfordult-e az Akadémia Kávéházban. Eddigi ismereteink alapján mindössze egy 1907-es novelláját említhetjük – *A költő megtérése* címűt –, melyben egy, a kereszténységet újnósztikus szempontból kritizáló költő, vegetáriánus étrenden élő teozófusok és tolsztojánusok szerepelnek.⁵³⁸ Nem kizárt tehát, hogy amikor 1904 őszén Budapestre került Csáth (az orvosi egyetemre),⁵³⁹ akkor ő is hallgatta Schmittet. A két unokatestvér érdeklődését mutatja az a tény is, hogy vegetáriánus étterembe jártak:⁵⁴⁰ az újnósztikusok ugyanis másfajta életmódot (ezzel együtt másfajta táplálkozási szokásokat) hirdettek. „Előadásokat tartottak a tudomány, a művészet, a gnózis, a vallási és bölcséleti rendszerek, a teozófia, vegetárius konyha és háztartás köréből. Ugyanitt zenei és énekelőadásokkal szórakoztatták a társulat tagjait” – írja Wolkenberg Alajos például a teozófusokról.⁵⁴¹

Schmitt Jenő Henrik misztikus–filozófiai előadásai ugyanis a sok közül csak egyetlen fórumát jelentették a korban egyre népszerűbbé váló újgnosztikus áramlatoknak. Kosztolányi Dezsőt sem egyedül a Schmitt-féle tanítás vonzotta életének ebben a szakaszában, hanem más – hasonló jellegű – mozgalmak is fölkeltek érdeklődését. 1905-ben Magyarországon is létrehozták a Magyar Teozófiai Társaságot, 1909-ben pedig már Budapesten tartották világkongresszusukat. A nemzetközi mozgalom vezetője – és sokak szerint a modernkori ezoterikus gondolkodás vezéralakja – Helena Petrovna Blavatsky volt, a hazai társaság megalapítója pedig Isabel Cooper-Oakley. A teozófia olyan összetett bölcséleti rendszer, amely mind a nyugati filozófiákból, mind a keleti vallásokból sokat merített. A buddhizmussal való összefüggésére például Tarjányi Eszter is rávilágít: „[A teozófusok] Feltételezték, hogy a szellem újraszületéseiben megtisztulva, túljutva az anyagi világon, öntudatra ébred és újra visszatér a szellemi állapotba. Ez az alapgondolat azonban kiegészül náluk egy teljes kozmológiával, a kozmikus szinten is értelmezett, az égitestekre is kiható reinkarnációs tökéletesedéssel, és ennek mintájára a mikrokozmoszra, az emberre is érvényes fejlődési törvénnyel: a karmával.”⁵⁴² *Teozófia* címen folyóiratot is indítottak, amelyben külföldi és hazai szerzőktől egyaránt közöltek szövegeket. A teozófiai tanok hatottak a Vasárnapi Kör tagjaira is, köztük Balázs Bélára, Lukács Györgyre és Mannheim Károlyra.⁵⁴³ Mint arra utaltunk már, a Baross Kávéház Balszélfogó asztalánál Lukács György is jelen volt, nem csak Kosztolányi, így ezen a fórumon is találkozhatott az újgnózis ezen áramlatával. Azt, hogy a Schmitt-féle előadásokat is látogató Kosztolányi Dezső ismert teozófusokat, biztosra vehetjük (többek között) a korábban már idézett, *Világban* megjelent cikke alapján.⁵⁴⁴ Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ő maga szintén részt vett teozófiai összejöveteleken. Wolkenberg Alajos közlése alapján tudjuk, hogy 1915-ben 212 bejegyzett magyar teozófus volt. „Íróik és előadóik közül [...] Tordai Vilmoson kívül nevezetesebbek Nádler Róbert, aki a társulat elnöke is volt. Nérei Ödön, akit azelőtt inkább spiritisztikus írásaiból ismertünk. Stojits Iván, Nagy Dezső, Szegedy-Maszák Leona, Szlemenics Mária, Toperczér Ákosné, Ferenczy Izabella, Uray Georgina, Katonáné Madarász Adeline, Perczelné Kozma Flóra, Halász Hermin, Strasser Janka, végül Szörényi Tivadar dr. és Szörényi Tivadarné dr.-né.”⁵⁴⁵

Ám még ennél is tovább kell mennünk, amikor a fővárosi kulturális élet különböző színtereit fölfedező Kosztolányi újgnózis iránti érdeklődését kutatjuk. A teozófiának szoros kapcsolata volt a spiritizmusmal is, és bizonyítékunk van rá, hogy a fiatal egyetemista spiritiszta szeánszokon szintén megfordult. Mikos János a következőképpen foglalja össze a „modern spiritizmus” lényegét: „a szellemekről szóló tan, és a lélek halhatatlanságának bizonyítéka; kutatja az ember létezésének okát, származását és végrendeltetését; foglalkozik továbbá a természetben előforduló rejtelmes tünemények törvényszerűségével, az embereknek cselekményeikért való felelősségével és végre a két létállapot, t. i. a földi és más világi lények vagy emberek és szellemek egymásközi közlekedésével.”⁵⁴⁶ A szeánszokon tudósok és írók is előfordultak, a spiritiszta folyóiratok pedig „tudományos” kiadványokként aposztrofálták magukat.⁵⁴⁷ Az országban több olyan kör létezett, ahol médiumok segítségével próbáltak érintkezésbe lépni a túlvilággal.⁵⁴⁸ Ahhoz, hogy bebizonyítsuk, a század első éveiben Kosztolányi is elment egy-egy szeánszra, szükséges az

Édes Anna megírásának időszakára⁵⁴⁹ előreutalnunk. 1926 februárjában ugyanis levélben fölkeresi Domokos Lászlót, akit megkér: vigye el őt egy „séance”-ra.⁵⁵⁰ A dokumentumból kiderül, hogy már korábban – fiatal éveiben! – részt vett spiritiszta összejövetelen. Mivel kevésbé ismert levélről van szó, így érdemes hosszabban is idéznünk: „*Igen tisztelt barátom*, ismerőseimtől hallottam, hogy ön komolyan foglalkozik a spiritizmussal, vagy érintkezik olyan körökkel, melyek ezt mívelik. Hálás, nagyon hálás lennék önnek, ha egy *séance*-ra bejuttatna. Fiatalabb koromban sok spiritisztával érintkeztem, de azóta a kapcsolat megszakadt közöttünk. Most akkori tapasztalataimat szeretném ellenőrizni, nem a nyilvánosság, hanem önmagam számára. Ha tehát igazán kedves óhajt lenni hozzám, hívjon vagy hívasson meg egy séance-ra, akármikor és akárhová. Ígérem, nem leszek túlságosan a terhükre.” [Kiem. A. Zs.]⁵⁵¹ Domokos Lászlóról tudjuk, hogy kezdetben állami végrehajtó volt Szegeden, majd pénzügyi fogalmazó, illetve segédtitkár. Később áthelyezték Budapestre tanácsjegyzőnek, utána pénzügyi titkárnak. Voltak azonban írói és újságírói ambíciói is, így több lapban publikált. Szegeden többek között éppen Kosztolányi barátjával, Juhász Gyulával tartott fönn szoros kapcsolatot, 1918–19-ben pedig Jászi Oszkár egyik vezető munkatársa lett. 1928-ban megjelenik *A szellem élete. Az evangéliumi tanítás a 20. század világosságában* című, újnagrosztikus tanokon alapuló műve.⁵⁵² Könyvét a vele akkor már baráti viszonyban lévő Kosztolányinak is elküldte, aki meg is köszönte azt.⁵⁵³ Érdemes még emlétenünk Domokos korábbi feleségét, Domokos Lászlóné Löllbach Emmát is, aki reformpedagógiai tevékenységéről volt híres: ő alapította meg az első magyar „Új Iskolát”. Löllbach szintén kapcsolatban állt spiritisztákkal és teozófusokkal, sőt, feltelezhető, hogy Domokost is ő befolyásolta.⁵⁵⁴ Föltevésünket igazolja még, hogy Domokos apósa az a Löllbach Gusztáv volt, aki a Magyarországon élő antropozófusok⁵⁵⁵ baráti köre magyar ágazatának első vezetőjeként is tevékenykedett.⁵⁵⁶ Mindezek ellenére egyáltalán nem állítjuk, hogy Kosztolányi spiritiszta lett volna. Azt azonban valószínűsítjük, hogy élete korai szakaszában nyitott volt az újnagrosztikus tanokra. Még akkor is, ha magát agnosztikusnak vallotta. Állításunkat igazolja az is, hogy a hagyatékában maradt – korábban magángyűjtőnél lévő – levelei között megtalálható Henry Thomas Hamblin *Within You is the Power* („Benned van az erő”) című ezoterikus alapművének gépiratos fordítása is, amit föltehetően – Domokos könyvéhez hasonlóan – szintén olvasott Kosztolányi.⁵⁵⁷ Talán egyik korai tárcájában fogalmazza meg legpontosabban, hogyan is gondolkodott a spiritizmus jelenségéről. Közismert, hogy a máriapócsi kegyhelyen több ízben is „csoda” történt. 1906-ban szintén előfordult, hogy Szűz Mária képét könnyezni látták. Kosztolányi ezen apropóból foglalja össze a következőket: „A vallás gyámszlopai korhadoznak, napról napra több a hitetlen; a szellemekben való hit azonban éppen az alsó és a felső osztályok hitetlenné válásával kapcsolatban mindég erősebben domborodik ki, és követeli a maga jogát ott a spiritizmus, itt a babona alakjában, és benső metafizikai szükségletet kielégítő tápja lesz mindazoknak, kiknek a nyugodt, önálló bölcselkedés nem jutott osztályrészül. [...] Azok a parasztok, kik a kép könnyezését látták, lelkük mélyén egytől egyig vallástalanok és spiritiszták, mert nem elégszenek meg a hit józan malasztjával, s mohón kapnak a csodák bódító és olcsó pálinkájához, akárcsak mi a szellemidézések abszintjéhez.”⁵⁵⁸

JEGYZETEK

462. Nevét föltehetően a bordélyházi „személyzetnek” köszönheti: „[A] márki név a Képiró utcai bordófüggönyös, félselyem, fülledten forró prévosti házban ragadt Téglás Béla tanár úrra.” – Vajda Sándor: Egy elfelejtett irodalmi hős, *Élet és Irodalom*, 1981. jún. 27., 15.

463. Lányi-gépirat.

464. Horvát Henrik. Azonosította: Lengyel, 2011, i. m., 67.

465. Téglás-jegyzetek.

466. Vö. Lengyel, 2011, i. m., 67.

467. Téglás-jegyzetek.

468. Kosztolányi Dezső levele Téglás Bélának, Szabadka, 1905. aug. 8., in *Levelezés 1.*, 395–396.

469. Kosztolányi Dezső levele Téglás Bélának, Szabadka, 1905. aug. 8., in *Levelezés 1.*, 395.

470. Lásd még: Életrajzi kronológia, 813.

471. Csáth írja naplójában: „a keresztülutazó kétségbeesett Dide. Lekésünk reggel a Keletin amikor nálam meghálva Bécsbe akar utazni.” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 13.

472. Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 123.

473. Téglás Gábor (1848–1916) a dévai állami főreáliskola tanára is volt, majd igazgatója. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat dévai múzeumának szintén igazgatója volt. 1904-es nyugdíjazását követően azonban Budapesten élt, tehát Kosztolányiék minden valószínűség szerint találkozhattak vele. Téglás fő kutatási területe Erdély őskori és ókori történelme volt. Lásd bővebben: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002, III. köt., főszerk. Glatz Ferenc, Budapest: MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003, 1281.

474. Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 125.

475. Az adatok forrása: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái, XIII. köt., Budapest: Hornyánszky Viktor, 1909, 1367.

476. Téglás-jegyzetek.

477. Téglás-jegyzetek.

478. Téglás-jegyzetek.

479. Vampa. [=Kosztolányi Dezső]: Magyar csevegők. Vampa levele, *Élet*, 1910. szept. 25., 413–414.

480. Halasi, 1969, i. m., 181.

481. „Téglás karakterisztikájához tartozik, hogy extremitását mások is érzékelték. Szabó Lőrinc, egy 1922-ben írott levelében, „félbolond”-nak mondta, Török Sophie egyik följegyzése szerint pedig azok között volt, akiket Babitsék nem fogadtak (igaz, ezen a listán szerepelt József Attila is) stb.” – Lengyel, 2011, i. m., 67.

482. „A legelőkelőbb francia folyóiratoknak küldte fordításait: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád verseit.” – Vajda, 1981, i. m., 15.

483. Vajda, 1981, i. m., 15.

484. Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Szabadka, 1907. aug. 23., in *Levelezés 1.*, 670.

485. *Neue Ungarische Lyrik in Nachdichtungen* címen. Érdemes még említeni, hogy Hans Bethge antológiájában (*Lyrik des Auslandes*) az ő fordításában jelent meg több magyar költő műve is. Vö. Magyar Zsidó Lexikon, szerk. Ujvári Péter, Budapest: A Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 1929, 380–381.

486. Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Szabadka, [1907. júl.], in *Levelezés 1.*, 654.

487. Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Szabadka, 1907. aug. [16.], in *Levelezés 1.*, 668.

488. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 145.

489. „Valószínűen Kosztolányi újonnan megjelent verseskönyve került szóba, s ekkor az Adyt körülülő barátok egyike, alighanem Szűcs Dezső – mosdatlan szavakkal – bírálni kezdte a verseket, meghozzá a versek túlságos, amint mondta, „tökéletességét” – nyilvánvalóan abból a célból, hogy Adynak örömet okozzon. Ady nem tett megjegyzést.” – Kosztolányi Dezsőné: Ady Endre, in –: *Burokban születtelem. Memoár, novellák, portrék*, összeáll. Borgos Anna, Budapest: Noran, 2003, 374.

490. Ady Endre: Négy fal között. Kosztolányi Dezső verses könyve, *Budapesti Napló*, 1907. jún. 1., 2–3.

491. „Kosztolányi [...] nem kerülhette el a közös fellépéseket Adyval, például mindketten szerepeltek a Meteor kávéház irodalmi kabaréestjein (1908. április 8-án és 18-án), és felolvastak verseikből.” [Jegyzetben:] „Az első alkalommal Szűcs Dezső konferált, a második alkalommal Nyáray Antal Ady-dalokat énekelt. A két eseményről hírt adott *A Polgár* 1908. március 31-i, illetve 1908. április 15-i és április 18-i száma, valamint más lapok is.” – Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény, Budapest: Balassi, 2012, 36.

492. Gyagyovszky Emil (1881–1961) költő, újságíró, műfordító volt. 1903-tól tagja lett a szociáldemokrata pártnak, illetve 1904 és 1912 között a *Népszava* belső munkatársaként dolgozott.

493. Kassák Lajos: Egy ember élete, I. köt., Budapest: Magvető, 1974, 255.

494. Veres, 2012, i. m., 36–37. Lásd még: Oláh Gábor: Ady Endre. A „Három Holló”-ban, in *Ady-Múzeum*, 1. köt., szerk. Dóczy Jenő – Földessy Gyula, Budapest: Athenaeum, [1925], 119.

Továbbá: „Kosztolányi Dezsővel és Csáth Gézával jöttem keresztül a Reviczky-téren, egy kora tavaszi estén, vacsora után. Ha jól tudom a Barossba igyekeztünk, amikor a jezsuiták temploma előtt Csáth Géza azt proponálta, hogy menjünk el Adyhoz a *Három Holló*-ba.” – Kárpáti Aurél: Találkozásom Ady Endrével, in Dóczy – Földessy (szerk.), [1925], i. m., 124. Utóbbi szöveghelyekre Veres András munkája hívta föl a figyelmem.

495. Kosztolányi Dezső: A huszonhétéves költő, *Nyugat*, 1919. febr. 16 – márc. 1., 261.

496. „Kosztolányi is ott ült az asztal túlsó, belső sarkán, szerényen; könyvek voltak az ölében, azokra fektette két kezét; folyton Adyt nézte; nem beszélt és nem ivott. [...] Egy óra múlva nesztelenül eltűnt.” – Miklós Jenő: Ady Endre rózsája, in *Emlékezések Ady Endréről*, 3. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1987, 395.

„Kosztolányi Dezső, akit Molnár Ferenc »lágyszavú dalnokom«-nak nevezett, be-benézett a Hollóba, egyszer azonban nagyon megharagudott ez a kedves, fiatal költő, mert nagyon megveséztük, költői egyéniségéhez nyúltunk.” – Szűts Dezső: Ady mellett, a Három Hollóban, in *Emlékezések Ady Endréről*, 4. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1990, 22. Az idézett szöveghelyekre szintén Veres András kutatásai hívták föl a figyelmemet.

497. Drozdy Győző: Váradi találkozás Adyval, in *Emlékezések Ady Endréről*, 2. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1974, 761.

498. Drozdy, 1974, i. m., 759–760. Ám Drozdy téved, mert nem Baudelaire-, hanem Maupassant-műről van szó: A paraszt Vénusz, ford. Kosztolányi Dezső, in Guy de Maupassant *Összes versei*, Budapest: Jókai, 1909, 12. Bővebben: http://biografus.blog.hu/2014/04/27/kosztolanyi_a_legnagyobb_bika

499. „A találkozásnak két verzióját is ismerjük: egy Ady akkori társaságából származó beszámoló szerint: »Egyszer egy feltűnően csinos, fiatal fiú leste őt az étteremben. Asztalához mentünk, én is vele, mert hívtott. Kosztolányi Dezső állt elfogódottan a nagy Ady előtt. Kosztolányi akkor tizenkilenc éves, Ady huszonhét. Első találkozásuk volt. Ady rendkívül szíves szavakkal fogadta Kosztolányit. Bátorította, buzdította, elővette zsebéből verskéziratait, melyeket Kosztolányi a Három Hollóba Ady címére küldött, s fennhangon olvasta. [...] – Aki ezeket írta, annak jövője lesz a magyar irodalomban – mondta meggyőződéssel. – Dezső fiam, visszaadom a verseit. Máris felhasználhatná... Az újpesti izraelita nőegylet szereplésre kért fel. Száz koronát fizetnek. Levelet adok, menjen el helyettem. Olvasson fel ezekből a versekből... sikere lesz. Boldogabb költő nem volt akkor Kosztolányinál.» [Papp Viktor: Három Holló, in *Emlékezések Ady Endréről*, 4. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1990, 102.] Kosztolányi pedig így emlékezik vissza első találkozásukra: »Húszéves koromban találkoztam vele, mikor ő még huszonhét éves volt. A Budapesti Napló szerkesztőségi asztalára görnyedt, hártványkony selyempapírra írt, s rövidlátó szemével nézte a betűt. Láttam a kezdet kezdetén, akkor még nem beszéltek róla...« [Kosztolányi Dezső: Szavak. Egy Ady-ünnepély előtt, *Nyugat*, 1922. jún. 1., 768–769.] – Életrajzi kronológia, 816–817.

500. Kosztolányi Dezső: Apostol. Novella, *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1934. máj. 20., 5. Noha az alcímében a „novella” műfaji megjelölés szerepel, a szöveg tárca(novella), azaz fiktív és dokumentarista elemek egyaránt előfordulnak benne.

501. Szabó Batancs Istvánnal.

502. Kosztolányi, 1934, i. m., 6.

503. Kosztolányi Dezső levele Brenner Józsefnek [Csáth Gézának], [Bécs, 1904. okt. 31. és nov. 4. között], in *Levelezés 1.*, 239.

504. Kosztolányi Dezső levele Téglás Bélának, Szabadka, 1905. aug. 8., in *Levelezés 1.*, 395.

505. Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek, Szekszárd, 1904. aug. 20., in *Levelezés 1.*, 175.

506. Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 17.

507. Az *Esti Kornél Ötödik fejezetében* – melyben az életrajzi olvasatok szerzői számos kortárs alakmását fölfedezték – fölbukkan egy fiktív alak, akit a *Kritikai Kiadás* tárgyi jegyzete Boromissza alakmásaként azonosít: „A gépzongora a Tannhäuser nyitányát játszotta. [...] Faltay, a bőrsarús tolsztojánus tejbe-darát vacsorázott.” – Kosztolányi, 2011, i. m., 118. Bíró-Balogh Tamás jegyzete az 564–565. oldalon olvasható.

508. József Attila Schmitt-olvasataira Veres András hívta föl a figyelmet egyik tanulmányában: „A József Attila-kutatás igazi tétje azoknak a hatáslehetőségeknek tisztázása, amelyek létrehívták és élet-

ben tartják ezt a költészetet. Az ötvenes–hatvanas évek fordulójától sorra tárultak/táruznak fel az életmű elhallgatott vagy éppen ismeretlen tartományai: népi és avantgárd vonatkozásai, a Croce-, Bergson-, Pauler Ákos- és Freud-hatások, a Marx fiatalkori műveihez kapcsolódó humanista szocializmusa, az egzisztencialistákéhoz hasonló szorongásos létértelmezése, újabban már az olyan rejtettebb recepciók élményei is, mint a Rapaport Samu-, Róheim Géza- és Schmitt Jenő Henrik-olvasatai.” – Veres András: A József Attila-kutatás dilemmái, *Kortárs*, 2005/ápr., 14.

509. Egyik beszédében például a következőképpen fogalmaz: „Az se volt az egyház érdeme, hogy az egyház körében is a művészet felvirágozott, sőt a Mária-kultusz is, amint bebizonyítható, minden poétai varázsával a gnosztikus Sophia-kultusz plágiuma volt, először a keleten, aztán a nyugaton.” – Dr. Schmitt Jenő beszéde, in Batthyány Ervin – Migray József – Schmitt Jenő: Anarkizmus. A „Társadalomtudományi Társaság” által rendezett felolvasó-, illetve vitaüléseken tartott előadások, Budapest: Politzer Zsigmond és Fia Bizománya, 1904, 50.

510. „A királyi törvényszék elé terjesztett vádiratában 1897. május 10-én dr. Baumgarten Izidor királyi ügyész a btk. 173. §-ában meghatározottak alapján bűnösnek nyilvánította dr. Schmitt Jenő Henriket az alkotmány intézményei ellen elkövetett izgatás vétségében, s ellene az esküdszéki sajtóbíró-ságtól eljárást és megfelelő ítélethozatalt kért. A vádirat büntetendőnek minősítette azokat a gondolatokat, amelyeket a vádlott *Állam nélkül* [című]. folyóiratának 1897. február 22-i számában megjelent *Az anarkia kivihetősége* [című]. cikke tartalmazott” – Gábor György: „A megösmérésnek erőszak nélkül való világossága”. Schmitt Jenő Henrik gnosztikus anarchista államelmélete, *Világosság*, 1988/dec., 784.

511. Schmitt, 1904, i. m., 55.

512. [Szerző nélkül] [=Kosztolányi Dezső]: Heti levél. Szellemek, *Bácskai Hírlap*, 1906. márc. 11., 6.

513. Schmitt Jenő Henrik három előadása. Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen, előszó Migray József, Budapest: Ifj. Nagel Ottó, 1911, 14–15.

514. Baráti kapcsolatot ápolta a Gödöllői Művésztelép alkotóival, köztük elsősorban Nagy Sándorral. Fontos megjegyeznünk, hogy Nagy Sándor épp annak a Komjáthy-nak a verseihez is készített illusztrációkat, aki névadója és fő „ihletője” volt Kosztolányiék egyetemi társaságának. Lásd még: Gellér Katalin: Schmitt Jenő Henrik és a gödöllői műhely kapcsolata, *Katedrális*, 1991/1, 28–34.

515. Németh András: A századelő magyar életreform törekvései, *Iskolakultúra*, 2005/2, 43.

516. Lukács György: Könyvek Ibsenről, *Nyugat*, 1908. nov. 16., 390–392.

517. Vita a társadalmi fejlődés irányáról. Szabó Ervin zárbeszéde, Huszadik Század, 1904/dec., 653.

518. Vö. Kertész Tivadar: Tolsztoj és a „szellemi vallás” magyar filozófusa, *Világosság*, 1979/máj., 293. És: Gábor, 1988, i. m., 792.

519. Schmitt Jenő: A szellemi vallás katekizmusa, Budapest: Buschmann F. Könyvnyomdája, 1896, 3, 10.

520. Az anarchista folyóiratot 1897-ben indította Schmitt Jenő Henrik. A harmadik évfolyamtól *Erőszaknélküliségre* változtatta címét.

521. Tolsztoj levele Schmitt Jenő Henriknek, *Állam nélkül*, 1897/júl., 2.

522. Boér Jenő: Új vallás felé, *Huszadik Század*, 1906/dec., 429–436.

523. [Szerkesztőségi jegyzet], *Huszadik Század*, 1906/dec., 429.

524. „A lelkek rendellenes, legalább is más, mint a normális lélek. Ideg és elmeorvosok beteganyagát szolgáltatják előbb, vagy utóbb.” – Péterfi Tibor: Az apostolok. Az ember. Ébredő korszemlünk megnyilatkozása, Boér Jenő útján. Kolozsvár, 1906, *Huszadik Század*, 1906/dec., 504.

525. Kosztolányi Dezső levele Brenner Józsefnek [=Csáth Géza], Budapest, 1904. máj. 19., in *Levelezés 1.*, 99.

526. Verseivel kapcsolatban lásd: Földes Györgyi: Istenek, óriások meg a világ. A lét szimbólumai a *Theosophicus énekek*, az *Isten kezében*, az *Isten fogai közt* és az *Isten gyertyája* című versekben, *Új Du-natáj*, 2008/2–3, 64–73.

Halálfiái című regényében pedig több helyütt név szerint említi Schmittet: „A »tolsztojánus« ugyan már régen elment – Schmitt Jenőt hallgatni, egy másik kávéházba –; s már vacsoraidő volt” – Babits Mihály: *Halálfiái*. Kritikai kiadás, I. köt., s. a. r. Szántó Gábor András, Némediné Kiss Adrienn, T. Somogyi Magda, Budapest: Argumentum, 2006, 428.

„Schmitt Jenő például, a filozófus, akihez néha szintén eljártak, épúgy legenda volt köztük, mint Gyula: s talán nem kevésbé fantasztikus.” – Babits, 2006, i. m., 484.

527. Schmitt Jenő Henrik ezekben az években az Úri utca 58. szám alatt lakott, a Budai Várnegyedben. Az adat forrása: Schmitt Jenő: A szellemi vallás katekizmusa, Budapest: Buschmann F. Könyvnyomdája, 1896.

528. Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek, Szekszárd, 1904. júl. 21-e előtt, in *Levelezés 1.*, 123.

529. „Szívesen üdvözli most szerdán az »Akadémiában« – Schmitt Jenő Henrik levele Juhász Gyulának, [Budapest, 1906. ápr. 9.], in Juhász Gyula *Összes Művei. Levelezés I. 1900–1922*, s. a. r. Belia György, Budapest: Akadémiai, 1981, 91.

„Emlékszem egy juhászgyulára [...] aki az Akadémia Kávéházban szürcsölte a feketét, amit beavattak gnoszticizmusnak hívnak” – Juhász Gyula levele Babits Mihálynak, Máramarossziget, [1906. okt. 27. után], in Juhász, 1981, i. m., 91.

530. Az 1905-ös forradalomról van szó, amely II. Miklós orosz cár uralkodása alatt, az orosz–japán háború okozta éhínség következtében tört ki.

531. Juhász Gyula: Trockijjal egy asztalnál, in – – *Összes művei 6. Prózai írások 1918–1922*, Budapest: Akadémiai, 1969, 86–87.

532. Forster, Rudolf: *Das Spiel, mein Leben*, Berlin, 1967, 203–215.

533. Buzinkay, 1992, i. m., 328.

534. „Egyszer elvittem magammal az Akadémia kávéházba, ahol a gnosztikusok, teozófusok, »kommunisták«, anarkisták tartottak összejöveteleket, ahová én elég gyakran eljártam. Az egész társaságra az nyomta rá a bélyeget, hogy többé-kevésbé találkoztak a Gnózis terén. Ezenkívül: majdnem mindenki tolsztojánus volt. Zavaros, ellentmondó, de nagyon érdekes társaság volt ez, sok gondolkodó fővel és gondolatkeltő vitákkal.” – Farkas László: A „Virágfakadás”, in *Juhász Gyula 1883–1937*, szerk. Paku Imre, Budapest: Magvető, 1962, 74.

535. Mohácsi Jenő: Utazásom Adyhoz, *Nyugat*, 1937/ápr., 284–285.

536. Lányi-gépirat.

537. Kosztolányi színházzal kapcsolatos szövegeire, színpadi játékaira és esetleges drámaíró ambícióira vonatkozóan lásd a későbbi fejezeteket.

538. Vö. Csáth Géza: A költő megtérése, in – –: *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*, szerk. Szajbély Mihály, Budapest: Magvető, 1994, 62–64. Ezúton köszönöm Szajbély Mihálynak, hogy fölhívta figyelmem a novellára.

539. Csáth eredetileg a Zeneakadémiára jelentkezett. *Szeptember* című hegedűművét azonban gyengének ítélte Mihalovich Ödön és Koessler János. Vö. Szajbély Mihály: Csáth Géza, Budapest: Gondolat, 1989, 71.

540. „Szép hőésés napos meleg tavaszi nap. Este Didével elmenék a vegetarjánokhoz.” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 102.

541. Wolkenberg Alajos: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata, Budapest: Szent István Társulat, 1923, 19.

542. Tarjányi Eszter: A szellem örvényében. A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai, Budapest: Universitas, 2002, 20.

543. „Miként egy 1915-ből származó naplórészlet utal arra, Lukács György felfogásától sem voltak idegenek ezek az eszmék: »Olvasom az ágyban a Spiritizmus történetét [...], és olvassuk négyen együtt hetenként egyszer-kétszer Blavatzky nagy Geheimlehre-jét. (Gyuri panasza: miért avatnak mostanában csupa buta embert be? Miért nem iniciálják őt, ő olyan jól fel tudná használni, és oly szépen és értelmesen tanítani)«. [Balázs Béla: *Napló*, II. köt., 1904–1922, szerk. Fábri Anna, Budapest: Magvető, 1982, 105.] [...] A fiatal Lukácsról és Manheim Károlyról később Jaspers is úgy nyilatkozott, hogy ebben az időszakban gnosztikusak voltak és teozófiai fantazmagóriákat terjesztettek.” – Németh, 2005, i. m., 47.

544. „[P]léntelenül csata[n]golva a pesti utcákon szocialistákkal, szandálos és angolpipás anarchistákkal, teozófusokkal, vagy egyedül kucorogva a fénytelen hónapos szobákban, a Sándor-utcában, a Mária-utcában, az Üllői-uton a gyötrelmes és édes önmagunk keresésében is biztosan haladtunk előre” – Kosztolányi Dezső: Juhász Gyula, *Világ*, 1914. márc. 7., 9.

545. Wolkenberg, 1923, i. m., 19.

546. (MB.) [=Mikos János]: A spiritizmus feladata, *Rejtelmes Világ*, 1897. okt. 3., 2. A szöveghelyre Tarjányi Eszter kötete hívta föl a figyelmem: Tarjányi, 2002, i. m., 12.

547. „A szellemi arisztokráciának pedig épenséggel oly tagjai léptek be előfizetőink közé, kik mint tudósok, akadémikusok, tanárok, írók stb. büszkeségére válnának bármely régebben fennálló tudományos folyóiratnak is.” – A „Rejtelmes Világ” Kiadóhivatala: Magyarország uri osztályához, *Rejtelmes Világ*, 1897. dec. 26., 1.

548. Ezzel kapcsolatban több forrás is rendelkezésre áll. Például a *Rejtelmes Világ* című spiritiszta folyóirat (1897–1900) rendszeresen közölte az országban működő szellemidéző körök szeánszainak „jegyzőkönyveit”, valamint Tábori Kornél is foglalkozott spiritiszta társaságok föltérképezésével. Utóbbi az idővel megjelenő csalókat is leplezte. Bővebben lásd: Tábori Kornél: Pesti spiritiszták, Budapest: Tolnai Világlapja Kiadása, 1924.

549. „A levelezés alapján megállapítható, hogy több mint egy éven át dolgozott regényén, (legalább) 1925. szeptemberétől (legalább) 1926 szeptemberéig” – Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Kritikai kiadás, szerk. Veres András, Pozsony: Kalligram, 2010, 584, 638.

550. Nem véletlen, hogy Kosztolányi éppen az *Édes Anna* írása közben veszi föl (újra?) a kapcsolatot Domokossal. A regényben többször előfordul a szellemidézés motívuma. A VIII. fejezet végén például a következőket olvassuk: „Egy gyalogsági tábornok volt a »szellemi körvezető«. Katonák szellemét idézték, akik hősi halált haltak. Anyák és apák várták róluk a hírt. Vizyné mellett egy beteg kúriai bíró ült s egy katolikus lelkész, polgári ruhában. A médium, rajongó lány, fejét önkívületesen hátravetve németül beszélt. Láthatatlan szellemhuzalok nyúltak ki innen, melyek körülhálózta a világmindenséget. Piroska szelleme a Jupiter-csillagból jelentkezett. A médium keze által teleírt egy egész ív papírt az ő ákom-bákom betűivel: »anya, anya«. Egyszer materializálódott is a médium mellén, ködös párafényben, valami tejszerű köd alakjában.” – Kosztolányi, 2010, i. m., 225.

551. A szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalmi gyűjteményében található levelet közli: Lengyel András: Domokos László és Kosztolányi Dezső. Kiadatlan levelek, *Üzenet*, 1980/jan., 19.

552. Domokos László: A szellem élete. Az evangéliumi tanítás a huszadik század viláosságában, Budapest: [Sylvester Nyomda], 1928.

553. „*Drága jó Lacim*, szép, megindító könyvedet hálásan köszönöm. A villamosbeli kijelentésemet félreértetted. Agnosticus vagyok, de nem fennhéjázó. Szeretem a latin világgosságot, de barátjaimat [!] még jobban szeretem.” – Közli: Lengyel, 1980, i. m., 19.

554. Az adatok forrása: Granasztóiné Rózsaffy Lucy – egykori tanítvány és családi alapon ismerős – visszaemlékezései. Hangfelvétel, készült: 1997. Az adatokért ezúton mondok köszönetet Granasztói Olgának.

555. Az antropozófia szintén újnosztikus irányzat volt, mely Rudolf Steiner nevéhez köthető. Steiner eredetileg teozófus volt, azonban több ponton is ellentétbe ütközött tanításaikkal. Miután kivált közülük, 1912-ben megalapította az Antropozófia Társaságot.

556. Bővebben lásd: Tarjányi, 2002, i. m., 104.

557. A hagyatéki anyagnak így megmaradt részét magángyűjtő bocsátotta a *Kosztolányi Kritikai Kiadás*on dolgozó kutatócsoport (MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport) rendelkezésére. A műnek azóta magyar fordítása nem ismert, továbbá azt sem tudtuk kideríteni, ki küldte Kosztolányinak a gépiratot. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy éppen a korábban már említett Domokos László.

558. Szerző nélkül [=Kosztolányi Dezső]: Heti levél. Szellemek, *Bácskai Hírlap*, 1906. márc. 11., 5–6.

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

3.

Aki másnak vermet ás, annak sikere nem marad el.

Az ember megismerő és eszközteremtő képességének fejlődése megállíthatatlan, akár agresszív indulatainak és a jó erkölcsbe ütköző késztetéseiének a feltörése. Az ember bámulatra méltó, iszonyatos lény.

Tudjuk: jóra is, meg rosszra is képes. Olykor ugyanaz az ember rövid időn belül mindkettőre. A gonoszságnak mindazonáltal sokfélebbek a megjelenési formái, mint a jóságnak.

„Embernek lenni teljesen reménytelen” – jegyezte fel Hamvas Béla. De a felismerés tudatosítása és elfogad(tat)ása némi reményt kínál.

54

Nem törődött a következményekkel. Tessék eldönteni, lelkiismeretlen vagy bátor, vagy csak ostoba volt?

Csúnya, buta és már nem is fiatal. Optimizmusa töretlen. Irigylésre méltó.

Ha az emberek úgy tudnák, hogy elismerés a rossz lelkiismeretért jár, azzal dicsekednének, hogy az övék mennyire piszkos.

Az önhietség erős önbizalom erős önkritika nélkül.

Aki képtelen tanulni mások hibáiból, miért volna képes tanulni a sajátjaiból?

Belátta a hibáját, ezért még hibátlanabbnak tartotta magát.

Csalódni másokban annyi, mint be nem vallott csalódás önmagunkban: téveteg ítélőképességünkben.

Beauvoir *Mandarinok*jának egyik hőse megállapítja, hogy „Nem lehet becsületesen élni olyan társadalomban, amely nem becsületes.” De lehet törekedni rá.

Önmagához ugyanolyan szigorú volt, mint másokhoz. Dicséretes, bár teljesíthetetlen törekvés. – Önmagához szigorú volt, bár másokkal elnéző. Hogy is mondta a kisgyerek, amikor életében először látott zsiráfot? „Ilyen állat nincs.”

A televízió műsorai megfelelnek az iskolázatlanok és iskolázottak megdöbbentő tanulatlanságának.

Szavakkal a legkönnyebb azt félrevezetni, aki nem becsüli a szavakat.

A bőbeszédű ember nem érzi a szavak súlyát.

A gondolkodás olyan, mint egy finoman szőtt háló, amelyen a tudatáramból csak a figyelemre méltó akad fenn. De e hálónak kinél-kinél más a sűrűsége meg a tartóssága.

Sokan anélkül, hogy ismernék Descartes alaptételét, némileg átalakítják. Nem gondolkodom, tehát jól vagyok – avagy: nem gondolkodom, csak vagyok.

Amikor azt mondják: úgy gondolom, hogy... legtöbbször pontosabb volna, ha azt mondanák: úgy érzem, hogy..., még világosabban: ez vonz, az taszít, amaz meg közömbös.

Gondolatai roppant mélyek. Nem csoda, hogy onnan lentől képtelen felhozni őket.

Balszerencséjére a tízes-húszas-harmincas nemzedéknek, a mobiltelefonon rövid üzenetet is lehet küldeni. Így, minden odaadó igyekezetük ellenére, teljesen nem tudják elfelejteni az ábécét.

A papír abszolút teherbírása és abszolút igénytelensége (bárki bármit bármikor) voltaképpen felelősségáthárító gesztus. Ő a bűnös – mutat a rá íróra.

Nemcsak a művész számára a legnagyobb blamázs, ha mindenki megérti.

Tökéletes csak a mű lehet, a kritika sohasem.

Milyen az a történész, akinek a múlttól szóló munkájából főként azt tudom meg, mi a nézete a jelenről?

Legalább annyira szájalmas, amennyire ijesztő az a hiedelem, hogy a nép önbecsülését a történészek kényük-kedvük szerint vehetik el, avagy adhatják vissza. A történelmi eseményeknek az a roppant kellemetlen tulajdonságuk, hogy kétségbevonhatatlanul megtörténtek. Nincs az a bármire elszánt történész, aki a mohácsi csatát vagy a második világháborút meg tudná nyerni a javunkra. Még döntetlenre is képtelen volna kihozni. A balsorssal is csak a költői képet túlfeszítve lehet büszkélkedni: ahogy bennünket tép régóta, soha senki mást nem tépett.

Sem a balsors, sem a tehetség nem hungarikum.

A versenyképtelenség nem kimondottan a tehetség jele.

Elemi lecke: a szurkolónak öröm csapata győzelme, amely némi kárpótlás a személyes kudarcáért. A csapat veresége pedig fájdalommal tölti el, amit fokoz, ha

kudarcaira rakódik rá. Gyakori ismétlődésekor a fájdalom felerősödik, ám a szurkolót mégsem önkínzó természete tartja meg. A várakozás, a jelenlét/együttlét a hozzá hasonlókkal, a hullámozó izgalmi állapot akkor is örömszerző, ha a mérkőzés eredménye cseppet sem az.

A már bekövetkezett jónál jobb a bizonyosan várható jó.

A pesszimistának az a jó hír, ha nincs hír. Az optimista ellenben mindig várja a hírt.

Az élet folytonos veszély. A nyugalom átmeneti állapot, amikor a fenyegetettség zökkenőmentes.

A hízelgővel az a bajom, hogy átlátok rajta. A gyatra színvonalú munka zavar.

A hiúság és az önérzet nem jó barátok. A hiúság nagy adag bizonytalanság: ki felé, az elismerő/simogató tekintet jeleire figyel. Az önérzet szilárd belső tartás: gáttat emel a hiúság megnyilvánulása elé.

Az embereket megbízhatatlanságuk teszi érdekessé. Kedvelem az unalmasokat.

„Amíg nem kéred az emberek szívességét, jóindulatúak” – figyelték meg a kínaiak több mint ezer éve. Amíg nem kéred az emberek szívességét, közömbösek – figyelem meg ma itt.

Ami lehetetlen: miközben egyik kudarc éri a másik után, barátainak köre egyre csak nő, csak nő.

Nem várta, hogy észrevegyék, mennyire szerény. Tényleg az volt.

Kevésre vágott. El is érte. Kérkednie mégsem kellene.

Nem volt sértődékeny; csak akkor sértődött meg, amikor tényleg megbántották.

Az uralom egyetlen abszolút kívánatos formája az önuralom.

Úgy élt: jött és ment, mintha itt sem lett volna. Az elmarasztalónak szánt ítélet – ha jobban meggondolom – inkább elismerő.

Mértéktelen lustasága felülmúlta tömény rosszindulatát. Így hát sokkal kevésbé ártott, mint amennyire kedve lett volna. Milyen jó ember – önmagához képest.

Csupán fura testtartás volna, hogy minden szentnek maga felé hajlik a keze – ha mindig üres maradna.

Társai kárhoztatják, mert becstelensége ostobasága miatt lelepleződött. Közéleti szereplőként tehát lehetsz becstelen vagy ostoba, de egyszerre mindkettő azért túlzás.

Találós kérdés:

– Mi a becstelen tett?

– Kommunikációs hiba.

Ha egy közéleti újságíró felteszi azokat a kérdéseket egy politikusnak, amelyeket fel kell tennie; ha egy politikai elemző azokról a problémákról értekezik, amelyekről beszélnie kell, szakmájukat gyakorolják. A szellemi-erkölcsi zuhlás jele, hogy ilyenkor függetlenségükkel tetszelegnek, holott ahhoz semmi köze. A függetlenség abban áll, hogy közben az olvasó-néző-hallgató sehogyan nem tapasztalhatja meg, a kérdező-elemző melyik politikai párttal, illetve melyik politikussal rokonszenvezik és melyikkel nem. Annak ellenére sem, hogy a kérdezőnek-elemzőnek lehet nagyon vagy kevésbé elkötelezett politikai véleménye. Ugyancsak nem fér meg a szakmával, ha a kérdező-elemző mintha maga is politikus volna, politikai fellépésre vagy fel nem lépésre kívánja serkenteni/sürgetni alanyait. E néhány alapvetel szemléletbe véve, amelyeket kivétel nélkül minden közreműködő,

tehát a jobbak is megszegnek, nemcsak médiaviszonyaink, de velük foglalkozó értelmiségünk állapota is lesújtó.

Egy elképzelt (?) párbeszéd arról, hogy hova jutottunk:

– Most kaptam az infót, egyik emberünk megölte az apját. Mit szólsz hozzá?

– Ne hamarkodjunk el. Várjunk egy-két napot, míg kiderül, hogy jó-e ez nekünk vagy rossz?

Hidegfejű realistiként gondosan számot vet, miként tudja a leghatékonyabban felpiszkálni a többség elemi indulatait, hogy a maga javára fordítsa. Nem cinikus; politikus.

A politikus gyakorlati szociálpszichológus.

A szólásszabadság a gondolatok kimondásának szabadsága helyett egyre inkább az indulatok gátlástalan kimondását jelenti. És azok ettől nem csillapodnak le, hanem felgerjednek.

A többség (kedvem van, nem különösebben eredeti módon, tömegnek nevezni) lelkesen és kitartóan követi azt, aki el tudja hitetni, hogy irányításával eljut oda – ha ugyan már nincs a közelében –, ahová mindig vágyott. Vezetője zsigereiben is érzi a fellépése előtt már létező tömegbeállítódást. Mintha a látszatra cáfolva, ő követné. Valójában azonban rugalmasan tág(ítható és szűkíthető) kerettel van dolga. Csak egyet nem tehet. Az immár általa is formált tömeghangulattal – legyen az olyan, amilyen – nem szállhat szembe. A viszonzás garantált. A tömeg úgy érzi, hogy amit vezetője képvisel, azt hitték ők eddig is, csak hogy az ő közreműködése nélkül semmire se vitték volna.

„A demokráciát felemészti az önmagáért való aggodás azáltal, hogy lehetőleg megbénítja azt, ami erélyes és hatékony” – jegyezte fel Musil 1938-ban, az Anschluss évében Bécsben. Sok évtizeddel utóbb, mondhatnánk, hogy aggodalma csak rövid távon volt indokolt. Mindössze hét évnek – habár igencsak vérrel öntözöttnek – kellett eltelnie és kiderült, hogy a cseppet sem demokrácia, ám roppant erélyes és szerfölött hatékony hitleri Németország iszonyatos véget ért. Kedvem lett volna így folytatni: éppen a demokráciát megtestesítő Anglia és Egyesült Államok jóvoltából. Imigyen bizonyítva, hogy mégsem benuul meg benne az, aminek működnie kell. De nem írhattam, mert félelmetes szépséghibaként, csak úgy tudtak sikert elérni, hogy összefogtak a sztálini Szovjetunióval. A tőlük ugyancsak nagyon-nagyon távol álló borzalmas diktatúrával (nemrég még Hitler szerződésbe foglalt partnerével; úgy, hogy e viszonyt nem Sztálin mondta fel). És egy ideig még így sem volt kizárható másféle kifejtet. Óvatosan ülöm meg tehát a demokrácia diadalát.

Kiemelkedő művészi tehetség, kiemelkedő tudományos tehetség – mindkettő vitathatatlan elismerést jelent. Kiemelkedő politikusi tehetség – igencsak kompromittált kifejezés. Elválaszthatatlan a huszadik század történelmét formáló két-három nagy és még több kisebb tömegpusztító nevével.

Hobsbawm könyve izgalmas (*A szélsőségek kora. A rövid 20. század története*), de hogy lehetne erről a századról egyhangúan írni? A nagy falat a lenini forradalom. Hobsbawm dolga azért igen nehéz, mert hosszú életében elkötelezett kommunista volt, ugyanakkor az ő történelmi kvalitásaihoz kétség nem férhet. A könyvet 1994-ben írta, túl jön és rosszon. (Mármint egyelőre.) Vajon, tud-e olyan távolságtartó lenni, mintha nem drukkolt volna mindvégig odaadón a Szovjetuniónak?

Komolytalannak tartja a véleményét azoknak a történészeknek, akik szerint: ha nincs első világháború és bolsevik forradalom, a cári Oroszország virágzó liberális kapitalista állammá fejlődött volna, mert már rálépett erre az útra. Hobsbawm érdemi jeleket nem lát. Még ha teljesen igaza van, akkor is meg lehet fogalmazni a problémát másként. Vajon, ha bármi miatt nem tudja Lenin megcsinálni, amit megcsinált, akkor mi történt volna? Hajlok rá, minden lényegesen más lett volna. És ha aligha lett volna virágzó liberális állam Oroszország, egyáltalán nem zárom ki, hogy kevesebb szörnyűséget hozott volna népeire és a világra.

Hobsbawm kiindulópontja vitathatatlan. Lenin (és társai) eredendően nem az oroszok boldogsága érdekében harcoltak a forradalomért, hanem a bolsevizmus világméretű győzelméért. Az orosz forradalmat csak pillanatnyi állomásként tartották igazolhatónak. Ez a győzelem azonban elmaradt. A következmény Oroszország nyomorúsága és elszigeteltsége – így Hobsbawm. Ebből azonban – vélem – Lenin (és társai) nem azt a következtetést vonták le, amit le kellett volna vonniuk, ha szigorúan racionális elemzést követnek. Ami egy roppant agresszív, igen hatékonyan szervezett forradalmi kisebbség, a lenini bolsevik párt (a jeltű ékes ellentmondás) minden áron hatalmat megragadó tevékenysége nyomán, számos esetleges körülmény összjátéka folytán sikerült Oroszországban, még ott sem volt történelmi szükségszerűség. (Egyáltalán, e kifejezéssel indokolt volna csinján bánni.) Tudom, e következtetés éppen azoktól nem volt várható, akik az ellenkezőjére tették fel saját életükön kívül embermilliók életét. Hobsbawm hangsúlyozza, hogy az adott körülmények között a Szovjetunió állami érdekei váltak meghatározóvá (lásd a külpolitikai döntéseket). Ugyanakkor a Szovjetunió létének alapvető oka a kapitalizmusnál jobb társadalmi alternatíva felmutatása. Valahogy az az érzésem, hogy Hobsbawm kimondatlanul is felmentést ad sok mindenre, amire nincs felmentés. Egyszerűen szólva: ha egy önmagában üdvös cél elérésének ennyire nem felelnek meg a mozgósított eszközök, úgy egyrészt evidens, hogy nem támogathatók, másrészt maga a cél is alaposabb vizsgálatra szorul. Még egyszerűbben, a történésznek kezdettől világossá kellett volna tenni: egy friss imperialista hatalom leplezetlenül mindent elkövet, hogy a saját érdekeit érvényesítse és bármire képes, amiről feltételezi, hogy sikert hoz. De miért éppen itt várok önáltatás-mentességet? Lélektanilag releváns kérdés: ha Lenin előre látta volna, hogy céljaival, igényeivel, várakozásaival szemben így alakulnak a dolgok, vajon akkor is akarta volna-e a forradalmat? Hajlok arra, hogy nem hitte volna el, hogy ennyire másként lesz és sehogy sem tett volna le forradalmári-politikus ambícióiról.

Lenin türelmetlenségét, amely nem ismert korlátokat, Hobsbawm nem vitatja, de amellet érvel, hogy Sztálin nélkül világi jellegű kötelező államvallás nem keletkezett volna. Meglehet, de a döntő, amit Hobsbawm ezután mond: a diktatúra lehetőségére minden rendszerben benne van, ami egyetlen elmozdíthatatlan pártra épül. Ez pedig bizony a lenini párt. Hobsbawm azt állítja, hogy a lenini forradalom mentette meg a liberális kapitalizmust, mert hozzásegítette a Nyugatot a Hitler elleni háború megnyeréséhez, továbbá saját reformálását váltotta ki a szabadpiaci ortodoxia feladásával. Együttal leszögezi, hogy ha nincs az első világháború utáni világgazdasági csőd, aligha lett volna Hitler, Rooseveltt sem igen, és a szovjet rendszer sem lehetett volna alternatíva.

De ha nem lett volna lenini forradalom, hogyan lett volna Hitler? Ha lett volna is világgazdasági válság, másféleképpen alakult volna. Mivel ilyen szörnyűséges világháborúra nem került volna sor, nem kellett volna hozzásegíteni a Nyugatot a győzelemhez. Mindenesetre egyet bizonyosan állíthatunk. A jövőt nem látjuk, de a múlt sarkalatos eseményei történhetek volna másként, és akkor a jövő sem úgy alakul, ahogy alakult. (Ez alól miért volna a hazai belpolitika akár utolsó két és fél évtizedének több fordulata kivétel?) És ami a máshogy előforduló események lehetőségét illeti, elég ha egyetlen nagy jelentőségű esemény nem (úgy) történt volna meg, számos további esemény sem (úgy) történt volna.

A tanulság nyilvánvaló. A mostani gazdasági világválság legfontosabb problémája nem az, hogy a válság után mi lesz a világgazdasággal? Minden valószínűség szerint fokozatosan magához tér, és legalábbis egy ideig körütekintőbben hitelez és ruház be, mint előtte. Nem ilyen biztató a kép, ha a társadalmi-politikai következményeket nézem. Egyrészt, a válság önmagában és következményeiben a munkanélküliség növekedésének romboló hatásaival jár. A talajt veszítettek (családjukkal együtt), valamint mindazok, akik félnek a lecsúszástól és/vagy képtelenek tájékozódni, a szokásosnál kiegyensúlyozatlanabbakká, elbizonytalanodottakká válnak, ami kifejezetten rosszat tesz mentális működésüknek. Sokkolt állapotban a nagycsoportos óvodás és iskolakezdő gyerek mesevilágába lépnek vissza, amelyben csak jókat és rosszakat kell megkülönböztetniük. Felülnek mindenféle egysíkú tételnek, javaslatnak, mozgalomnak, ami sorsuk jobbra fordulását ígéri. De fogalmazhatok óvatosabban is. Helyzetük nem válik javára tanulóképességüknek, tanulni vágyásuknak és ez azért nagy baj, mert a válság sok mindent alaposan átalakít (kiiktat, megszüntet, megújít), amihez alkalmazkodni, amit kihasználni csak a tanulékony tud. És még ebben az esetben sincs garancia a sikerre, különösen nem a gyorsra. Hogy mekkora türelmi ideje van; mennyit tud várni-tanulni, már nem az egyes emberen, hanem szerencsés vagy szerencsétlen körülményein múlik.

Remek Hobsbawm az a felismerése, hogy a sztálini véres rendszernek, ami a parasztokból ismét földhöz kötött rabszolgákat csinált és sokmillió börtönmunkaerőt használt fel, jelentős belső támogatottsága volt. Igaza van a történésznek abban is, hogy a rendkívüli központosítottság a rendkívüli elmaradottságot ellensúlyozta. Igaz az is, hogy az oktatás rohamos fejlesztése nyomán az alapjában írástudatlan országból modern(izálódó) Szovjetunió jött létre. Csakhogy Hobsbawm nem foglalkozik azzal, hogy az intellektuális áttörés megkívánta volna a széles szellemi nyitást, amit a durván belépő ideológiai fék meggátolt. Az oktatás egyoldalú, alkalomadtán bárgyú és hosszabb távon versenyképtelen, még a nem igazán kiemelkedő nyugati iskolákhoz képest is. Nemhogy az összes társadalomtudomány, de még a biológia oktatásában is.

Ugyancsak elfogult Hobsbawm, amikor azt állítja, hogy szemben a cári Oroszországgal, a Szovjetunió jelentős ipara miatt tudta megnyerni a háborút Németországgal szemben. Fel sem teszi azt a kérdést, hogy ha nem lett volna a nyugat-európai front és ha nem kapott volna akkora anyagi-tárgyi segítséget Sztálin Roosevelttől, amekkorát kapott, mire ment volna Hitler ellen? Pedig így is elvesztette lakosságának egyharmadát és számos iparágban gyárainak felét – tudom

meg Hobsbawmtól. Aki ugyanakkor arra is rámutat, hogy a kollektivista mezőgazdaság mindvégig gyatrán teljesített, valamint azok a tényezők, amelyek a gazdaság dinamizmusát okozták a kezdeti hallatlanul alacsony szintről, azután már a kifulladás mechanizmusát jelentették. Két kiegészítés idekívánkozik. Mind a világgazdaság, mind az oktatás tartalma, ismérvei, fejlődésének jegyei hatalmasat és gyorsan változtak az ötvenes évektől. A teljes megújulás a szervesen kialakult nyugati gazdaságok és iskoláik testéhez illeszkedett megfelelően. Ha feltételezem azt a képtelenséget, hogy a Nyugat gazdasága, oktatása megrekedt volna félévszázadra, bizonyára nem jött volna rosszul a Szovjetunióknak, bár eszméi (és mezőgazdasága) alkalmatlanságán ez sem változtatott volna.

1989 csodás nyári napsütésében, ötvenhat évesen, ott állhattam feleségemmel a tényleg hatalmas tömegben a Hősök terén – ahol, bár akkor nem jutott eszembe, sokadmagammal először és eddig utoljára, 1951. december 21-én Sztálin hetvenedik születésnapján (éppen hogy tizennyolc múltam) álltam itt diáktársaim gyűrűjében –, hogy azután csak kivételesen vegyek részt tömegmegmozduláson.

Az egyik kivétel egy döbbenetes – hadd nevezem így – felvonulás Rajk László és kivégzett társai temetésén, 1956 őszének egy borús napjára esett. A Rajk-perről, éretlen sihederként a rádióból hallottam, meg újságok főcímein olvastam. Hogy szemen szedett hazugság, miért gondoltam volna? És most azok kényszerültek engedélyezni az eseményt, akiknek rettenetes közreműködése nélkül nem lett volna kiket gyászolni. Ennek tudatában, a sírhelyhez közeledve kínosan vigyorogtunk. Azzal a társammal, aki velem jött – óvodától az érettségiig. Két gimnáziumi barátom, egykori elvtársaim már évek óta tovatűntek a semmibe – mármint tudatomból.

Igaz, egymással mindig szorosabb kapcsolatban voltak, mint velem, mégis tizenhetedik évemben örültem, hogy harmadiknak elfogadtak. Mindketten párttagjelöltök voltak, ráadásul előírás szerint, egyik munkás-, másik parasztszármazású. Én még csak az értelmiségi háttérrel sem képviselhettem, megfosztva, hogy szigorúan e sorrendben megtestesítsem a hármas szövetséget. Fájdalmasan tudatában voltam, hogy egyéb származású vagyok, bár nem az alávaló osztályidegen: kulák, földesúr, gyáros, bankvezér, katonatiszt változatból; érettségizett apám alkalmazott volt. Barátaimmal sülve-főve együtt jártunk mindenhová. (Azt éreztem, amiről az összes ellenkező hiedelemmel szemben ma is meg vagyok győződve: egy diáknak hihetetlenül sok az ideje és mindenre futja, amire akarja. Pedig akkor a szombat ugyanolyan tanítási nap volt, mint a többi.)

Kora- és későgyerek korom pajtásával ott, Rajk és társai temetésének menetében a kegyeletsértésben egymást múltuk alul. Ha nem is komplett vicceket, de poénokat mondtunk egymásnak. Ha tartalmilag nem is azonosakat, de attitűdünkben hasonlókat, mint jó három évvel korábban. Lakásunkon gombfociztunk és meglepetésünkre a rádióban a frissen miniszterelnökké kinevezett Nagy Imre beszélt. Különösen megragadott, amikor a miniszterelnök „ártatlanul elítélt elvtársainkról” beszélt, amit nyomban gúnyos megjegyzésekkel kísértem.

Személyemben is ocsmányul becsapottnak éreztem magam, amiért korábban hittem nekik. Ugyanakkor megerősített abban, hogy fokozatos elfordulásom a tő-

lem telhető egyetlen korrekt lépés volt. Nem mintha láttam vagy a zsigereimben éreztem volna a közeljövőt. Nem is azért, mert már ekkor felismertem volna, hogy egyébként olyan megalkuvásokra kényszerülnék, ráadásul az ügyszolgálatot az énszolgálattal összekeverve, amelyeket szégyellnem kellene, de éppen ezért önvédelemből nyilván szégyenérzetem is elcsökevényesedne.

A temetőben lehetetlen volt nem felidézniünk torz vigyorunkat, amikor nemrég nyilvánosságra került, hogy a csontvázakat holmi út melletti árokból kellett összekaparni. Hogyan eshet szó újratemetésről, mikor nem volt temetés? (Persze, 1984-től még oly távol, honnan tudhattuk volna, hogy az új beszélő leleménye került elénk.) Növelte távolságtartásunkat, hogy a Rajk-per egyik túlélőjének – a *Minden kényszer nélkül* későbbi szerzőjének – szavaival a párt nem érte be. Sőt, olyanokéival sem, akik pártszerűen maszatoltak, még ha nekik is volt Rajkhoz valami köztük. „Önkritikusan” beszélt, beszélni mert szemrebbenés nélkül (miért ne?) a Politikai Bizottság egyik – igen jó gimnáziumot hagytunk magunk mögött, így huszonhárom évesen mindkettőnk szemében ordítóan – együgyű tagja, aki bólogatójánosként mindvégig segítette Rajkot iszonyatos halálába taszítani.

1989 csodás nyári napsütésében tehát ott állhattam a tényleg hatalmas tömegben a Hősök terén, ha nem is karnyújtásnyira, de nem is túl távol az órákon belül újratemetendő Nagy Imre és a többiek koporsójától. Ismét minden ok nélkül az *újra* szó. Variációs ismétlésként: az elkapart holttestek ezúttal nem holmi országúti árokból, hanem a temető végén jeltelen sírokból kerültek elő, a halottakat meggyalázó testhelyzetben. És nem hét, hanem harmincegy év múltán.

A Kossuth Lajos utcán gyalog az egyetemre tartva, 1955-ös leváltását követően számos alkalommal megpillantottam a jovialis nyugdíjasként sétáló Nagy Imrét. Úgy néztem rá mint egy barátságos civilre, akivel akár beszédbe is elegyedhetnék, de semmi nem súgta meg a jövőt. Akárcsak amikor 1956. október 23-án, ugyancsak pompás napsütésben sétáltam a jó hangulatú, nyugodt menetben, bizonyosan nem gondoltam fegyveres harcra, ami egyébként sohasem volt (és lesz) az én világom. Magát a fegyvert – amit a nyári egyhavi katonai szolgálat során a puska jelentett – felfokozhatatlanul utáltam. Látom magam előtt a szememben most is képtelen jelenetet, amint egyik kiváló szelíd volt évfolyamtársam október vége felé vállán puskával (ha ugyan nem géppisztollyal) jár-kezel az egyetem folyosóján.

Több oldalt megtöltene, ha számba venném, hogy mi mindent nem tudtam elképzelni. Most elég, ha kiemelem közülük, ahogy a következő május elsején a se vége, se hossza tömeg vidáman integetve (az aktuális filmhíradókban mást se láthattam), valóban minden kényszer nélkül vonul el a dísztribün előtt, amelyen először áll Kádár és garnitúrája, kedélyesen visszaintegetve, múlt novemberi kényszerű közlekedési eszközét, a szovjet tankot feledtetve.

Azt sem tudtam elképzelni, hogy a kommunista hitével és a rászakadt történelmi feladattal vívódó Nagy Imre a támadás pillanatában tesz félre minden maradék politikusi taktikázást. Szavait felemelőnek éreztem, habár reményt és lelkesedést nem hívott elő belőlem. A forradalom leverése után – és ezen a kivégzése keltette megrendülésem sem változtatott – mint derék, jó szándékú emberre, mint pártja vezetői között különös jelenségre, de nem mint jó politikusra gondoltam rá. A példátlan feladat meghaladta erejét. Anélkül, hogy a részleteket körvonalazni tudtam

volna, arra hajlottam, az övénél nagyobb politikai tehetséggel többet ki lehetett volna hozni október 23-ból. Mélységesen jellemzőnek tartottam a magyar történelemre, hogy példátlan tehetséget, államférfit nemigen termel ki. Az évek múlásával egyre ritkábban gondoltam rá.

Nagy Imre temetése – a bőrömön is éreztem – merőben más volt, mint Rajké. Az ő temetését a rendszer túlélte, amikor a jogilag ártatlan Rajkot – aki azonban fenntartás nélkül az ő embere volt – rehabilitálta. Ez a temetés azonban annak jele volt, hogy a rendszer, ha némi fogcsikorgatással is, beletörődött önmaga legnagyobb, vagyis rendszerhazugságának a temetésébe. Vajon, hányan voltak ott a téren, akik – pedig ehhez igazán nem kellett volna különösebb erő – legalább e hazugság nyílt terjesztésében nem osztoztak: az ellenforradalom kifejezést se élő, se írott szóban nem használták?

Nemcsak testi külsejükben volt szembeszökő a különbség Rajk meg Nagy Imre között. Rajk pontosan olyan pártszerűen halt meg, ahogy a koncepciók perek rituáléja előírta. Nagy Imre viszont – ekkortájt már megismertem, amit addig nem tudtam és nem is tételeztem fel – valami egészen hihetetlen dolgot hajtott végre. A fogságban, illetve a börtönben és a tárgyalás alatt – amely egyébként nem volt koncepciók per, hiszen a forradalom és benne Nagy Imre szerepe hogyan lehetett volna koholmány? – a ránehezülő sokféle zsarolás, nyomás és áruulás ellenére, testi nyavalyái, döbbenetes fizikai megfogyatkozása ellenére, egyedülállóan megfontoltan és következetesen viselkedett. Forradalom alatti bizonytalankodásainak nyoma sem maradt. És eleven testet kölcsönzött a lehető legnagyobb ellentmondásnak, hogy bele is haljon. Anélkül, hogy feladta volna kommunista énjét, szembeszegült.

A vérbíróság előtt nem gyakorolt önkritikát, pedig ebben kevésbé kockázatos alkalmakkor kellő rutint szerzett. És kategorikusan nem kért kegyelmet. Így ő vált a kommunista mozgalom történetének egyetlen olyan hatalmat gyakoroló vezetőjévé, akit ugyanaz a mozgalom úgy tett mártírjává, hogy egyben nemzeti forradalom és szabadságharc mártírja lett. Beláttam, hogy hamisan ítélt meg. Rajk, a cse-reszabatos kommunista – szerepét hasonló minőségben számos elvtársa eljátszhatta volna, ő pedig azokét – volt a balek. Nagy Imre a rendkívüli történelmi kivétel volt. Valóban elfoglalta az e tájon meglehetősen ritkásan lakott hősök terét. Végre valaki, akiben úgy csalódtam, hogy alakja nagyot nőtt előttem és így is maradt meg.

Amikor 1989 csodás nyári napsütésében, ha nem is telve illúziókkal, de nem is mentesen tőlük, ott állhattam a tényleg hatalmas tömegben a Hősök terén, a történész John Lukács (e messze idegenbe szakadt hazánkfia) már fogalmazgathatta a következő hónapban George Kennannak, az egykori amerikai-orosz nagykövetségnek küldött levelét. „Azt hiszem, a kommunizmus összeomlása az egész világon, s talán különösen a mi országunkban és Kelet-Európában nagyon nagy vákuumot hoz létre. Ez a vákuum nemcsak nagy, hanem aggasztó is, természeténél fogva, mert magában foglalja a világról és a társadalomról alkotott legtöbb úgynevezett liberális világnézet csődjét is. A vákuumot ki kell tölteni. De milyen anyag töltheti ki? Egyfajta hiszékenység, amely természetesen nagyon különbözik a hittől; és amelynek cementje az a fajta nacionalizmus lehet (bár hívei ezt sohasem fogják belátni vagy elismerni), amely a vallás pótszere.”

A címzett még az annus mirabilis nyarán válaszolt. „Úgy látom, hogy az intézmények és eszmék, melyek irányítása alatt a nyugati népek ma élnek, lényegileg alkalmatlanok az új problémáik megoldására. Egy sor olyan problémát nem tudnak kezelni, melyek évszázadunknak ezekben az utolsó éveiben jelentkeznek. És ha nem tudják kezelni őket itt, ahol a politikai tapasztalat, szokásrendszer és hagyományok évszázadaira támaszkodhatnak, mennyivel kevésbé lesznek alkalmatlanok olyan országok számára, ahol mindebből semmi sincsen, ahol az orosz forradalmat megelőző évtizedekben sem alakult ki semmiféle elfogadható politikai egyensúly, és ahol a demokráciában élő polgár felelősségeinek kevéske megértését is meggyengítették és lerontották a kommunista visszaélések évtizedei! Szembetalálom magam a politikaelmélet valamennyi dilemmájával: rend vagy igazságosság; tekintély vagy szabadság; hierarchikus rendszer vagy egalitárius közép-szer.”

E sorokat csak két évtizeddel keletkezésük után ismer(het)tem meg, ami nem különösebben fontos ahhoz képest, hogy ismerték-e hazám politikusai és oly öntudatos holdudvaruk tagjai? Ha tényleges viselkedésükből következtetek, voltaképpen mindegy.

A politikus pályaalakmasság tesztje mára végletesen egyszerűvé vált: amennyiben a jelentkezőnek nincs szégyenérzete, jöhet.

Szégyenében nem találta magát. Igaz, olyan nagyon nem is kereste.

Szégyenében magát kivéve legszívesebben mindenkit a föld alá süllyesztett volna.

Magánügyeiből közügyeket csinált. Így vált sikeres közemberré.

A közösség érzületének szolgálatából igen jól megélt. De vagyona növekedésével nem csökkent elvhűsége: továbbra is szigorúan ostorozta az individualizmus erkölcsstelenségét.

Borzasztó látni és hallani, amint egy politikus a történeteket a nyilvánosság előtt ismételten össze-vissza hazudva adja elő, ami hamarosan kiderül. De még borzasztóbb belegondolni, hogy ő, párttársai, újságírói, szövetségesei és hű szavazói megrendülést magányukban sem éreznek, amikor pedig szükségtelen bármiféle kép mutatása.

Pártját önmaga meghosszabbításának tekinti. Ő a testestől-lelkestől igazi párt-ember.

Hiába tudott jól beszélni, nem tudott jól hallgatni.

Csak annak hallgatása sokatmondó, aki korábban már megszólalt sokatmondón.

Szenvedélyessége magával ragadja, akárcsak híveit. És semmiképp nem megy a fejükbe, hogyan járhat együtt a sikeres odaadás a közszereplésért, a szembe-szökő politikusi alkalmatlansággal, amint hatalmi helyzetbe jut.

Tagadhatatlanul kreatív elme. Naponta új meg új ötleteket talál ki. Egytől egyik megvalósíthatatlanok.

Tehetségét ellenfelei elismerik. Jelképesen megemelik előtte kalapjukat, miközben ténylegesen a pokolba kívánják.

– Fel vagyok háborodva.

– Most meg miért?

– Ezek lopni-csalni sem tudnak tisztességesen!

Abszolút tisztességesnek tartotta magát, mert mindig úgy viselkedett, ahogy a tisztsége eléréséhez és megtartásához éppen kellett.

Igazából csak annak a politikai-kulturális a oldalnak gyatrasága háborít fel, amelytől kevésbé állok távol. Mintha még mindig várnék tőlük valamit.

A celebnél jobban érdekel közönsége, a politikusnál szavazói természete. Elém tárul az ország kulturálatlansága.

– Engem nem érdekel a politika.

– Téged nem érdekel az ember.

A mindenkori ellenzéki politikus élesen bírálja a mindenkori hatalmon levőt: gyakran nem azért, amit megtesz, hanem amit tőle eltérően, megtehet.

A politikában mindent igazol a siker. És hol nem?

A politikus választóiért szimbolikusan, tanácsadóiért ténylegesen felelős. Kiket fogad fel és milyen javaslatukat fogadja meg. Minden az ő döntésén múlik, egyet kivéve. A politikai tanácsadás nem kötelező értelmiségi munka. A kudarcos politika a tanácsadók kudarca is. Ha megfogadták javaslatukat, azért; ha nem, azért.

Az értelmiségi, aki véleményével, tanácsaival hatni kíván a politikára, annak a politikai erőnek a befolyása alá kerül, amelyet befolyásol.

Bonyolult helyzetekben is – melyek nem azok? – meg tudom mondani, mit *nem* ajánlatos tenni. Lebeszélő képességem roppant kifinomult. Így hát csak negatív tanácsadó lehetnék.

Morante történelemről szóló regényében olvasom: „Nehéz dolog feladni egy reményt, ha helyette nincs másik.” És ha tulajdonképpen már nincs mit feladni?

Csak az csalódik, aki még reménykedik.

– Teljesen elvesztette a mértéket.

– Hát az maga lett volna a csoda.

– Miért?

– Hogyan vesztet el az ember valamit, ami sohasem volt az övé?

Tehetősége nem ismeri a lehetetlent. Igaz, a lehetőséget sem.

Nemzetnek/egyénnek: helyzetteddel elégedetlenkedve, először korlátaidra gondolj!

Fura végeredmény: saját helyzetemmel sokkal kevésbé vagyok elégedetlen, mint az országéval.

Emlékezni=felejtteni és kitalálni.

Gyűlölete vágyteljesülés. Végre valami erős és tartós érzésre lelt, amiben élvezet volt megkapaszkodnia. Tapasztalta, hogy mennyire nincs egyedül: lelkiállapota velejéig közösségi.

Mikor igazságérzékét megkaparjuk, gyakran felbukkan az idegenekkel szembeni ellenséges indulat, amit kiteljesít a tehetősebbekkel szemben a sárga irigység. Így lesz kerek a világ.

„A patriota hazaszeretet (amelyben végül is van romantika) teljesen más, mint a nacionalizmus, amely a 'nép'-ként elgondolt mitikus egység iránti imádatot jelenti (...) ez persze kirekesztő is (...) gyanakvó az országban élő minden más emberrel szemben.” (John Lukács 1991-es leveléből.)

Egy tárgyból lehet osztályisméltásra küldeni egy-két tanulót. Több tárgyból is meg lehet tenni. De egész osztállyal már lehetetlen így eljárni. Végképp nem lehet

egész társadalmat visszaküldeni, ráadásul nem egy, hanem huszonöt évre, hiába kiáltóan elégtelen teljesítménye.

Elveihez következetesen ragaszkodott. Soha nem fogadta el azt, amit sehogyan se kaphatott meg.

Nem felejtette el, hogy az ember felel a tetteiért. Mindig bátran szembenézett mások bűneivel.

– Rendkívül empátikus természete van.

– Igen. Mindig nagyon beleéli magát a saját dolgaiba.

A rendszerváltás első miniszterelnöke ugyan felelősségtudatával kimagaslott környezetéből, de már akkor is úgy találtam, hogy a szó legszorosabb értelmében rossz társaságba keveredett, amit bizonyára ő tudott a legjobban. Hogy mégis ezt a társaságot választotta, annak oka egyszerű: a többről még rosszabb véleménye volt és még idegenebbnek hatott számára. Keserűen jegyzem meg, hogy ítéletei, ellenérzései – amelyek, nincs kétségem, lelke mélyén az istenadta népet, saját választóit sem kímélték – utólag teljesebben beigazolódtak, mint legrosszabb pillanataiban egyáltalán sejtette. Nem mértem fel, hogy a hatalmon kívül-, netán szembenállóként felmutatott erények – már akiknél ilyenek egyáltalán voltak – kevéssé vannak korrelációban egy parlamenti párt politikusainak erényeivel.

Nagyon ellenálló anyagból kell annak a politikusnak lennie – de akkor hogyan került volna éppen ide –, aki a hatalom birtokában is képtelennek tartja a feje tetejére állított függő viszonyt: nem ő, a közszolga, hanem a kegyeit keresők válnak szolgálókká. Az inkompetenciának és mértéktelenségnek növekvő mértéke minden képzeletet felülmúlt. Hiába történt meg a csoda. Nem éreztem, hogy mi folyog a mélyben, ha ugyan mélységről bármilyen értelemben szólhatok. Pedig már a hatvanas évek vége felé mosolyogva figyelmeztetett sokat megélt bölcs kollégám, akivel valóban szerencsém volt megismerkedni: – tudod, Magyarországon előbb-utóbb minden szempont érvényesül, kivéve az objektívet.

„Örömmel élnék egy olyan világban, amelyben több tucat civilizáció létezik és mindegyik a maga belső ritmusa szerint fejlődik, kölcsönösen megtermékenyítve egymást, de amelyben nincs egyetlen állam sem, nincs se zászló, se címer, se útlevel, se himnusz. Semmi. Kizárólag szellemi civilizációk, melyek valamiféle módon kötődnek a talajukhoz, 'államapparátus', állami szervek és persze fegyverek nélkül.

Csakhogy a zsidó nép már tartott ilyen egyszeri, bemutató előadást, amely igen hosszúra nyúlt. A nagyközönség, a világ időnként tapsolt nekünk, máskor kővel hajigált meg bennünket, sőt néha el is vágta a színész nyakát. Senki sem csodálkozott, senki sem utánozta azt a modellt, melyet a zsidóknak kétezer éven át muszáj volt fenntartaniuk.” Ámosz Óz szavainál világosabban lehetetlen megfogalmazni, miért vagyunk örök idegenek, bármennyire nem akarunk azok lenni. Egy olyan kis, hányatott, nyelvében elszigetelt, „itt élnek s halnod kell” és magát állandóan fenyegetve érző nép, mint a magyar és a zsidó „modell” között a távolság beláthatatlan. Paradox módon, a holokauszt, ami akárhogy nézem, mégiscsak a zsidókat pusztította soha addig nem tapasztalt mértékben és módon, ezt a távolságot egy fikarcnyit sem csökkentette.

Felnőtt létem számos alkalmával evidenciaként éltem meg, hogy akkor is másnak érzem magam és másként viselkedem, mint társam, amikor arról történetesen tudom, hogy zsidó. Pedig legkésőbb tizedik évem táján kényszerűen tapasztalnom kellett, hogy nem olyan vagyok, mint a legtöbb osztálytársam körülöttem. Még sok időnek kellett elteltie, hogy megértsem: az ő magyarságuk és katolikuságuk vagy reformátusságuk konfliktusmentesen illik egymáshoz, voltaképpen egy. Ha megkérdik maguktól (vagy más tőlük) kik ők, automatikusan jön a válasz: magyarok. Ehhez képest vallásuk érdektelen. Gondot az sem okoz, ha akár magyar reformátusként, akár református magyarként, akár magyarként, akik vallásos katolikusként határozzák meg magukat.

Ezzel szemben én nem magyarkodó magyarként és nem vallásos zsidóként nézek szembe magammal/másokkal. Eszembe jut a nem különösebben friss vicc.

– Hallottad? Elrendelik, hogy meg kell ölni az összes zsidót és az összes borbélyt.

– A borbélyokat!? Miért?

Az egyszerre kifelé és befelé vetett éles tekintet nemcsak az irónia és a fonák iránt tesz fogékonná, hanem az önmegfigyelés, a lélek rezdüléseinek tárgyyszerűségre törekvő elemzése iránt is. Egyik dolog, hogy képes vagyok élvezni a sűrítettségével annyi, de annyi mindenről szóló poént. A másik, hogy a zsidók sebeit, a veszélyeztetettséget (beleértve Izraelt) zsigeri módon élem át. Hiába nem zavarja meg álmaimat a lidérces képek sora, a gyermekkori végletes kiszolgáltatottságnak többszörös megtapasztalása hogyan ne ívódott volna belém? Sokáig anélkül, hogy összpontosítottam volna rá. És mind a mai napig bizonyosan anélkül, hogy magyarhoz-némethoz, bárkihez eleve gyanakvással-félelemmel közelednék. Anélkül, hogy első gondolatom lenne, vajon keresztény vagy zsidó?

Mégis, Irán viselkedése messze jobban foglalkoztat, mint a hozzám hasonló nem zsidó magyart. Trianont fájdalmasan igazságtalannak tartom, de indulati torlasz nem gátol, hogy többrétű okait felfogjam; megkíséreljem ezeket is megfigyelőként megérteni. Hogy annak tehetségével kérkedjek magyarként, akit mint zsidót megkülönböztetek a hozzám hasonló rendes magyaroctól, nem pusztán logikai hibának és a gyengeség kompenzációjának, de felháborítónak is tartom. Csak a tevékenység eredményében megmutatkozó tehetséget mérem össze és egy csepp rosszérzés sincs, ha kiderül, hogy „más fajtabeli” (ez nem az én nyelvem, természetesen).

Ha teljesítményt kell mérlegelnem, arra és nem a szerző származására figyelek, amennyire csak képes vagyok. És amikor az értelmező-értékelő folyamat során mégis számolnom kell zsidóságával, fokozottan törekedek tárgyilagosságra. Már részletesen kifejtettem (*Alföld*, 2013/3), miért idegenkedtem Lukács György tevékenységének jelentékeny hányadától. Csekély készletet sem éreztem – teszem most hozzá – a korrekcióra, amikor tekintetbe vettem származását is. Ebben az értelemben/érzelemben fordított rasszista vagyok. Amit nem fogadok el nem zsidótól, zsidótól még kevésbé akceptálok. Bár fel sem merült bennem, hogy legalább valamelyik ősük zsidó lenne, Kassákot, Márait tartásukért nagyra becsülöm; Bibót egyenesen elérhetetlen morális eszménynek látom. A bennem élő Nagy Imre-képről imént vallottam.

megdöbbenő szarvashibák ellenére, az Egyesült Államok képviseli és védi a leginkább. Felnőtt énem sohasem hitte, hogy jövőnk és biztonságunk Keleten volna. Jóllehet nem osztozom semelyik nép ellen fortyogó indulatokban, pusztán történelmi tények alapján nem kérdés, hogyan választok, ha az alternatíva oroszellenesség és amerikaellenesség. Az utóbbi – ami alól nemcsak a szerfölött gusztustalan Wikileaks, de a rövidlátó Európa számos népe és kormánya sem vonja ki magát – az európai kultúra értékeit, még egyszerűbben: Európát magát is fenyegeti. Nem kívánok olyan világban élni, amelyet az amerikai helyett az orosz, netán az arab/távolkeleti iszlám vagy/és a bámulatatos tanulóképességben vele ellentétes kínai dominancia jellemez. Ez nem egyszerűen ízlésítélet. Nem annak felismerése, hogy nagyon nem az én világom lenne. Ettől még legalábbis elvben képes lennék belátni, hogy e kellemetlen ár megfizetésével, a robusztus változás remek lehetőségeket nyit egy igazságosabb és békésebb világhoz, beleértve a magyar felemelkedést. Határozottan az ellenkezőjét látom.

Aligha tartozom azok közé, akik a szent baloldali tabukat tiszteletben tartják, de legalábbis lelkük titkos zugában hajlanak felmenteni a kommunizmust bűnei alól. A fasiszta jelzővel sem könnyen dobálózom, mégis áthatja éneket zsidósággom. Nem tudom, milyen lettem volna, ha ugyanekkor ugyanide születek másnak. Meglehet, későserdülőkoromban rövid ideig sem érintett volna meg a marxista-kommunista utópia. Meglehet, nem választott hivatásomat választom és nem azokat a tanulmányokat/könyveket írom meg, amiket megírtam. Meglehet, maga a politikai ideológia, a történelem és az igazság(osság) nem foglalkoztatott volna ennyire. Meglehet, nem lettem volna ennyire fogékony az egaliter szemléletmód iránt, miközben nagyon is tisztában vagyok az idegentől való idegenkedés mélysége (biológiai) indokaival. Meglehet, hogy minden további nélkül éreztem volna magyarnak magamat, és nem értettem volna meg, mit jelent zsidónak lenni. Legfeljebb statisztikai adat volna sok más adat mellett a félmilliónál több elpusztított magyar zsidó. A legcsekélyebb szimbolikus felelősséget sem éreztem volna értük.

Lelkileg én is zsibbadt lettem volna. A fajirtás lélektanában Lifton a lelki zsibbasztást tartja kulcsjelenségnek. Az érzelmek radikálisan csökkentett fokát jelenti: az ember nem képes átélni, amit tesz, és – egészítem ki – amit mások tesznek másokkal. Velejár a túl erős ingerek, illetve elképzelésük blokkolása, az áldozat hibáztatása. Amiben, ahogy szokták mondani, van valami. Ha nem lettek volna zsidók, holokauszt sem lett volna. A zsibbasztás nyilvánvaló szerepe a bűntudat elkerülése.

Csak Erdély meg a Felvidék elvesztése fájt volna. Trianonért kizárólag a ravasz románokat meg csehszlovákokat és a magyarokat sohasem támogató Nyugatot okoltam volna. Izrael csak egy távoli apró ország lett volna szememben. Egy ország, amely soha nincs nyugton és állandóan háborúzik. Ha teheti, rögtön elnyomja a gyengéket. Még az is meglehet, hogy ellenérzéssel néztem volna a magyar születésű és nyelvűk ellenére idegen zsidókat, akikkel annyi a baj. És már csak ezért is gyanakvással tekintettem volna az őket pártfogoló Egyesült Államokra.

Mondom, nem tudom, de könnyen meglehet. Még az is meglehet, hogy soha be nem vallott kisebbségi érzésem lett volna a zsidókkal szemben. És a lelkem mélyén ott lett volna, hogy közülük viszonylag többen hajlamosak jobb eredménnyel tanulni, mint a magamfajtajúak. Elismertem volna, hogy lélekszámukhoz

képest, amint egyenjogúakká váltak, nagyobb arányban lettek tudósok, művészek, általában értelmiségi foglalkozásúak (és nemcsak pénzemberek), mint a magamfajtajúk. Ebben mindössze annyi a különbség mai önmagamtól, hogy nem zsidó összeküvéssel magyarázom – csak remélem, idáig semmikor sem züllöttem volna –, és természetesen nem irigylem. És valószínűleg különbözöm abban, hogy nem törtem volna a fejem annyit e jelenség okain, mint tényleges bőrömben.

Embernek lenni mindig nagy kihívás; mit mondjak, ha az ember egyszerre magyar zsidó. Hiába ismerkedtem meg fiatalkorom tudatlanságát ellensúlyozandó az utóbbi évtizedekben a zsidó vallással, változatlanul ateista maradtam. Így a Jahvéval sok évezrede kötött szövetség számomra csak metafora, még ha páratlan és társadalmi-kulturális következményeiben hatalmas is. Engem azonban az előzmény izgat. Milyen tényezők együttese okozta, hogy a számos korabeli, semmibe tűnt kis nép közül éppen ez a hozzájuk hasonló primitív sémita nép találta fel és dolgozta ki kellő alapossággal az egyistenhitet, meg mindent, ami ezzel együtt jár?

Valamikor megkérdezték Golda Meirt, hisz-e Istenben? „Én a zsidó emberekben hiszek, ők meg Istenben hisznek.” Egy antropológus átírta ekképpen: „Én az emberekben hiszek, ők meg Istenben hisznek.”

A különbség a két tétel között óriási. Az első eredeti, a második annak egy jelző kihagyásával megismételt változata. Az izraeliek legendás miniszterelnöke frappáns válaszával elegánsan kitért a közvetlen tagadás adott kontextusban kínos feladata elől. Mérvadó politikusként a zsidókba vetett hit megvallása ugyanakkor nem kincstári frázis. Jelentése nyilvánvaló. Hiszi (különben, hogyan vállalhatta volna a miniszterelnökséget?), hogy a zsidók, közelebbről a válságos körülmények között megszületett új zsidó állam polgárai képesek országuk megvédésére és hatékony működtetésére. Nem mintha mindnyájan vagy akár többségük annyira vallásos volna. De mindnyájan azok leszármozottai, akik az egyistenhitet feltalálva és e teherrel birkózva azok lettek, akik.

Az antropológus – aki se nem politikus, se nem pap – vallomása inadekvát. Szakmailag értelmezhetetlen, miként ellentétei is azok volnának. „Én nem hiszek az emberekben, ők meg nem hisznek az Istenben.” „Én nem hiszek az emberekben, még ha ők hisznek is Istenben.” Sokkal inkább: vannak pillanataim, amikor nagyszerű teljesítményeik láttán, hiszek az emberekben, máskor meg a nyomasztó hitványságok, netán szörnyűséges gonosztettek láttán, hajlok rá, hogy az ember sárkányfogvetemény. És egyáltalán nem látom, hogy akár ez, akár az azért fordul elő, mert a közreműködők annyira hisznek vagy nem hisznek Istenben.

Ha nem létezne vallásos hit, a kifejezett vallásháborúk helyébe (is) legalább ennyire pusztító másféle háborúk léptek volna? Bár az ellenpróba elvégezhetetlen, az ember páratlan leleményessége alapján, határozott igennel válaszolok.

„Mert a hit által járunk most és nem a szemmel való látás által” – írta Pál a korintusiakhoz. Persze, ha a hit így képes vezetni, a látás felzárkózik hozzá. Azt látjuk, és csak azt, amit hiszünk.

Renard szerint Isten becsületére válna, ha nem volna. Szigorúbb és tömörebb bírálatot az emberi létről lehetetlen mondani.

Ha Isten valóban mindenható, nem értem, miért nem akadályozza meg, hogy annyi méltatlan helyzetben hivatkozzanak rá.

Amikor Basil Hume kardinális közölte, hogy a halálán van, az ampleforthi apát, amint egy igazi kereszténytől várható, boldogan felkiáltott. „Ó, gratulálok! Nagyszerű hír! Bár én is Önnel tarthatnék!” Vajon helyében hány keresztény hívő érzett volna hasonlóan?

Mohamedről egy dán újságban néhány éve karikatúrák jelentek meg. Az egyik tiltakozó transzparens tömör szövege figyelmeztet mindenkit, aki nem tudná: „Aki azt állítja, hogy az iszlám erőszakos vallás, azt le kell fejezni!” Hogy végre békeség legyen, ne csak a Paradicsomban.

Többekkel ellentétben nem szégyellem bevallani, hogy mások véleményére ki-mondottan kíváncsi vagyok. Tudni akarom, hogy mihez nem tartom magam.

Nem vagyok törő-zúzó lázadó, csendes beletörődő még kevésbé. Vitatkozom.

Kedvemre és kedvem ellenére kockázat nélkül képzeleghetek: erős a valóság-érzésem.

Bármennyire érdekelt mindig az ember, testi vagy lelki sebésznek/gyógyásznak alkalmatlan lettem volna, mert elviselhetetlenül közel kellett volna mennem mindenkihez, akit betegsége elem sodor.

Életkorommal együtt növekvő hajlandóságom, hogy a résztvevő megfigyelői kedvelt helyzetemet egyre inkább felváltsam a távolságtartó megfigyelő még kedveltebb helyzetével.

A tanulást és a kedvet/fogékonyságot hozzá magától értetődőnek tekintetem. Kelltem is, mivel más nem volt adott. Elég hamar megtanultam, hogyan tanuljak és azóta önfenntartó és önjutalmazó tevékenységként élek vele. Mindig jó tanuló voltam és úgy érzem, mindannak birtokában, amit elsajátítottam, újrafelelő öregdiákként még tudok javítani. Művelem a kertet, amely bennem van.

Még változatlanul kíváncsi vagyok mindkét irányban (kifelé és befelé), tehát még élek.

A jó egészséghez kívánatos, hogy minél kevesebb dolog viseljen meg, és azon minél gyorsabban túljussunk. Az egészségnek jót tesz az embertelenség.

Nem volt semmi baja, aztán kigyógyult belőle.

Amennyiben az öregség második gyermekkor, a gyermekkor miért nem az első öregség?

Hogy sokan vannak velem egyidősek, magától értetődik. De hogy éppúgy megöregedtem, mint ők, hihetetlen.

Az öregség utolérhetetlen előnye, hogy már nincs miért félni, mi lesz velünk, amikor megöregedünk.

Az öregség nem életkor, hanem világnézet.

A legfájdalmasabb két szó egymás mellett, bennük a múlt, jelen, jövő: „soha már”.

Aminek kezdete van, vége is lesz. Ami megszületik, meg is hal. Nincs örökkévalóság. De ha a tisztavirágnak hozzánk hasonló tudata volna, minket ugyanolyan örökké élő lénynek hinne, mint amilyennek mi hisszük a földi életet, a Földet magát. A végesség megrémít, a végtelenség ámulatba ejt.

Hosszú évtizedekig egészségesen távoltartottam a halál(om) élményét. Most ugyanolyan egészségesen közel engedem.

Sokat gondolok a halálra. Hátha megbarátkozik velem.

A halál olyan vizsga, amelyen protekció nélkül mindenki átmege.

Bízom benne, hogy mire meghalok, már teljesen elmegy a kedvem az élettől.

Feljegyzésekből ismerjük, hogy egyesek állítólag közvetlenül haláluk előtt mit mondtak. Most, még épen, túl nyolcvanon, nem tudom milyen közel halálomhoz, azt gondolom, hogyha akkor tudok és kedvem is lesz beszélni, azt kellene mondanom: „elég volt”.

– Ami világos, az világos.

– És ha töksötét van?

„Hosszú élete volt” – micsoda képtelen megállapítás a sebtében elrepült nyolc évtizedről. „Túlélte önmagát” – ennek ellenére helytálló lehet.

Éppen mert képzeletem igen eleven, nem tudom elképzelni a halálom utáni semmit. Ebből az a nonszensz következne, hogy halottként viszont jól elképzelhetem.

Tartok tőle, hogy nehezen fogom megszokni a halál egyhangúságát. Hallom, hogy se nők, se könyvek, se képek, se egyetem és foci sincs. Csak tudnám, hogy mit csinállok a rengeteg szabadidőben? Schopenhauer nyomán ugyan semmi kétségem, hogy halálom után az leszek, ami születésem előtt voltam; a különbség mégsem elhanyagolható. Születésem előtt nem nézhettem soha nem létezett önmagamra.

Meghalni egészen más, mint nem lenni.

Úgy szeretnék valami jót írni a halálról!

Karinthytól megtanultuk, hogy halála előtt senki sem jellemezhető. Ha ehhez tartjuk magunkat, komoly tévedésektől és rengeteg felesleges munkától szabadulunk meg, mert a haláluk után már csak igen kevesek jellemére vagyunk kíváncsiak.

Halálban sem ismerek tréfát.

tanulmány

FRIED ISTVÁN

Tandori Dezső másképpen van

KÍSÉRLET A TANDORI-ÉLETMŰ ÖNÉRTTELMEZÉSÉNEK LEÍRÁSÁRA¹

Ugyanazok maradunk más voltunkban, és
Ugyanazon mivoltunkban mások leszünk...
(*Am Hof*)

Rejtélyt nem is kell szerkeszteni,
a világ minden tárgya és rajza
és ábrája rejtélyes problémává lesz,
ha nem annak nézem, ami,
hanem valami titkos tervet
teszek föl mögötte.
(Karinthy Frigyes: *Rejtvények*)²

Az igen örvendetesen egymást szorosan követő Tandori-válogatások (egyik sem, azaz mindegyik: Best of...) mintegy leképezni látszanak az ismétlésekkel/ismétlődésekkel telített (és az utóbbi évtized meghatározó kötetszerkesztési szempontjává előléptetett) összeállítások rendjét: az önértelmezések és önleírások állandóinak gyakori feltűnése egy a maga helyzetén, értelmezhetőségén, be/elfogadhatóságának némineműségén töprengő alkotó bizonyosságairól, kétségeiről, ezek vonzáskörében megtett útja újragondolásának lehetőségeiről, változó (e változáson belül következetes) fogalomhasználatának teherbírásáról árulkodik. Írhatnám: ezek „árulói”-vá lesznek egy költészet, egy műfelfogás, egy nyelviség „benső világteré”-nek,³ kibeszélik az elkészültet és a készülőt, állandó továbbírási készenlétbe állva sejtetnek, kijelentenek, visszavonnak (látszólag), majd továbblépést imitálnak. Az egymást követő kötetek, amelyek a kiadói és a választott szerkesztők (Tóth Ákos) közreműködésével állnak össze, természetsszerűleg közvetítik Tandori Dezső verses és prózai önleírásait, és ennek során éppen azok a versek olvashatók „másképpen”, amelyek a kötet tervezői intenciói szerint az életmű fontos „kiszögellési” pontjai (a *Párizsi* meg a *Londoni Mindenszentek*, ez utóbbiról még nem könyveledőtt el eléggé, hogy a belső rímes, hexameteres forma tudatosan-tudattalanul Babits dunántúli leoninusainak nyomában is jár, felújítván a hajdani mesterkedők Kazinczy által kevés megértéssel fogadott igyekezetét, a *Paper star*, melynek „jelentés”-ét nem győzik a kötetek magyarázni, a *koanok*, több kép- és pontvers örvendetesen sűrűbb feltűnése) korántsem az alkotóerő és -kedv látványos fogyását tanúsítják, hanem – úgy hiszem – azt sugallják, hogy ezeknek a legnemesebb értelemben vett antológiadaraboknak mind az „élet”-ben, mind a műben kiemelt szerepet lehet tulajdonítani, a velük való alaposabb ismerkedés segíti a belépést

abba a költészettörténetbe, amelynek fejezetei egyfelől a korábbi, még mindig nem eleget, elégszer méltatott Tandori-kötetek (a *Celsiustól A megnyerhető veszteségig*, *A feltételes megállótól az Úgy nincs, ahogy van*-ig, s ehhez nyugodtan mellékelhető az olyan (ön)életrajzit (ön)értelmezve játszó könyv, mint *A komplett tandori-komplett eZ?*), ámde másfelől akarva-akaratlanul provokatív kérdéshez vezethet a kötetszerkesztésnek följebb kurtán jelzett módja: ugyanaz-e a szövegében változatlan vers egy másik kötetben, más versektől övezve, a kötet más helyén szerepeltetve? Ami (túlzás-e vagy sem, kérdéses) másképpen fogalmazva, radikálisan végiggondolva a költő és szerkesztői gesztusát: van-e a versnek állandó szövege, az akár betű- és írásjel szerinti megfelelés elegendő-e ahhoz, hogy egy szűkebbül értett ismétléssel, az ismétlés „retoriká”-jával intézzük el; s a köteteket provokálva: a sokszor közölt versek valamennyi kötetben ugyanazzal a jelentőséggel bírnak-e? Elegendő-e a költő (vagy a verseskötetekben a szerkezet, a „válogatás”, az átírás, a rajzi segítség, „útmutatás”) intelme, hogy „ugyanazt” a verset csak jó ismerősként, egy a költői anyanyelv szinte változatlan megnyilatkozása-ként olvassuk? Ráismerjünk egy nyelvre, amely kötetről kötetre haladva prezentálja önnön megkülönböztető tulajdonságait, ahonnan elindulhatunk a kevésbé ismert verstartományok felé. Vajon az ismétl(őd)ések egy olyan önarcképet segítenek-e feltételezni, amely a „könnyed” rá/felismerhetőség esélyét biztosítja, annak ellenére, hogy az „arcon” (verseken?) az idő haladtával új meg új vonások válnak láthatóvá. Az *Am Hof* című versből a mottóban idézettek mintha sejtetnék a válaszlehetőségek egyikét, a versben a szavakban, szavak által végzett-végezhető apró elmozdulások ugyan nem az ismétlések „erdejéből” vezetnek ki, ám az összefüggések és különbségek egymásra utaltságával játszanak el, a szó- és betűjátékok legfeljebb (talán csak?) külső jelei annak a munkának, amelynek során a majdnem azonos hangcsoportok másféle rendbe állításával a konstrukciónak nem hiábavalóságát, hanem esendőségét, a benső világtérben történő apró(?) átrendeződésnek kitettségét tanúsítja az, aki enged a nyelv „társszerkesztői” közbeavatkozásának. „Ám a hatás határtalan. / Minden határ hatástalan.”: valamennyi lényeges tényező együtt van, csak épp máshová kerül. Az alliteráció képviseli az állandóságot, az alanyi funkcióba került főnevek szövegi betűje tér el pusztán egymástól, ez azonban elegendő ahhoz, hogy más térbe emelje (a beszédet is, természetesen, inkább azonban) a szemléletet, amely a végtelenség által kísértetik meg (határtalan), ezáltal mintha magabízó aktust sugallna, hiszen a fosztóképző „hatás”-os segítségével szétterjedhet, hatókörébe vonhat. Ugyanakkor a határtalansághoz, végtelenséghez bizonyára jobban „illő” *minden* egy teljesen eltérő pozícióra irányítja a figyelmet, a fosztóképzős (állítmányi funkcióba épített) melléknév kénytelen főnevesülni, már nem ő állít, róla állítanak, méghozzá éppen az ellenkezőjét annak, aminek rész(es)e volt. A hatás egy sor erejéig lehet csupán egyetemes, a következő sorban már intelemben részesül a kijelentő, terjedhet bármeddig a határ, „hatástalan”, a fosztóképzők megmaradtak rímhelyzetben (versről lévén szó: ez hangsúlyos helyzet), ha a szavak betűinek elhelyezkedését vesszük szemügyre, „majdnem” mindegyik rögzült helyén maradt, pusztán az *r*-ek és *s*-ek (ráadásul egymást követő betűk!) cserélődtek föl, az *s-r* kombinációból *r-s* kombináció lett, „mennyeiségileg”

nem történt szinte semmi. Csak éppen „minden” megtörtént, ami megtörténhetett, *A megnyerhető veszteség* egy sorát ideidézve: „A túl-sok-minden annyi, mint az egy-se”. A magam – pontatlanabb, esetlenebb – szavaival: az ismétlés esélyei (mindig?) adva vannak, kérdés, a nyelv akarja-e az ismétlést, vagy más „megoldást” kínál föl, nem az ismétlés elkerülésére, hanem az ismétlések kibillentésére, újra Tandorival érvelve: „Ágdra egyszer te is rászakadtál, / leszakadhatt, ráakadtál” (*Ágrólszakadás*). Ha az e kérdés nyomán támadó problematikához egészen közel szeretnék kerülni, *A Legjobb Nap* egyik emblematikus verséhez fordulok eligazításáért, pontosabban szólva: megerősítésért, de azért is, hogy „ágról-szakadás” nélkül folytathassam gondolatmenetemet. Az *Abogy nem hervad* ajánlása eképp szól: „A mi »Nyugat«-unk nagyjainak emlékére”. A sok irányba körülnéző emlékeztető vers a fél-, illetőleg „negyed”-múlt egymásra toluó eseményeit részletezve árad, szeszélyesen(?) változtatva a rímelő sorokat a rímtelenekkel, mintegy monológ-szerűen sorolva, miképpen tör föl a múlt, és válik a megidézés jelenévé, eljelentéktelenítve az idő haladását, a „kronológiát” (amelynek kötetszervező lényegét az újabb verseskötetek megszüntetik, körökké alakítván át az időbeli haladványt) olyképpen érvényesítve, hogy az egymáshoz tömörített történés-darabkák fokozatosan közelítsenek a legszemélyesebbhez, költő-/íróelődök és társak nem szűnő létezéséhez, amelynek versbe foglalása a költészetregénnyé formálódás lehetőségét is megkockáztatja. Nemcsak a lóversenyek „hívó”-szava épül be a viszonylagosság időbeliségébe (amely – ismétlés! – nincs alárendelve kronológiai esetlegességeknek), hanem a mérhető időt jelentéktelenítő Rilke emlékezete köti össze a magyar irodalomnak Rilkéhez kapcsolódó jeleseit. (Másutt Tandori Tóth Árpáddal vetélkedve kísérelte meg az *Archaikus Apollo-torzó* átültetését.)⁴ A hasonlatok a térben-időben egymástól eltérő jelenségek egyidejűségének esélyeit növelik, összefüggések rejtélyeit oldva-újragondoltatva. Formailag – „nyomdatechnikailag” ugratja ki a vers beszélője az alábbi sorokat, tanakodásra adva okot: vajon a lényegesség kap-e ilyképpen nyomatékot, netán az írás (és a néma olvasás?) elsőbbsége fogalmazódik meg a kimondás/versmondás másodlagosságával szemben, hiszen a „betűméret” (a csupa nagybetű, a csupa kisbetű) legfőljebb vizuális élmény, az azonosságnak látszó (annak tetsző?) kétféleképpen írva-nyomatva, a kettőspontok közé ékelődő én léthelyzetének megítélésében, az eleve összetettnek és rögzíthetőnek feltételezett személyesség (mégis?) ingatag, nemigen meghatározható voltában jelöli meg az elhelyezhetetlenség „pozícionáltság”-át.

*MÁR NEM ÉN VAGYOK, AMI vagyok ÉN,
MÁR NEM én vagyok, AMI ÉN VAGYOK:*

A későbbiekben a vers folytatásának, zárlatának bemutatására is sort keríttek, egyelőre a betűtípusok okozta versbeli vitahelyzet rejtvényéhez keresem a közelítés lehetőségeit. Olyan értelemben vett vitahelyzetet feltételezek, hogy a grammatika szabályait legalábbis lazán kezelő beszélő a *már* és az (odaérthető?) *még* pozícióját egyként számon tartja, a kimondatlanul maradt, behallgatott, ám az odaértés esélyét fenntartó, tagadás és állítás között kilengő kijelentések (amelyek indulat-, sőt, talán érzelem nélküliek, ettől pusztán kijelentések) a külső és belső „erők” ál-

tal az énré kényszerített meghatározásokat vonják kétségbe. Méghozzá azért, hogy a második sor végére csupán a szórend, s ezzel mondatrendben változtat egy keveset (persze, ez a kevés egyben „sok” is: a megfordítás segítségével mint-ha kibukna az „AMI vagyok ÉN” (a töredéket játszó mondat végére nem a létige kerül, hanem az önmagaságot jelző személyes névmás), csak hogy ez fokozhatóvá lesz a második sor első tagmondata révén, itt már a személyes létezés vonul vissza a kisbetűs írásmódba (tegyem gyorsan hozzá: ideiglenesen, nem módosítás, ha ehhez újólágy gyorsan fűzöm hozzá, valamennyi mondat „státusa” ideiglenes), s a kevés szóból építkező, ám sűrűn tagolt kijelentések bizonytalanságban hagynak, utóbb a *már* mintha a múlásra utalna, az *ami* a léthelyzetnek a feltételezhetőségére (az *akinél* kevésbé erős személyességére); a *már* és az *ami* súlya kiegyenlítődik, az én nem lép át (teljesen) a nem énbe, de nem is rögzül bele az elképzelt vagy feltételezett (és múltban lévő) egykorvultba. Annál kevésbé, minthogy a hajdani társas Rilke-hallgatást követőleg (ám a versben talán egyidejűleg) a „visszalátás” hasonlatban segít kibontani a közelebbi múltat, a beszélő útját az évszakok között. Egyszerre lévén jelen a „májusi/bomló időn”-höz kötött eseményen meg ugyanazon az őszön („ez ugyanúgy másolat és igazi – ...”), amelynek révén ott leheti magát a költészettörténet (*Berzsenyi!* Vö. még *Az Éj felé* két Berzsenyi-idézésével) egy jeles helyén és pillanatában:

*Ha ezt érezheted,
Az a liget
Ugyanúgy hervad már és még...*

És ami a kettősponttal záruló korábbi idézetet, a kétsorost követi, az *én vagyok* oszcillációjának kivetülése a „világ”-ra, az ugyanúgy másolat és igazi tematizálódása, az érzéki megismerés sem teszi számára lehetővé a kockázat-mentes tájékozódást, a kezdésszimbólumként funkcionáló évszak az emlékezetben kap határozott kontúrokat. A kezdetben ott a távozás, ismét a megfordítás révén relativizálódik az ismétlődés, a sosem kiteljesedni tudás nem pusztán a részlegesség „drámá”-ját vezet be, hanem verszárlatként a távozóra térő kezdő történést is. Hiszen a lőverseny képe, képzete, megidéződése, emlékezete ugyan képes a hajdani fény újra-látásának aktusát fölleveníteni, ám a „meghatározó”-ra a „Távozó” rímel, vele cseng ki a vers, a főnevesült melléknévi igenév nem veszi el a folyamatszerűség-ből eredeztethető jellegét. Az elbizonytalanodott énmegnevező, létezésre figyelmet irányító, jelentősebb és kevésbé jelentős kijelentés között ingadozó és ezt értő olvasásra bízó beszélő-író nem készlet választásra a rész-teljes meg a teljes-rész között, igaz, erre maga sem tud, talán nem is akar választ, legföljebb a választás még oly csekély lehetőségét tartja fönn úgy, ahogy. Az ismétlés – ezúttal is – problematizálódás, az egyszeri használatú összetett főneveket akár önmagukban való ellentmondásnak is fölfoghatnók. Ennek ellenére vagy éppen ezért érzékeltetői a köztességnek, amit az ismétlés nem old(hat) föl, inkább fokoz, vagy ami azzal hasonlónak volna felfogható: a fokozás látszatát kelti azért, hogy egy más aspektusból szemléltet, az idézendő verszárlásban az egyes szám első személytől, az én

„elérintés”-ét követő verszárlatban a harmadik személybe irányít, még hozzá megszólítás, önmegszólítás segítségével. A személyes emlékek rámásolódnak a jelenből visszagondoló helyzetére, eldönthetlenné téve, hogy az oly gyakorta vers tárgyá telt lóverseny emléke dereng-e csupán, vagy egy olyan szituáció, amelynek egyként résztvevői, a beszélőnek a szó szoros értelemben vett társai a galopplovak meg a madarak; megjelenés és tűnés, kezdés és távozás nem összegződhet létélménnyé, létezéssé még kevésbé, hanem megmarad (valamennyi) kétosztatúságában:

*kijössz a télből, hajtások, galopp-
lovak, madarak társaságában: kopog
frissen ámuló szem, bármily kopott
a látás, de érzi, a fény, a metsző
és meghatározó,
viszi a pályán, rész-teljesbe Kezdő,
vele a teljes-részbe Távozó.*

Hogy itt mozgás zajlik, mutatja a helyhatározói irány. Hogy valóban események irányát véli látni a kopott látás, az elejétől a befejezésig tartó történés a tanú. Az azonban nem feledhető, hogy ez az időiség szintén tartalmaz utalásokat, a májusi bomló időtől tart az ugyanazon őszi, onnan a tél végéig (amennyiben a kijössz a télből valóban folytatja az időbeli események sorát, ezt igazolja „a hajtások” homonimiája: a sarjadó természetre és konkrétan a lóversenyre vonatkozatható, mindkettő a koratavas évadának jelensége). Ez azonban – meglehetősen körvonalazatlan, az általánosba futó célzásával – mégsem a linearitást hozza vissza, már csak a megelőző két, „én vagyok”-at és „ÉN VAGYOK”-at variáló sor konkrétba fordíthatatlansága miatt sem. Inkább valószínűsíthető az áthajlás egy „lét-összegző” versbe. A hirtelen előbukó „viszi a pályán” – amellet, hogy a galopp-lovakkal volna összefüggésbe hozható – rendelkezhet allegorikus jelentéssel, a pálya akár életpályának is értelmezhető volna. S ezt támogatni látszik a befejező két sor nagy kezdőbetűs szava, ebben az esetben a költői pályára is gyanakodhatnánk. A vers egy jóval korábbi passzusában a lóversenyhez fűződő emlékből kiindulva, szinte függetlenül tőle, és egy másik rend (Rend?) szabályszerűtlen szabályszerűsége felé indít. Az irányultságok, az időbeliségek, azok változásai, valódi vagy képzeletbeli térben történő haladásai-visszavonódásai valójában a lóverseny és a folyamatos madártörténet közé helyeződnek (a madártörténet a történetbe belépő, majd eltűnő madarakkal ad ki sort). A nevesített emlékekből előlépő „versenyzők” hamar szorulnak ki, hogy távoli emlékeztetőként, még távolabbi utalásként helyet adjanak a tér és az idő poetizálódásának, az idői meghatározások egymással vitahelyzetbe kényszerült újraelgondolásainak. Az *Abogy nem hervad* motívumainak következetes végigkövetése a versszerkezet szilárdságát biztosítja, anélkül, hogy a vers önmagához, befelé, egy megképzendő másikhoz, kifelé, beszélő kétségeit, kételkedését, pontosságra törekvését, a túlbiztosítás miatt támadó bizonytalanságát (az ellenkező végletbe átcsapás veszélyének esélyét) eltitkolná. Eképpen *lehet a „bat-bet”* menedék, a menekülés iránya, az idői és téri kísértésekkel szemben.

*És kijönnek a télből (...),
Kijönnek, akik eképpen hazátlan
bújtak csak mind a fűben-se, a fában-
se... a Sous les ordres...! Isteni szavában:
hogy »Felkészülni...!«, és hol élre törnek,
hol learatnak, hol csak lemaradnak,
de – bármi múlt s szomorú végre –: hatnak,
s ez »hat-het« ugyanúgy, ahogy hatás,
ez ugyanúgy a még-soha-se volt,
arra, amit a mindig-egy-idő hátrábra tolt,
és ugyanúgy a mindsobase más,
melynek fölébe
már készülődnek mások, várja csak
minden érzéked, ahogy az kicsap
a most-új, most-múló év tetejére.*

(Éppen csak említem, hogy Tandori műveltségét erősen táplálta műfordítói munkálkodása, amely elsősorban az osztrák-német irodalom, bölcsélet meghatározó alkotásainak hozzáférhetővé tételével jeleskedik. Olyan nyelvalkotó szerzők, mint Doderer, Karl Kraus vagy Musil, Thomas Bernhard vagy Rilke, illetőleg Hegel, Schopenhauer, Wittgenstein, Walter Benjamin vagy Friedrich Schlegel Tandori közvetítésével gazdagították a magyar szépirodalmi és filozófiai nyelvváltozatot, Tandori kedvvel alkotott összetett szavai – feltételezésem szerint – nem teljesen függetlenek a német irodalomban/bölcséletben való jártasságától, noha éppen az összetett szavakat szintén szerfölköt kedvelő Thomas Mann legfontosabb művei elkerülték Tandori Dezsőt. Ami felszabadíthatta költőnköt, az a nyelvhasználatnak olyan radikalizálása, olyan szuverén nyelvvilág teremtése, mint amilyenbe például Kraus és Musil, Bernhard és Rilke fordításakor ütközött. A grammatika túlfegyelmző erejével – és a szép-magyar-vers Kosztolányi-adaptációival – vette föl a költő-fordító a „harcot”, s a maga által meghonosított – nem bizonyosan „szép”, bizonyosan nem „késő-Nyugat”-os – nyelvváltozatot fogadtatta el, így hitelesítette az én összetettségét, problematizálódását költői fogalmakba szervező poézisét). Egy rövid példával érzékelhető lehet, mint fogadja s birtokolja a magáévá a Tandori-nyelv a Rilkéét, Rilke zsúfolt, elvonatkoztatott, „orfikus ősigéi” magyar változatának megteremtésére törekedve. Az *Orpheus-sonett* (II/20) idézendő tercettjét olvasva a Rilkéétől eltérő hangsúlyok hallhatók ki. A megfoghatatlan, elérhetetlen sem hiábavaló, a csak kigondolt is (verssé) létesülhet:

*Aber das Rasen zergeht und lässt keine Spuren,
Kurven des Fluges durch die Luft und die, die sie führen,
Keine vielleicht ist umsonst. Doch nur wie gedacht.⁵*

*Ámde a száguldás széthull nyoma-tűnten
Légi röpívek, s égre-íróik, tán egyikük sem
Volt hiába, talán. De csak eszme szülötte.⁶*

Az összetett szavak nemcsak a rilkei nyelv emelkedettségét vannak hivatva (valami mással) megszólaltatni, hanem érzékeltetik a fordítói nyelv korlátait is, s azt, miképpen fogadható el e korlátok feszegetésének aktusa. S bár a „Rasen” a száguldásnál némileg „többet” jelent, a szonett utolsó szegmensében a beiktatott „wie” a fenntartást is jelzi, a fordítói igyekezet mégsem veszett kárba, a képiség erőteljessége (durch die Luft – égre-íróik) nem teljesen idegen Rilketől sem, bár nála „mindössze” a kigondoltság/elgondoltság munkálkodik, s a versben és vers által záró aktusként olvasható „eszme szülötte” fölerősíti az orfikus költészetben megalakotódás „élmény”-ét.

A följobbieket tekintetbe véve térek vissza a hirtelen-váratlan fölvetődő „elérítő” fogalmi megközelíthetőségére. Látszólag nincs nehéz dolgunk (már csak a beiktatott rajzok miatt sem). A *Tandori-light* elején, a 11. lapon mintegy féllapnyi terjedelemben kapjuk meg az első kifejtést *Az Elérintőről*. Miszerint egyfelől: „Nincs pont, ahol megtörténik az érintés.” Másfelől: „A pontnak, ha kiterjed, van elérítője.” Ez a bekezdés vége. Néhány üres sornyi hely után kurtán-furcsán odavetve: „Jelölhetetlen.” Majd az immár megszokott (jöllehet, mégis meglepetést okozható) fordulat: „Mert az érintésnek nincs pontja”. A kölcsönösség eszerint nem működik, nem működtethető. A pontban nem történhet meg az érintés. Ebben a pont-„értelmezésben” legfeljebb a pont „szerepavara” készülhet elő, különös tekintettel a festészeti (poentillista), valamint a lírai (pontversi) vonatkozásokra (Seurat!). Persze, ott a pont(ok)nak önállósága erősen viszonylagos, úgy áll(nak) szét, hogy a látható-láthatatlan „hézag”-okat a versben jelölve leljük, a képen meg túl közel lépve, érzékelhetjük, ezáltal pontokra bontottként szemléljük, ez azonban a szükséges távolságból („horizont”-ban) megszerkesztettként fogható föl. A továbbiakban a Tandori-szöveg egymásnak ellentmondó állításokkal közelít és távolít, az ugyanaz és mégsem ugyanaz módszerével, melynek kifutása szerint a kötet végül is létre jön és nem jön létre, keménykötésben könyvárusi forgalomba kerül (teszem hozzá gonoszul), de eleve ambivalens ez a létezés, mert bizonytalan, hányan veszik kézbe, hányan olvassák, nem marad-e meg a könyves szekrény fogságában (s akkor valójában érintődik létfeltételeitől, amelyek igénylik az olvasó társszerzői közreműködését). „Ez a könyv az én elérítőm” – bocsátja előre az előszóként értelmezhető rövid esszé. „Én ezt a könyvet érintem csak”. Mintha a gondolatmenet lezárást igényelne, s mintha az előszó beszélője ennek érdekében szólna. A könyv mint az én elérítője (az éné, aki attól „elérítő”, hogy sosem érinti a kört, és a pontban sem történik meg). A tétel megfordítása: az én mégis képes legalább érinteni a könyvet. „A kettő ugyanaz. De a kettő sosem ugyanaz”. Használati utasításként: „lásd Hérakleitosz”. Ami viszont megengedi, hogy arra gondoljunk: a szerző, az olvasó, a mű, a hármuk közötti viszony (valaha „alapviszonynak” minősítettet, csakhogy a *Tandori-light* erről nem látszik tudni) annyira állandó, amennyire az iramló folyó, amelybe nem lehet kétszer belelépni, de aki újra bele akar lépni, maga sem tud megmaradni állandóságában. Tekintélyi érvül (mint oly sokszor) Goethehez fordulok segítségért, beszédes című *Dauer im Wechsel* (Szabó Lőrinc fordításában *Maradandóság a változásban* című, 1801 körül szerzett) verséből idézek:

*Gleich mit jedem Regengusse
Ändert sich dein holdes Tal,
Ach, und in demselben Flusse
Schwimmst du nicht zum zweitenmal.*

*drága völgyed minden felbő-
szakadással változik,
és kétszer a tovalejtő
vízben ember nem uszik.*

(...)

*Jene Hand, die gern und milde
Sich bewegte, wohlzutun,
Das gegliederte Gebilde,
Alles ist ein andres nun.⁷*

*A szelíd és dolgos ujjak,
a mozgékony könnyű kéz,
a tagozott alakulat
eltűnt, más lett az egész.⁸*

A „Minden folyik” tézise konkretizálódik a létezés és a létezők változásaiban (a Goethe-versből vett második idézet a szívesen és szelíden munkálkodó ujjak és a „tagozott alakulat” között szorosabb kapcsolatot tételez, ok-okozatit, amelyből következik, hogy most minden más lett. Nem bizonyosan az egész, „csak” minden–Alles).

Innen érdemes talán visszalapozni az *Utóhang Hamletnek* címmel ellátott vezetővershez, teljesen leegyszerűsítve: a Goethe-vers szíves és dolgos kezei (Jene Hand) munkálkodhattak eképpen, a múlttá lettet (kétszeresen is azt; a Tandori-kötetet és a *Hamletet*) utóhanggal ellátó költői gesztus valójában az „elérintés”-é, a teljes élet átíródásáé, az elő–utó előtagokhoz, időjelölésekhez, időtlenítésekhez fűzhető, fűződő, kapcsolódó felidézés-változatok konfrontálódnak, az előköz és az utóköz a „kettő közén” köszön vissza, azaz sem ott, sem itt, hanem a köztességben (az eltűnt) tagozott alakulat emlékezete sejlík át. Emlék, hiedelem, ősnyelvi üzenet formálja az érintés gesztusát, közel lépve a *Töredék Hamletnek* kötethez, de csak annyira, hogy az érintés láthatóvá–látatóvá tétessék, azaz ott, és nem ott, az élet és a halál közötti mezőn, a nyelvi sokértelműség tartományában. Belső rímek figyelmeztetnek, hogy szavak összecseng(et)ése nem merőben eufónikus cselekedet, nyelvészetten túli erők munkálják a költői nyelvben napvilágra kerülő rejtett összefüggéseket. Saussure anagramma-töredékeit vizsgálgatva Jean Starobinski célzott a szavak mögött rejlő szavak potenciáljára, és többek között ennek révén kaphatott új érvet az a nézet, miszerint nem teljesen reménytelen annak utána járni, mint különíthető el a költői és a köznap-használati nyelv egymástól. Az egyik kiaknázható terület éppen az anagrammáké, amelyek fonikus összefüggések révén célozhatnak a nem etimologikus alapú „rokonság”-okra. Olyan belső kapcsolatrendszerre derülhet fény, amely akár történeti távlatot biztosíthat, akár egyszerre szólaltathat meg azonos vagy hasonló, egymás felé tartó jel(entés)eket, váratlanul eleveníthet meg szó-/nyelvtörténetet. Az *Utóhang Hamletnek* eljátszik a hajó, hajóraj, óhaj, sóhaj sorral (hogy aztán a mély hangrendű *haj* hangcsoportra a versszak második felében a magas hangrendű *hely* feleljen, a magánhely-köz hely kifejezésekben). A nyelvtörténetből tudható, hogy a sóhajt „hangutánzó eredetű”. Szótárunk így folytatja: „Végződésének alakulására vö. *óbajt*. A *sóhaj* elvonással jött létre a *'sóhajf'*-ből.” Az *óbajt* szócikkhez lapozva azt látjuk, hogy „az *ób* indulszóból jött létre az *-ít* képző *-ajt* változatával”. Az *óbaj* 1844-ből való, nyelvújítá-

si szó.⁹ Azon nem érdemes eltöprengeni, hogy a bölcsész végzettségű költő nyelvészeti tanulmányai során beleütközött-e ebbe a (vagy ezzel analóg) szófejtésbe. Az ezúttal is fontosabb, hogy nyelvi leleménnyel összehozta és analógiás párba rendezte a hasonló történetű szavakat, a költői nyelv igazolta a nyelvtörténészt, s meghaladta a maga szempontjából annyiban, hogy egyetlen jelentésbokorba foglalta a hajóval, amely az óhaj anagrammája; és így egymásra utaltságukban mutatja föl hangi hasonlóságukkal (s-óhaj) feltűnő, történetükben hasonló folyamatot tanúsító szavakat. Ennél összetettebb elgondolásokra is bukkanhat az olvasó a verset végigolvasva. Olyan, nyelvészeti szempontból is elfogadható lelemény segítségével kap formát a maradandóság a változásban, amely demonstrálja a réginek újjáalakulását, a személyes múlt és jövő egymásba mosódik, s mert általános nyelvi és személyes hasonlóképpen van egymásra utalva, hasonlattel összefüggésbe hozva, a maradandóság csak a változáson tetszhet át, míg a változás nem szünteti meg az egykorvoltat, a hérakleitoszi „törvény” az ugyanazt illeti kétellyel. Visszatérve Goethehez, akinek Eckermann, titkára jegyezte föl szavait: „Alapjában véve, akárhogy forgatjuk a dolgot, mindnyájan kollektív lények vagyunk. Mert mily kevés az, amit a szó igazi értelmében a magunkénak vallhatunk! Mindent kívülről kaptunk, mindent el kell tanulnunk elődeinktől, valamint kortársainktól.”¹⁰ Az elődök és kortársak műveinek továbbgondolása: a reflexió a másra-idegenre, a volt-ra és a jelenvalóra, családi és történeti örökségre. A *Gingo biloba* című vers már arról beszél, hogy a növény rejtelmes leveléről csak az értő tudhatja, miféle „eszme-titkot rejteget”.

*Egy élő ez, mely csodásra
Kettévált rejtelmesen?
Kettő? S úgy lelt társ a társra,
Hogy csak egynek lássa szem?*

*Helyes értelmét ha kérded,
Ilyen választ adhatok;
Verseimből, mondd, nem érzed,
Hogy egy és kettős vagyok?*¹¹

(Áprily Lajos ford.)

A Tandori-vers nem példázattal él, a szó-/nyelvtörténethez folyamodik. Úgy tesz, mintha szójátékba kezdene, valójában a nyelvi létezés egykorvoltjával készíti elő a személyes létezés történetiségének bevonhatóságát egy olyan folyamatba, melynek lényege a változás, a cserélődés. A költészetregény élettörténetet invokálhat (ezt célozza az *Utóhang Hamletnek* cím, az alcím, majd az első versszak), ez az élettörténet, akár egy toposz, megképződéses: az élet hajóútként jeleníthető meg, s ennek nyelviségbe fordulása teszi lehetővé a Hérakleitoszra hivatkozó létezés-történet lezárását, illetőleg versbeli lezárulását, annak megfontolásával, hogy „Hérakleitosz-folyton”-ként a versen túlra mutatva, a lezárhatatlanság sem hagyható számításán kívül. A paradoxonba kifutó vers a goethe-i dualitást (azt ti., hogy lehetséges az egy és a kettős – doppelte – egymásba nyitódása, a tagadás eszközével

(nincs, nem) záruló vers mégsem a szűnésnek, ki-/feloldódásnak tematizálását vállalja, hanem az ambivalenciáét. Ilyen értelemben – hivatkozva az előző versekre – mozdul a Kezdőben a Távozó, és őrződik meg a Távozóban a Kezdő. Természetesen anélkül, hogy a „Hérakleitosz-folyton” veszítene érvényességéből.

*Ükös igék nyelvhez,
mint magunk ükei,
semmibe odaki.*

*magunkkal se nekünk,
vagyunk, voltunk ükünk,
nemvolton elleszünk,
Hérakleitosz-folyton,
nincs kétszer nemvolton.*

Az „Ükös igék” bizonyára feltűnő szerkezet, az ükei (egy sorral lejjebb majdnem teljes anagrammáját adja a talán várt *ikes* igealaknak, ráadásul az *odaki*-ben ott van a kiigazított forma. Csakhogy nagyon kevésbé (vagy sehogysem) volna értelmezhető, a szótagszám betartásán kívül mi indokolná, hogy a magyar nyelv számtalan igeajtájából miért éppen az *ikes* volna ideírható. Az *ükös* ellenben a már emlegetett történetet, ha úgy tetszik, az *ősit* hozza játékba, amellyel a *vagyunk*, az *ellesszünk* szembeállítható. Ez az érv mégsem tűnik elégségesnek. Értelmezői indulatomban újra az etimológiai szótárat¹² lapozom föl, amelyből az alábbiak olvashatók ki. „Ősi örökség az ugor korból.” Azaz nemcsak a messi múltra utal vissza, hanem a szó is onnan érkezett, első följegyzés 1211-ből. Majd: „A magyar szó eredeti hangalakja *ik*, az *ük* forma labializáció eredménye.” „Az eredeti jelentés 'öregasszony, nagyanya' volt, ebből fejlődött ki a 'távoli női ős, ükanya', majd az eredeti jelentés elhomályosulásával, illetőleg a 'távoli ős' jelentésmozzanatának előtérbe kerülésével az 'ükapa' jelentés.” Noha erre vonatkozó kutatásokra nem leltem, az *ükös*, kiváltképpen ige jelzőjeként, hapax legomenonnak tűnik, ebben a versben az egykorvolttal hasonló jelentéssel bírva. Az idézett sorokból kitetszhet, hogy a többes szám első személy védettségébe rejtett pontosabb elhelyezése is megtörténik, a jelen (*magunk*) és a múlt (*voltunk*) egyként igényli a hozzákapcsolódást, annak ellenére, hogy az utóbbi esetben (szokatlanul) egy ragozott igei alak a jelző. Visszautalnék a költői nyelv megkülönböztető eszköztárára, amely nem feltétlenül engedelmeskedik iskolai nyelvszabályoknak, s a meghökkentés, a meglepetésokozás valójában nem csupán a költői korszakváltáskor játszik szerepet, hanem általában meghatározója az olyan költői eszköztárnak, amelyből a szókincs, a mondatszerkezet, az előadás hangoltsága átstrukturálásához megfelelő anyag és módszer halmozódik föl. Ez nem bizonyosan a nyelvújítás mindig időszerű alkalmazásával jár, a *Tandori light* kötetben sűrűn idézett Ady Endre a nyelvi régiségek integrálásával, nem egyszer archaizmusok beiktatásával lett „újító”, Tandori ritkában él ezzel, viszont kíméletlen pontossággal törekszik a megnevezésre, az idézett vers esetében a Goethe által „egy és kettős”-nek, a dualitásnak nyitott szerkezetben történő megszólaltatására. Nála a homonimia lehetőségeinek kihasználása

szembetűnő, ebben a versben az elvult meg az elleszünk többértelműsége mozditja ki a jelentéskölcsönzés stabilitását, hajlítja a sokfelé kinyithatás irányába. Ugyancsak a Tandori-vers hozadéka a meghökkentő funkcióváltás az összetett szavakban. Ha az utóhang (akár az előhang) teljesen elfogadhatónak mondható egy mű szerkezeti egységének jelölésére, a Tandori-versben megalkotódik az alábbi sorpár: „Utóhalk életnek, előhalk halálnak”, az *Utóhang Hamletnek* mintájára formált jelző (s nem főnév) a létezés folyamatába helyezi az első köteteket követő (élet)művet, amely lehetne az élet utóhangja, a halál előhangja, csak hogy a kimondás helyébe a *hangoltság*, a modalitás, a tónus lép, a költészetregény a költőiséghez tartozó terminológiával kísérletezve (alább ez történik az előközzel meg az utóközzel) imitálja a hasonlót, amely persze más, miközben előlegezi ezt a közöttséget, amelynek részletezése, több oldalról szemlél(tet)ése történik meg a versben. Az elő és utó különféle viszonylatokban képviseli (nem a végletességet, hanem) az egymásra vonatkoztatható „itt”-et és „ott”-at, utóbb a toldalékaitól megfosztott *köz* motivikus helyzetére derül fény (csaló köz, de Kettő közén, ismét *köz*-hely, Hatalmas-*köz*) ebben a sorban az *ük* az utolsó lehetőségként merül föl, ennek különböző helyzetekbe forgatása után lesz csak lehetőség a „Hérakleitosz-folyton” záró aktusának leírására.¹³

További lépésként a szintén több kötetben közreadott, ilyenmódon jeles antológiadarabbá minősített *Szakadj ki* néhány motívumára térek ki.¹⁴ Az önértelmezés előtt felmagasló akadályok tematizálása ellenére ismét a megidézés lehetőségessége jelenik meg az önértelmezés másik pólusán. Egyfelől a rímek egymásra utaló jelentésszövése emelkedik az önmagához szólás horizontjába, másfelől a másik „dimenzióból” ideérzett, ideképzelt, költőileg üzenő jelenések segítenek létrehozni a „kiszakadó” közegét, a „világ”-ot, amely közeli és távoli egyszerre, a múltból üzenőt és a jelenben/-ről töprengőt, értelmet-vígaszt keresőt és reménytelennek tettőt szintén azonos (hasonló?) tényezőként kísérelte meg elfogadtatni. Kulcskérdésként fogható föl a rész–egész viszony, megfelelés, összefüggés körbejárása, aligha ellentétes mennyiségek(?), minőségek(?) szembesülése az összenézhetés tétje, ez a viszony alapvető, lényegi. Az *Egy sem* szerint: „Aki elveszti egészét, / megleli részeit. // Őrzöd pár töredékét, / idegen egészeit.” Másutt a 'vész' rímhívó szóként mind az egészet, mind a részt a maga közegébe rendeli, fölcserélhetőséget demonstrálva. Nyit ezáltal egy retorikai olvasásra, feltételezett egy metonimikus írást, fényt derít grammatikától támogatott párhuzamokra. A *Szakadj ki* első strófája megadja az alaphangot, a mérsz el– érsz el az egészel–tört töredék jel, a hármas rím részint belső rímmel egészül ki, részint betűrímeikkel, a külső összefüggések felkészítenek arra, hogy közelebb léphessünk a „belső”-khöz. Máshonnan szemlélve kettős tagadó alakzat, majd a szinte túlzásnak ható szakasz záró frázis beteljesíti a kétséget az esetleges magyarázatok feltételezhető elégtelensége miatt. Az első strófa rímei visszaköszönnek a vers egy másik helyén, a magyarázatok részlegességét példázandó. Az értelmezés játéka a szavakon, szavakkal munkálkodás játéka, a mondatformálása (látszólagosnak bizonyuló ellentétek, egymást kizáró párhuzamok funkcionálása a szövegtérben) éppen úgy, mint az értelmezés–magyarázás kényszerével, feltételek közé helyezésével, a perspektívába helyeződés akarásával. A *Szakadj ki* költészettani és létösszegző igényű sorainak szerve-

zettsége finom utalásokat tartalmaz egy költészet megközelítési lehetőségeire. Részint azzal, hogy mintegy leltárát adja e költészet témakínálatának, méghozzá e témák átpoétizálásának mikéntjéről is számot adva. Részint tartózkodik attól, hogy mindezt előíró jelleggel tegye, inkább a látomáshoz közelíti, az egykori helyszínek és cselekvések körvonalalaiból bontakozik ki a másik dimenzióból üzenetet tolmácsoló madártörténet néhány epizódja. A már említett rímelhelyezés, meg a most említendő: éred–lények–egészet rímsor fölkinálja a sugallt értelmezést és annak tagadását, a tematizálatlan egzisztencialitás (hogy jelzős szerkezeté alakítsam át költőnk tömondattá csupasztított, tömörített önelhelyező kijelentését) költői beszéde átválthatóságát, a tematizálatlannak – mint azt egy elejtett megjegyzés javasolja – „a témakon át” volna jó megnyilvánulnia. A *Szakadj ki* ekként eleveníti föl az utat a lóversenyre, Szpérónak (vagy emlékének) hirtelen feltűnését, a pálya meg a verebek remélt látványát, „meglétük árnyá”-nak követését a követhetetlenbe. Az út világvándorlást jelez, előhívja a személyiségre szabott, létértelmező gondolatokat, rátekintést enged belső összefüggésekre, figyelmessé tesz arra, hogy az ismétlések során elmozdulások bukkannak ki. Minderre diszkréten utal a matériálissá alakuló grafikai jel, az első versszakot záró pont után a három kis gondolatjel, amely magyarázat és töredék egymásból származtathatóságát sugallná, és amely a vers derekán újra megjelenik, indulás, elszánás, félbemaradt mozdulat egyként munkálkodhat a kimondás–kimondhatóság, a cselekvés és annak behatároltsága dilemmáinak problematikus feloldásán. Kérdésekre és töprengésekre egyazon módon sor keríthető, a létezés és a létezésen túli, noha messze nem bizonyosan „túl”-világi, elképzelt és versbe fogottan sejtetett „dimenzió” válik érzékelhetővé, „képileg” közvetítetté, következésképpen az egzisztencialitás alapkérdéseire összpontosít a madár- és embertörténet összelátása, az evilági és a képzetesből ideérkező találkozatása. A fikcionált tartományból érkező jelek, a madárrhalottak eljutottak a „nem-ismert” tartományba (talán megengedhető a *Hamlet*-hivatkozás), ahonnan negatív tanulságok érkeznek, mégis beilleszthetők az emberkéz teremtette szerkezetbe, amelynek lényegül a szigorú megkomponáltság volna megnevezhető. Hiszen az a költészet, amelynek vezérmotívumai közül egynéhány megjelenítődik, a létezésen túli „dimenziók” jelölőit és jelöltjeit „tematizálja”, leginkább annak tudatában – hogy megismételjem az alapelvet –, az egzisztencialitás a tematizálatlan. A kimondás mögött azonban elgondolható a hozzáférhetetlen és a leírhatatlan (vö. erről a *Chorus mysticist* Goethe *Fausztjának* második részében) – Unzulängliche-Unbeschreibliche –, mivel minden halandó csupán jelképes (Tandori másutt idézi, ki-/megforgatja), egyszerre leképződése az ideálisnak, egyben megfoghatatlannak és az ezt mégis közvetítő költői szónak, s így a rendbe rakott szavak, mondatok segítségével eseményé (Ereignis) varázsolódhat az elérhetetlen.

A másik dimenzióból üzenetet remélő(?), e remény hiábavalóságát tudatosító beszélő nem nyugodhat meg ily könnyen a reménytelenségben, ha másképpen nem, maga teremti meg a lét és a nemlét közötti szembesítések (ki tudja, mennyire működőképes) párbeszédét, mely inkább „pár-beszéd”. Ennek során a megszólított és a megszólított ugyanannak a (kétféle) hangnak reprezentánsa. Nem egyszerűsíthető paradoxonokra a sűrűsödő ide-oda lengése a kimondásoknak és azok visszavonásának. Hanem a létlehetőségek és nemlét összegondolását versbe foglaló sze-

mélyiségek feltételezéseket is tartalmazó keresését, az európai művelődés alapvető cselekvését (quest) tudatosítja. Ez a keresés nem, a Parsifal-fordító Tandori és lírikus beszélője számára sem üdvtörténeti jellegű: akik létükkel immár semmit nem vagy alig valamit kezdhetnek, rádöbbennek, hogy a lét az illanó (?) szavak által válhat nevesítetté, s e szavak a rögzíteni akarás és a rögzíthetetlenség közé eső mezőn várják besorolásukat. A múlt nevesítéséhez érkezik a másik dimenzióból az üzenet, érthetőség és félreérthetőség között kísérli meg az önmagát értelmező, hogy föllelje a segítség igénybe vételének módját. „Hagynak türelemmel, / maradjak, mi voltam, amit ember / szabása tűr a szürke színekkel, // mik magyarázhatók, de el nem éred / szárny-alól jelenések, eme lények / semmiként jelenítik meg az egészet”. Kosztolányit követve, a túli világba írta át a beszélő, s a túli világot belakók már „nem felelnek”, mivel „úgy felelnek”, a Semmiről szóló ének sugalmazása szerint. A vers ugyanakkor magyar költői hagyományt vitázva mutat föl. A *Szakadj ki* című versről szintén állítható, hogy polémikus éllel is rendelkezik, utal mindazokra, akiket a semmi–egész összefüggés foglalkoztatott. Nem az Északfok–titok–idegenség kölcsönzi a fenséget az embernek, hanem ezt elutasítva a madártörténet felé indulva kereshető a madárüzenethez méltóbb létezés. A kiszakadás nem tagadás, maradna, „mi volt, amit ember / szabása tűr ama szürke színekkel.” Egy Kosztolányi-fordítás segíti a *Szakadj ki* beszélőjét, hogy madármitológiáját megfogalmazhassa. Éppen a *Tandori-light* reprodukálja, immár többed-szer, Julian Sorel Huxley-versét: „a röpke szárnyból lelkünk vágya szól, / jelkép, szabadság az ember szívének.”¹⁵ A szonett első tercettjéhez a lap oldalán ott a bejegyzés: (light!). A *Szakadj ki* mintha folytatná, értelmezné az oly kedvessé, vissza-visszatérően idézetté lett Huxley-verset:

hagyja, képzelt dolgaival bíbelődjék,

*képzelt dolgával, amely a világ ma,
a világ tegnap s holnap s oly irányba
nézzen, hol mégis: visszazár a szárnya...*

A világvándora, a létezésen át vándorló nem vissza kell, hogy nézzen, de nem is előre, hanem abba az irányba, melyet az „örök jelenbe örök repülő” jeleznek, az ideiglenesnek tudott itteni létből tekintsen abba a „túli”-ba, honnan a madár-szárnyak intenek felé. A vers zárása semmiképpen nem mondható enigmatikusnak, a kérdésre van felelet, amely ellentmondásosságában axióma, nem megfejtés, nem útmutatás, nem bizonyosság, csak meggondolkodtatás, nem tanulság, pusztán ébrentartása a kérdezhetőségnek. Ha korábban eképpen lehetett kérdezni: „Honnét és mire?”, a vers végére emígy: „kinek és mit?”. Az első kérdés nem igényelt választ, a második közvetlenebb, a felelet is a „Semmire és sehogy”, a „lények” „semmiként” jelenítették meg az egészet, „és nem gyarapszik, hazugul, mi fogy” – cseng ki a vers, nyitva hagyva, a „hazugul” valójában mihez kapcsolódik. Evidenciának tűnhet, a „hazugul” azonban belekavar, gyanús elemet csempészve a versbe. Az erőteljes címbeli felszólítás nem veszti érvényét, a vers egésze visszahangozza, a madártörténet része, onnan való, oda utal vissza.

A vázlatosan bemutatott versek részint azt példázzák, hogy a versben (közvetten vagy közvetlenül) jelenlétét nyelvi alakzatba formáló személyiség önleírásának mely tényezői törekednek meghatározó jellegű helyzetbe, részint viszont azt: bármiféle meghatározottság, pontosan körbeírhatóság miképpen problematizálódhat. S minthogy a vers révén színre vitt személyiség, valamint e személyiség jellemzői legfőjebb a változásban állandók, azaz a „Hérakleitosz-folyton” ambivalenciájának vannak kitéve, a „vers-jelenlét”, a „mű-modell” ismétlődéseire is az lesz jellemző, hogy csupán „nem-ugyanaz”-ként lehetnek ugyanazok, még pontosabban: lehet valami effélét feltételezni róluk. Az „én vagyok” kisbetűsen vagy nagybetűsen olyan „vállalkozás”, amelynek hitelesíthetősége iránt (jogos) kétségek merülhetnek föl, minthogy – mint volt róla szó – a Távozó és a Kezdő kontúrjai nem válnak el félreérthetetlenül egymástól. A Tandoritól fordított Rilke egyik leginkább perdöntő önértelmezése/önleírása az Orfeusz-szonettek utolsó darabjának záró tercettje. Itt fogalmazódik meg a tűnés–létezés egymásba érésének összefüggése, az őselemeket megszólító kettős lehetősége, a hérekleitoszi „ős-ige” viszonytáviszonylattá válása. A Földdel és Vízzel szembesülés pillanatában hangozhat el az én mondása, ezáltal jöhet létre (még elfeledettségében is) az önmagára vonatkoztatás. Ez egyfelől (a magyar fordításban) az „eliramlok” és a „vagyok” dualizmusában kap alakot, másfelől a maradást s a tűnést mint érdemi principiumot nevezi meg az itt lét közegéül. Az eredeti szöveg utolsó két sorának gondolatrítmusa, a sorzáró személyes névmás és ige (végsőként: létige) kapcsolata a goethe-i „egy és kettős” tézisével szövi tovább:

*Und wenn dich das Irdische vergass,
Zu der stille Erde sag: Ich rinne,
Zu dem raschen Wasser sprich: ich bin.*

*S ha elfeled majd e földi lét,
»Eliramlok« – mondd a néma földnek,
S szólj a fürge vízhez így: »Vagyok«.¹⁶
(Szabó Ede ford.)*

E „tisza ellentmondás” konkretizálódik Tandorinál olyképpen, hogy allegorikus hely lesz az egykori színhelyből, mely nem nyit teret a létezésnek, mégis a létezés lehetséges tere marad:

*Lelkimmel jártuk Párizst,
otthon is voltunk már ist
– olyan csak ez, mint pécses »tt«;
vagy Székesfehérvár is »tt«.*

A helyhatározói raggal játszott játék nem fedi el a távoli és a közeli felcserélhetőségét (Párizs-járáskor Pécs és Székesfehérvár a távoli, a helyhatározói raggal közel hozott magyar városoktól Párizs esik távol), amelynek tanúbizonysága a nyelvtan egy ritka esete, egy nyelvi jelölés, amely azonos (érdek)körbe iktatja az ott-

honná lett messzire, mivel az itthoni, messzire letre emlékeztet. A *Párizsi Minden-szentek* harmadik strófája közelképet ad, látható lesz az „aktáns”:

*S róttuk, mert haza tarték
– itt – a rue Bonapartét,
lelkem is, tartva vélem,
belsőbb zsebemben alszék.*

A feljebb idézett szakaszhoz képest a groteszk erősödik föl, a motivikus összefüggésekből részint egy metaforikus jelenlét következtethető ki, e metafora alakul át, az egy és kettős kevésbé bölcséleti, inkább paródiába hajló megfontolása szerint: a zseb „belsőbb” lesz, a test–lélek dualizmusa egy köznapibb közlésben mintegy „deszakralizálódik”, s ezt a szokatlan alakú, archaizáló elbeszélő múltú ige távolítja el (de nem végképpen, fenntartva a későbbiek számára a visszatérést a meghittbe, a némileg emelkedettebb szférába) a retorizált hangvételtől.

*S aludtak szinteképpen,
már se hosszan, se szélten,
a csillagkép halottak,
és nem is csak az égen.*

A madártörténet felidézése finom célzás formájában illeszkedik a nyelvi széttagolódás poétikájába (már se hosszan, se szélten), mint ahogy a „szinteképpen” egyszerűsége eltér ugyan a köznyelvi formától (szintűgy lenne?), ám fölerősödését jambusi lüktetésétől, rímhívó aktusától s a sorvégi csonka versláb befejezetlenségre utalásától kölcsönzi. A következő vers (*Lelkem, újra, Párizs...*, Albert Pálnak ajánlva) nemcsak új alakzatba tömörített történetet ismétel, hanem az előző vers nyelvészeti telítettségével szemben az „itt”-et poétizálja át, a *Szondi két apródja* első sorának bevonásával, a közeli és távoli újrálétesítési ajánlatát demonstrálandó:

Felhőbe hanyatlik a rue de la Pompe-

Beszédes gesztus, hogy az Arany-ballada igéjének múlt ideje itt jelen idejű, a folytonos létesülés jeleként, amely eképpen a konkrét és az átvitt értelmű, az egyszerű létre alkalmazható s az egyetemes felé tartó, a megnevezett helyszín s az élet világában (világszín-házában?), a lejátszódó jelenések, megnyilatkozások, képzetek között végzi el önmagával, önmagáról készülő számadását, amely a rászabott, vállalt, hitt útját járóról árulkodik. A feltehetőleg ezúttal is megkonstruált önmagát megszólító személyiség mintha választás előtt állna, hamar kitetszik, hogy egyrészt erre nem kerül sor, erre nincsen szükség, másrészt mindenképpen a képzetesbe (át)lépés bizonyulhat lényeginek, s éppen ez hozhatja közelebb a Tandori-versekben oly sűrűséggel és jelentéstöbbletet sugárzóval jelenlévő impresszionistákhoz. Anélkül, hogy a futó benyomásról a számadás kárt szenvedne vagy a Verlaine költészettanából integrálható *elmosódottság* szerepet játszana; igaz, Tandori „képversei” sem az impresszionizmus mibenlétével, történetével szembesülnek, hanem a

fény- és színvilág összetettségével, összejátszhatóságával, amiként fényekből, színekből szerkezet, mű lesz, hol egy szemlélő módszeresen „végig”-követő, összerakó munkálkodásának eredményeképpen, hol olyanmódon, hogy a szemlélő belép a képbe, s fölfedezi (fölfedezni véli), ami a képbe bele van „hallgatva”, amit a kép a szemlélőből előhív, ami lehetővé teszi a képiség elgondolását. A *Lelkem újra Párizs* a flâneur pozícióját éppen úgy belegondoltatja, mint a távollévőét, szóválasztásaival a lóverseny emlékeit idézi (Tandori idevonatkozatható verseit és prózáját), s az Arany-utalás mellett egy másik kapcsolódásra is fény derül. Előbb azonban nézzük tovább a verset:

*ha nem jársz arra, semmi gond,
és úgy sincs gond, ha arra jársz,
de jót, befutót semmit se vársz.*

*Semmi felé és semmi elől:
futnak a lovak, ez már Auteuil-
akadálypálya. De nincs akadály,
ha az a futamod, hogy mit se várj.*

(A másik kapcsolódás: „Gyalog akarsz ma hazatérni még Auteuil felé”. Apollinaire: *Égőv*, Radnóti Miklós fordításában.)

Az/egy (élet)pálya személyesedik meg, a kurtán fölvezetett kép (helyszín) egyszerre megnevezhető és van elhallgatva, az „ott-lét” s az „ott-nem-lét” nem zárja ki egymást, a mozgást jelentő kifejezések (befutó, jársz, futnak, majd a cselekvést összegző, egyben az időt is jelző: futam) érzékelhetően ellentétesek a *Semmivel*, amely kiindulópontnak, végcélként egyként föltetszik, mint ahogy a futamból feltételezett aktivitás és a verset záró meg-/elnyugvás, benne a remény kihunyátanak mozzanata, szintén mintha egymást tagadó tényezőket állítana az olvasó elé. Mindezt azonban a versben több ízben hangot kapó feltételezés relativizálja, nemigen tekinthetünk el attól, hogy a tagmondatok feltételes kötőszóval vezetik be azt, ami vagy megtörténik, vagy sem, s az utolsó sorban ugyancsak a feltételesbe tart a lírikus beszéde, a kettős lehetőség inkább elképzelt, mint létre hozható, a jelenlét és a távollét hasonló helyzetekbe képzelget el. E felvetésben más oldalról közelítve, egy pontvers részletéhez lapozok: „Egyképp nem hívják. / Ha én, mint világ. / S mindenki, mint világnyi. / Emlékezésben. / Kétes jöttében. / Semmi, így nem is bármi.” A Tandori-kötetekbe másképpen belenézve Seurat *Külvárosához* érek. A színek önmozgása, figuratív „technikája”, téralkotása rekonstruálódik, hogy aztán egy időben bevetett hasonlat révén a szemlélet tárgyától eljuthassunk a szemlélőhöz, aki már nemcsak a pusztá látványhoz ragaszkodik, hanem a látvány keltette egyéb érzetekhez, újólag egy feltételezéshez, amely a képre hivatkozik, hiszen ebben a viszonylatban mi más lehetne a szemlélő mint médium (*Csak posta voltál?*), aki felfogja és továbbítja az üzenetet, nem megfejt, hanem „kihallja” a hangot, s aztán oda torkolljon, ami évszázadok költői üzenete: a megszólaltatott gondolat nem vetekedhet a gondolattal, ahogy Vörösmarty rádöbentett: „Nem érez, aki érez / Szavakkal mondhatót.”

*Mint legképlékenyebbjeink,
a szinte képzelt égi lények-
ből szálló Láthatatlan int,
mintha ōk, s kik ōk, intenének,
s mire intenének? Megint
eddig jut csak valami ének,
megint ki nem derül, miért szólt,
és kevesebb, mint amiért volt.*

Miközben kedves impresszionistáinak (mint majd legalább annyira kedves XX. századi festőinek) verseket szentel, megkísérli, hogy képleírásaival versenyre keljen a látottakkal, aemulatiós cselekvésre vállalkozván, nem a hajdani, Petrarcatól a romantikusokig áradó panaszszavakra fakad Tandori a nyelv elégtelenségéről, újra meg újra kísérletezve a képverssel, még csak nem is Kassák Lajos nyomába ered, aki a Mestereket köszöntve egy festő „világát”, festészetét szólaltatná meg, bírná szóra egy-egy versben, a Tandori-versben arról a bensőséges és értő viszonyról van szó, amely a szemlélő helyét jelölné meg a szemlélés és a befogadás folyamatában; a leírás során korántsem a passzív újramondás, a szentelen leírás lesz a versalkotás módszere, hanem a szemlélő – mint volt róla szó – mediális szerepére derülhet fény. Ami látható, a színek, a vonalak, a képben megjelenő tárgyak, figurák „tárgy”- és „dolog”-szerűségekben jelennek meg (emlékeztetően Rilke képleírásaira, a feleségéhez küldött Cézanne-levelekben),¹⁷ nem részvétlen hírhozóként, hanem egy-egy jelzővel érzékeltetve, hogy a merő szemlélés nem kizárólag beleélés, „élménybeszámoló”, hanem olyan azonosulás, amelynek során a szemlélő személyisége nem vész bele a szemléletbe, olyan együtt gondolkodás, amely nem elégszik meg a felszínen láthatóval, a küzdelem nélkül hozzáférhetővel, hanem a részekre bontást követőleg a maga befogadói tapasztalatai segítségével mintegy újrakonstruálja a képet, annak létezés-módjára következtetve, a képet egy gondolat „elérítő” történésévé szervezve át. Az igen személyessé tett szemlélet – nem egyszer – önmagától távolodik el, ám nem az ún. objektivitásnak kínálva föl az üresen maradt teret, hanem annak tudatosítására törekedve, hogy a kép is, a szemlélet is a maga változatával szolgál, ha úgy tetszik, a maga fikciójával. A *Fürdőzés* című Seurat-festmény leírása a képet mintha csak ürügyül használná a másképpen ki nem mondható kimondására, hogy aztán a versben is megjelenített alakok mögül felbukkanó kutya kerüljön a középpontba. A fiú a kutyát nézi,

*Mások mást néznek, kutyaészbe
nem foghatót, s persze, hogy ezt
az iméntit se kutyaész
fundálta ily-basonlatossá!
És oly teltek a Lények, és
úgy fénylik a kép vize hozzá-
juk, mintha egy-egy színhatás a
másiknak, hogy hat, viszonozná:
süt a nap magára a nyárra,
mintha nem volna köze hozzá.*

S bár a pontversek inkább felelnek meg Seurat poentillista technikájának, a felbontás és összelátás „dialektiká”-jában mutatkozáván érdekeltnek, a versbeszéd „elérintési” módjának érvényesítése mégis – hozzátéve a versbe tördelt képtárgyat – legalább oly mértékben kísérli meg visszaadni (nem pusztán a képen láthatót, hanem) mindazt, ami a kép mögé gondolható, mintegy természetes (gondolati) folytatását annak a „világ”-ból kimetszett, kiegészítésre ösztönző részletnek, amely a befogadás műveletét vonja be, olyképpen, hogy általa a mű (vélt?) intenciója és a reflektáló cselekvése összeérjen. Talán Hermann Broch fejtegetéseivel volna célszerű egybevetni Tandori képleírásainak „irány”-át, ráismeréseit, értelmező aktusait. Broch emígy körvonalazza meglátásait: „a realitásnak az az impressziója, amelyet a festett kép közvetít, két meditáló rétegtől függ: az egyik médium a fény, amely a dolgokat láthatóvá teszi és létre kelti, árnyékai révén alakokkal ruhazza föl, töréseivel színezi és áthatolhatatlan átlátszóságával egytől egyig beburkolja és körvonalazza őket; a másik médium a vászonra vitt színfolt, amely (maga is a fény függvényeként) elrendezésénél, megoszlásánál, árnyalatainál, kontrasztjainál fogva szimbólumokat képes alkotni, amelyek ugyan mindig csak a másik közegrétegre, a fényre vonatkoztatva létezhetnek, s nem is kell már fényjelképeknek lenniök, hiszen éppen a hitelességük miatt maguk is fölérnek a dolgok fényteremtette realitásával. Más szavakkal, a festészetet újra meg újra kell redukálni, mert mindaz, amit vizuálisan el lehet mondani a világ valóságáról, az kizárólag ebben a két médiumrétegben és közöttünk játszódik le, és a festői folyamatnak ez a végső lecsupaszítása, őselveire való redukálása teszi számára hozzáférhetővé azt a szférát, amelyből összszimbólumai és ezáltal új igazságai vésnek.”¹⁸

E részösszegzésnek szánt, terjedelmes idézetből tekintek vissza kiindulópontra, megismételvén, hogy az egyre-másra elének kerülő, átfedésekkel figyelmeztető Tandori-válogatások korántsem az életmű valamennyi szegmensét villantják föl, hanem felbontják (a pontversek módján) az életművet, szembesítik egymással a különféle „korszak”-okat, egymásra olvasást igényelnek a kronológiától felszabadított alkotói periódusok között, és sugallják azt az elfogulatlannak nevezhető (van ilyen?) olvasatot, amely a szüntelen vándorló, „héraikleitosz-folyton”-i pozícióját érzik igen jellemzőnek egy költészet önleírási-önmeghatározási kísérleteit szemlélve. S miként nyelvi tényezők felbontásával, akként verseskötetek szegmentálásával, miként paradoxonok komor játékoságával, akként szemlélő és képtárgy kölcsönös elmozdulást igénylő reflektálásával jelződik állítás és visszavonás, látás- és hallásképzet „dialektiká”-ja, az egy és kettős goethe-i, tágabb értelemben héraikleitoszi sugallatának és személyiségképzetének tematizálódása. Olyan összegzésre vállalkoznak a versek, amelyek a széttagolódás segítségével, közvetítésével nevezik meg magukat. Nem (elsősorban) a mondatot bontják föl, hanem a mondatnyi gondolatot; az ellentétek szembesítése azért ígérkezik sikeresnek, mivel strukturálisan rokonok vagy rokoníthatók lehetnek. A szójátéktól nem menekülhetünk meg, az idézendő pontvers (*Tudom, hol lelem*) a *vízesésekkel* szembeállítja az *árveréseket*, ez utóbbi hononimiája nyitja a verset több irányba, jóllehet hangütése eleve az összegződés és széttagolódás kölcsönösségét dokumentálja: „Tudom, hol lelem. / Meg sem keresem. / Verebek és hegycsúcsok. / Filozófiák. / Mesék, sakktréfák. / Tudok. S lassan nem tudok.” S ami válasz lehetne, szintén pontvers a Seu-

rat-ciklusból: „Nem hogy nem leltem. / Az hogy képzeltem. / Már az volt értelmetlen. / Értelmezetlen. / Sértőn meztlen? / Meztláb se; hogy kezdtem”, „és nem is szánt neki jelentés / Seurat...” – állítja a beszélő, aki madárfényképet, rajtot, ideogrammát vet be világa tanúsítására. Használati utasítás? „Ez nem tartalom, de el is lehet tűnődni rajta.” S a sok végszó körül az egyik: „Ami nem fér semmijébe, / odafér a mű végére.” Ilyen ez a „Kosztolányi”-poézis, válogatva, összegyűjtve, szóban és rajzban, önleíróan és (ön)írónikusan, végigkalandozva a költészet minden messze tartományát, a költészet s a költő honát kinyitva azok előtt, akik (meg)érteni szeretnék. Lehet, hogy goethe-i nyomon járunk?¹⁹

JEGYZETEK

1. A dolgozatban az alábbi Tandori-kötetek verseire, prózájára hivatkozom: *Vagy majdnem az*. Budapest, 1995; *A komplett tandori-komplett eZ?* Budapest, 2006; *A legjobb Nap*. szerk. Tóth Ákos. Szeged, 2006; *Úgy nincs, ahogy van*. Budapest, 2010; *Csodakedd, rémszerda*. Szerk. Tóth Ákos. Budapest, 2010; *Medveálmom, madárszárnyon*. Gyűjt., utószó: Tóth Ákos. Budapest, é.n.; *Szellem és félálmom. Tandori Dezső összegyűjtött műveiből*. Szerk. Tóth Ákos. Budapest, 2013; *Tandori light*. Budapest, 2013. Az innen vett idézeteket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

2. Karinthy Frigyes: *Rejtvények*. In Uő: *Az egész város beszéli*. Összegyűjt., utószó: Abody Béla. Budapest, 1958, IV, 88

3. Tandori Rilke-vonatkozásait majd röviden érintem, itt jelzem, hogy a Rilke-fordítások, feldolgozások értelmezése terjedelmes értekezést igényel. Összefüggésben azzal, hogy Rilken keresztül és vele párhuzamosan az osztrák századfordulós modernség és Tandori problémaköre – a fordítói nyelv létesülésétől a filozófiai reakciókig, Karl Kraustól Wittgensteinig – ugyanúgy feltárára szorul, mint a német értekező próza átültetésével és ennek hozadékával összefüggő kérdések (Schlegel, Hegel, Benjamin).

4. *Rainer Maria Rilke versei Tandori válogatásában és fordításában*. Budapest, 2007, 45. A Tandori fordítói nyelvéhez való közelítés sikerrel kecsegtetne a *Spanyol trilógia* elemzésével; az ily rálelések, mint „a csupa esemény-tér”, e frázis: „Mégis, majd ha a városi tönkeleg, ha / lármagubanc, járművek / vad kuszasága kerít be...”, illetőleg: „Kedvem szikla legyen, hihessem: / enyém a pásztor napjaműve...” a „tandorizmus” rilkei vonzaskörét, a Tandori-versbeszéd Rilke-reflexióit mutatják. Vö. részletesebben: Pór Péter: *Ki volt előbb: Rilke vagy Tandori?* In Uő: *Tornyok és tárnák. Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól*. Budapest, 2013, 163–205.

5. Rainer Maria Rilke: *Sämtliche Werke*. Hg. Rilke Archiv, in Verbindung mit Ruth Sieber Rilke. Besorgt: Ernst Zinn. Wiesbaden, 1957, II, 30–31.

6. Rainer Maria Rilke: *Verse*. [Budapest], 1996, 317.

7. *Goethes Werke in zwölf Bänden*. Erster Band. Gedichte I, bearb. Helmut Holtzhauer. Berlin-Weimar, 1968, 305–306.

8. *Így élt Goethe. Vallomások, művek, dokumentumok*. Szerk., bev., összekötő szöveg: Walkó György. Budapest, 1976, 368.

9. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest, 1970, II, 1069, III. Budapest, 1976, 567–568.

10. *Így élt Goethe. Vallomások, művek, dokumentumok*. Szerk., bev., összekötő szöveg: Walkó György. Budapest, 1964, 515.

11. Uo., 436. „Ist es ein lebendig Wesen, / Das sich in sich selbst getrennt? / Sind es zwei, die sich erlesen, / Dass man sie als eines kennt? // Solche Fragen zu erwidern, / Fand ich wohl den rechten Sinn, / Fühlst du nicht an meinen Liedern, / Dass ich eins und doppelt bin?” A 7. sz. jegyzetben, i.m., II, 72.

12. A 9. sz. jegyzetben, i.m., III, 1050.

13. Hermann Bahr három évig küszködött Ernst Mach következtetésével: az én menthetetlen. Az csak név. Egy illúzió. Segédeszköz, melyre szükségünk van, hogy elképzeléseinket rendezhessük. Nincs más, mint színek, hangok, hő, nyomás, terek és idők kapcsolatai, és e kapcsolódásokhoz vannak kötve a hangulatok, érzések és akarások. Minden örök változásban van. *Zur Überwindung des Naturalismus*. Hg. Gotthart Wunberg. Stuttgart etc., 1968, 190. E századfordulós modernségre a kései modern is reagál, a Tandori-átültette osztrák irodalom kortársi olvasmányként jelződik.

14. Dolgozatomnak ez a része első fogalmazásban egy Tandori-köszöntőmben jelent meg: „Az is csak egészben a rész” (*Tandori Dezső 75 éves*). Helikon, 2013, 23. (637.) szám, dec., 10, 4.

15. A költő-madárfelelőgyelő Tandorit személyes elkötelezettség fűzi Huxley verséhez. Ennek párja a Tandoritól szintén többször idézett verébvers Williams Carlos Williamstól. *A feltételes megálló* (1983) kötetből: „Élj, de maradj halott, írja / a verebek nagy barátja, Williams Carlos Williams / se ő nem él már, se verebei nem élnek”... *A 2 és fél töredék Hamletnek* (2009) kötetből: „DE AKKOR EGY MADÁR? TOTYI, EGY VERÉB, MINT / WILLIAMS CARLOS WILLIAMS MONDJA E FAJ HOLTJÁRÓL, / ASZFALTON SZÉTLAPÍTVÁ HEVERŐ CÍMERÁLLAT, / »MEGTETTEM, AMIRE FUTOTTA» – ÉG VELETEK...” Egy Rilke-mondat is idekíváncozik: „Die Vögel fliegen still/durch uns hindurch.”

16. Az 5. sz. jegyzetben i.m., I, 770.; 6. sz. jegyzetben i.m., 321. A rilkei örökség átértékelődéséről a *Halmazelmélet* című vers zárlatában olvashatunk. „S mit, hogy kellettél tavaszoknak, R.M.R.! Nekem már nem kellene / tavaszok, nyarak és ősök és Duino látványa, és Viner Valcer, / és Dublin, és Párizs, és London és bfumurgiai hírek, kedves R.M.R. / Jó, egykor ez volt, valakik virulni akarnak, mi még érlelődne / szürkén. Mi azt se már, vagyis én nem. Ez már egy másik / végtelen halmaz, úgy ám, bíz! kedves Akárki. De gyengébbek kedvéért / hagyjuk.”

17. Rainer Mária Rilke: *Levelek 1907–1912*. Vál., ford., előszó, életr. jegyz.: Báthori Csaba. Budapest, 1995. Levél 1907. okt. 18-áról: „Ez a korlátlan, az idegen egységbe való minden beavatkozást elutasító tárgyiasság az, ami Cézanne portréit oly gyűlöletessé és neveltségessé teszi az emberek szemében. Tudomásul veszik ezt az objektivitást, s nem is sejtik, hogy Cézanne pusztán a színek erejével ábrázolt almákat, narancsokat és hagymákat.” (24.) Levél október 22-éről: „Ebben a fotelben (mely már maga egy személyiség) kezét ölebe kulcsolva egy nő ül; ruhája széles-függőleges csíkozású, a kelme lehelethálvány, szertehintett kis foltjai zöldessárgák és sárgászöldek, egészen a szürkés-kék kabátka szegélyéig, melyet elől egy kék színű, zöldes reflexekkel incselgő selyemszalag markol össze. (...) *Olyan ez, mintha a festmény mind egyik szegletének tudomása volna a többiről* (...) A kölcsönös sokretű befolyásolásnak ebben a forgatagában úszik a kép belseje; hol megemelkedik, hol magába roskad. Egyetlen pont sem mozdulatlan.” (32–33.)

18. Hermann Broch: *Hofmannsthal és kora. Szecesszió vagy értékvesztés?* Ford. Gyórfy Miklós. Budapest 1988, 18–19. Nincs tanulság nélkül, ha Hauser Arnold szintézisébe lapozunk: „A pillanat diadala a tartósság és az állandóság fölött, tűnékeny, egyszeri konstellációként való érzékelése, a folyó hullámaként, amelybe »nem lehet kétszer belemenni» – erre a leegyszerűsített formulára vezethető vissza az impresszionizmus.” „Mindenkori tárgyát az érzékek csupasz adataiból szerkeszti meg, visszanyúl tehát a tudattalan lélektani mechanizmusához, és jórészt nyers tapasztalati anyagot nyújt, amely meszebb van közönséges valóságképzéstől, mint a fogalmilag feldolgozott érzéki benyomás. Az impresszionizmus kevésbé illuzionista, mint a realizmus; a tárgy illúziója helyett a tárgy elemeit adja, összkép helyett azokat az építőköveket, amelyekből összeáll az érzet. Az impresszionizmus előtt a művészet a tárgyakat jelek által reprodukálta, most alkotóelemeinek segítségével ábrázolja, anyagrészei révén.” Hauser Arnold: *A művészet és a társadalom társadalmi története*. Ford. Nyilas Vera, Széll Jenő. Budapest, 1980², II, 326, 328. Egy másik értelmezésben a legújabb képzőművészeti irányok és a Tandori-életmű érintkezéseit lehetne feldolgozni, ennek során az életműre egy másik aspektusból vetődhet fény. A Seurat-értelmezések közül a Németh Lajosét hívom segítségül. „Őt csak a rend, a dolgokat elrendező belső elv, a szükségyszerűség, a törvény érdekelte.” „Mint a szeriális zenében az alapszín megpendítése már logikusan vonta maga után a többi szín milyenségét, a divizionizmus főelvének, az egyidejűleg látott színek együtthatásának elve szerint. Seurat hallatlan festői logikával vitte végig a komplementer változatok lehetőségeit.” Németh Lajos: *Seurat*. Budapest, 6, 15.

19. Borbély Szilárd Tandori-köszöntőjében (*Hungarikum-e a líra*. Budapest, 2012, 85–86.) megszólított. Fájdalom, hogy viszonzásképpen már csak emlékének ajánlhatom dolgozatomat.

VALASTYÁN TAMÁS

Eredendő kiazmusok

A TEST MINT A KÖZTES VILÁG FENOMÉNYJE BORBÉLY SZILÁRD KÖLTÉSZETÉBEN

„Az ember hagyja, / hogy az élet megejtse.”¹

Különös mondattal kezdődik Borbély Szilárd költészete: „*A líra meghalt*, a vers testté lett.”² E mondat feszültségének gócpontját az képezi, hogy a költő a vers lényegeként a lelket állítja. Tudniillik csak így lehetséges revelációként a testté lett vers képzete. Eszerint a lírát a lélek telíti étellel, de immár az, ami átlelkesíti a verset, végképp elenyészett. De mi lenne az ezzel a nagyszabású halállal létrejött új szituációban a testté lett vers lényege? Nem kevésbé meggondolkoztató az ezután olvasható mondat sem: „A test pedig orpheuszi természettel bír.”³ Bár nem is olyan szokatlan, tehetjük hozzá, hiszen az európai költészeti tradícióban Orpheusz a költők prototípusaként jelenik meg. Az viszont már megütköztető, hogy Orpheusz a testével van jelen Borbély Szilárd költészetében ebben az iniciális mondatában. Milyen szerepet, funkciót tölt be itt a test, hogy a protolirikus általa, benne lép színre? A testté lett vers, a verstest, a sajátos kiterjedéssel, hangterjedelemmel, a tereket bejáró vándorlás horderejét képező materialitással bíró entitás, a szétszaggatottságában is teremtésre képes eleven erő születik itt meg: az énekes, aki hangját, kézjátékát kölcsönzi a szeleknek, hogy azok igazán zúgjanak, aki a köveket kifordítja önnön atavisztikus lényegükből, a mozdulatlanságból, hogy meginduljanak felé. Aki alászálló vándorlásával az egymástól szigorú rendben elkülönült létszférákat megnyitja egymás felé, legalábbis még a mítoszokban is, mint ismeretes, igen keveseknek adatik meg lejutni Hadész birodalmába. Orpheusznak sikerült. Egész testében, teljes testével lejutni az éjszaka övezetébe.

Talán ezért is folytathatja Borbély Szilárd iniciális mondatait ekként: „Vagy a folyton megújuló Hold, amely épp visszatéréseivel tagolja a létező dolgok ritmusát. Talán a Hold is orpheuszi.”⁴ Igen, a költő képes a Hold zónájában is dalolni. A Hold pedig, ez a meghatározott rendben fogyatkozó, majd újratelítődő égi test (sic!), ezzel a kozmogóniai távlatokat emberi perspektívába szelídítő mozgásával a test változásait, kríziseit idézi – a lélek szignifikánsan változatlan jellegéhez képest. A holdnak, Orpheuszhoz hasonlatosan, hatalma is van, mert ritmizálja a dolgok létezését, valamint sziderikus fényénél más megvilágításba helyezi az általa ritmizált létezőket. „Miként a legendák szentjeinek teste – folytatja a költő –: miután megszabadult a lélektől: hatványozottabban volt képes csodát tenni.”⁵ A csoda a testen, a testtel, a testben történik. A test a vers indíciuma.

Kezd hát határozott körvonalat ölteni a testté lett vers gondolata: a csoda, ez a megszokott, szokásos létrendtől radikálisan elütő esemény, sőt az az esemény, amely magát a megszokottságot, a konvenciót zavarja meg s kavarja fel alapjaiban, a test révén történik meg a világban, általa olvashatók az élet adódásának felkavaró, hátborzongató, kruciális fordulatait, amelyek alapvetően a formával, a formaalkotással vannak kapcsolatban, s ily módon magával a poézissel. Márpedig „a költészet nem szűnt meg a csoda felé terelni képzeletünket”.⁶

Ebből a rövid bevezetőből is kitűnhetett, hogy Borbély Szilárd költészetének alapító szavai között milyen kitüntetett szerepet játszik a test. Mi több, Borbély Szilárd költészetét a test alapítja: „a vers testté lett.” De továbbra is kérdezhetjük: mi-féle testről van itt szó, amely költészetet képes alapítani. A sejtelemmé vált affirmáció, a hanggá vált sejtelem, a betűvé vált hang, a szóvá rendeződő betű, a mondatá konfigurálódó szó, a verssé egybegyűlő s összeálló mondat teste ez? Természetesen, ha így kérdezzük, akkor igennel válaszolhatunk. De nekünk most azt érdekes kérdeznünk inkább, hogyan válhat alapító szóvá a test? S ha ezt kérdezzük, arra szükséges tekintettel lenni, hogy mindazt a fokozódó sort, az affirmációtól a versig, miért és hogyan teszi lehetővé a test. Hogyan származhat a testből a kezdet mint eredendő affirmáció? A válasz a térben megjelenő test, valamint a testet kijelölő tér viszonyát firtatja. Tulajdonképpen a dimenzió felmérését, ahogyan Heidegger mondaná.⁷ Az ég és a föld közöttjének, a közelség és a távolság eme lehetőségterének a latolgatását. Annak végigkövetését, ahogyan pl. egy madár röpte kijelöli az ívet, létének rendjét, azaz idejét és terét az égben. Ezzel a vonással van dolga a költőnek, a madár testének nyomával az égben, amint azt pl. Hölderlinnél olvashatjuk: „Mégis jegyzi viharmadarunk az időt míg a csúcsok / Közt, magasan lebeg el...”⁸

Ugyanakkor a tér és a test viszonya már egy világot feltételez s rendez be, éppen ez a viszony a világ. Tehát ha ezt a viszonyt faggatjuk, már benne vagyunk egy világban s még mindig nem tudjuk, hogyan kerültünk bele. De hát tudhatjuk-e ezt egyáltalán? Ez a most egyszer csak hirtelen fellépő s megtapasztalható zavarodottság onnan ered, hogy a világunkban anélkül keletkeztek és lettek vonatkozások, amelyekbe beleszövődtünk énként, mondjuk, a kívül és a belül, a fent és a lent, a magas és a mély viszonylatai, hogy az ennek ezekhez a vonatkozásokhoz, viszonylatokhoz való kapcsolódását tisztáztuk volna. A tisztázás itt pusztán annyit jelent, hogy megéljük/átéljük e viszonyokhoz való viszonyunkat. Voltaképpen beleszületünk e viszonylatokba, vagy még precízebben: beleszülünk magunkat, beleszülnek minket e viszonylatokba. Márpedig világ nem lehetséges átélés, élet nélkül. Anélkül, hogy születnénk, szülnénk. Aminek lehetővé kell tennie a világot, az az élet. S ha Borbély Szilárd költészetében a test alapító szava szerint jön létre a kezdet, akkor a testnek kell képeznie az élet alapját. A test az élet itt. A testből ered az élet.

Ami azt is jelenti, hogy ebben a költészetben a halhatatlanságnak is az élet felől szükséges nyomatékot kapnia, azaz muszáj zárójelbe kerülnie. A halhatatlanság felfüggesztése a halál. Pontosabban az élet és a halál sajátos ritmizáltságú, szakadó történése. Borbély Szilárd költészetében rengeteg halál történik. Különösen az *A Testhez* című, alcíme szerint ódákat és legendákat tartalmazó kötetében. Az életműben eddig a könyvig történő s olvasható halálokhoz képest az *A Testhez* ódáiban és legendáiban az a megrázó, sőt elborzasztó, hogy az élet abortálódik, eredendőségében szakad meg. Olyan életet sújt halál, amelynek még nincs, úgy mond, világfaktora, világvonatkozása, amelynek nincs kívülsége. A kiterjedés még nem viszonylatokban mért, helyesebben a másik még a tiszta önmaga része, a magzat az anyáé és az anya a magzaté. Az élet a pusztá önadódás kavernózus állapotában jelenik meg s tűnik is el, az anyaméhben. Az abortuszhalál magát a puszt-

ta alanyi életet fojtja el, ezért különösen elborzasztó. A test ad helyet, a test jelöli ki a térnek ezt az elemi kavernózus, intimen magába záródó kiterjedését, ahol lezajlik az élet eredendő önadódásának, valamint ezen önadódás elvételének drámája.

Mindez a konkrét versbeszéd alakulása vonatkozásában egyedülálló feladatot jelöl ki a költő, illetve a befogadó számára egyaránt.⁹ Nevezetesen: hogyan képesek a test ezen elemi, poétikailag, prozódiailag, sőt prosopopeiailag releváns előállításának, illetve kihívásának megfelelni. Azaz – a feladat költő felőli megközelítésében – hogyan képes a lírai én a test(i)ben mint közegben konfigurálódni, illetve – a feladat befogadói megközelítésében – a lírai én ily módon szituált testiesülése révén létrejött világban az olvasó hogyan rendezkedik be. A modern költészet egyik legizgalmasabb problémája az, hogy a versben keletkezett s általa karakterizálódó én egyedisége miképpen ragadható meg. Hogy a versbeszéd koncentrált lét- s formarendjében a mindig másként szituálódó én ne maradjon az általánosság szintjén, befogadóként ne hagyjuk ott az általánosságban. Különös szólítását halljuk meg, sajátos kontúrajait vegyük észre s akként tapasztaljuk meg, ami/aki ő maga. Ezt a mással összetéveszthetetlen egyedit nevezzük szingularitásnak. A Borbély Szilárd verseiben fellépő szinguláris lírai én meghallása és megtapasztalása a feladat.

S itt szükséges megjegyezni, hogy az így felfogott, tehát szingularitásában megértett lírai alany önformáló képességét is a testnek az életre, illetve az életnek a testre való ráutaltságából, ebből a megkerülhetetlen egymásrautaltságból, eredendő kiazmusból próbáljuk meg értelmezni.

Nos, a szinguláris létnek, az alanyiságnak ezt a koncentrált s eredendően az életből adódó jellegét mások mellett Michel Henry próbálja meg konzekvensen végiggondolni. Am hogy eljussunk az életnek ehhez a Henry-féle eredendő alanyiságához, vagy ahogyan ő fogalmaz, az önátéléshez, „amit az élet önmagáról nyer a maga eredendő ipsiszeitálásában”¹⁰ – látnunk kell a világot is, amit az élet a maga egyediségében létrehoz, ipsiszeitálásában fenntart. Persze kérdés, miért ez a fordított rend, ez a fordított útjárás. Mert a testet követjük, Borbély Szilárd líravilágában a testtel vándorlunk, e világban a testtechnikákat és a teststílusokat olvasuk. Mert a világra jött test *beszél* az életre kelt, de világviszonylatok nélküli testről mint önmaga részéről, helyesebben nem is *részéről*, hanem önnön lehetetlen-megvalósulhatatlan egyed(ül)i másikjáról: egy abortált életről. A testtechnikákból és teststílusokból pedig bőven van ebben a világban, sőt a befogadó először azt regisztrálhatja olvasva *A Testhez* ódáit és legendáit, hogy e világot a testi viselkedésünkben rögzült módusok, tárgyak és képek, szimbólumok, metaforák adják ki, népesítik be, teszik egyáltalán lehetővé. „A test a lehetőség-feltétele mindennek, nemcsak az életnek, a mozgásnak, a cselekvésnek, hanem még a nyelvnek is, a szó kimondásának.”¹¹ A test és a nyelv viszonylatait szükséges tehát boncolgatnunk. Persze a nyelv lehetőség-feltételeként értett test nem szabad, hogy eltakarja e viszony másik oldaláról kezdeményezett aktivitás horderejét, tudniillik a nyelv (vagy beszéd) teherbíró képességét vagy határát: „a költő mindössze annyit akar megmutatni (...), amennyit a nyelv látni enged.”¹² Ennek a világnak a megtapasztalhatóságát, test és nyelv egymás általi, kiasztikus íródását s olvashatóságát, Bern-

hard Waldenfels fordulatával élve, a természetesség és a mesterségesség viszonylatai határozzák meg.

Állíthatjuk, hogy bármit látunk, hallunk, teszünk a világban, rápillantunk valakire, meg szeretnénk simogatni valakit, el szeretnénk utazni valahova, közel hajolunk valamihez, amikor fáj valami, amikor valakinek örömet szerzünk, amikor egy sikolyra felkapjuk a fejünket stb. – mindezek végbemenését, véghezvitelét az „intenció, reprezentáció, szabály, konstruktum, önorganizáció, jellemző különbségtétel vagy érvényesítési igény” szerint jellemezhetjük, olyan „*második rendű fogalmak*, azaz reflexiós fogalmak [szerint], amelyek állandóan annak *jellegét és módját* illetik, *abogyan* valamit »tapasztalunk«”.¹³ Az, hogy mindez implicite vagy expliciten történik, spontán módon megy végbe vagy csinálnak látszik, kauzálisan és okkasionálisan szabályozza magát vagy egyfajta megismételhető metodikához igazodik, szituatívan és kontextuálisan ágyazódik a létbe vagy pedig megszámlálhatóan és kiismerhetően zajlik le – a világ tapasztalhatóságának, átélésének szempontjából voltaképpen mindegy. „A természetesség és mesterségesség ebben az értelemben élményeink, viselkedésünk és kommunikációnk ellentétes *módusait* alkotják, s ezek *adverbiálisan* meghatározottak egészen a születés és a halál határeseteiig. E móduszok testi viselkedésünkben rögzülnek.”¹⁴

Ezeket a modális rögzüléseket, rögzült móduszokat a köztes világ zónájának nevezhetjük. E rendkívüli gazdagságú és különbözőségű világövezetben, melyet egyként benépesítenek az anyagi világ és az organikus élet alakzatai, kellékei és készülékei – a test, a testies képezi a konstans mozzanatot. A testi viselkedés nyálábjába csomózódnak össze a mesterséges és természetes dolgok, aktivitások. Ha innen, erről a pontról pillantunk *A Testhez* című kötet világába/világára, ott rögtön észrevehetjük, hogy a gravitációtól kezdve a szüzességen, a síráson, a névelőn, a szép beszéden és a dadogáson át a kerékpárig, a szemetes kosárig, a bizalomig, az anatómiáig és az alázatig mennyi minden belefér ebbe a köztességbe. Leginkább persze az a tömény fájdalom és rettenet, amely a veszteséggel születik, az élet útjára lépő, de meg nem született test körül kavargó. Ha az elvetélt, az elvét(et)ett, mégis élő testet szeretnénk kikérdezni ebben a líravilágban, akkor el kell lépnünk ettől a világtól. Pontosabban: a világtól magától kell visszább lépnünk. Hogy ennek a lépésnek a radikalitását felmérjük, idézzük ismét Henry-t. Ő úgy fogalmaz, hogy „a világban nincs jelen semmiféle élet. A világban az élet nem mutatkozik meg”.¹⁵ Ezért az élet nem ontológiai meghatározottságú, hanem alapvetően fenomenológiai. Eme fenomenológiai jellegzetesség azonban, ha fogalmazhatunk így, a lehető legvégletesebben érvényesül: voltaképpen a legmélyrehatóbban tartozik magához a megjelenéshez. Maga a megjelenés. Ismét Henry szavaival: „Az élet abban az értelemben fenomenológiai, hogy magát a fenomenalitást jelenti, az adódást mint olyant, mi több, azt az eredendő módot, ahogy ez a fenomenalizáció fenomenalizálódik. Voltaképpen nem is adódás, hanem az adódás adódása, azaz önadódás. Az élet önadódása a következőt jelenti: az élet önmagát adja, az élet önmagát éli át.”¹⁶

Az életnek ez az alapvető ősfeltárulkozása a testben, a testen, a test révén megy végbe. Világra is általa jövünk. „Csak azért jöhetünk világra, mert már életre keltünk.”¹⁷ Ebben az állapotában a test „immár nem pusztán külsődleges test, ha-

nem egyszersmind fogékony és *pathoszteli* hús is, s ezt már minden világi test ismerete magában foglalja”.¹⁸ Az élő testet kell tehát kérdeznünk, a lírai én testi viselkedését szükséges fürkészni, ha egy kicsit is közelebb szeretnénk férkőzni Borbély Szilárd lírájának *A Testhez* című kötetben metamorfizálódó világához. Merthogy a test *képes* a beszédre. Michel Henry nyomatékosan s figyelemre méltó plaszticitással, az organikus metaforicitást mozgósítva írja a test beszédképességéről: „Mintha bizony szenvedéssel és örömmel teli érzékeny húsának belsejében az élet nem mondta volna el nekünk mindig is azt, hogy kik vagyunk.”¹⁹ Ám az alkalom, ami leginkább kínálkozik minderre Borbély Szilárdnál, ugyancsak végletes: az útján épphogy elinduló önadódó, ám világra már nem jött élet alkalma ez. Az abortált élet az önadódásában már feltárulkozott, önnön alanyiségében már szinguláris formát nyert, ám rögtön eltiport, megszakadt élet. Különösen felkavaró mindez, ha maga a test tárja fel, beszél el az ipszeitásában már eleven-egyedi, egyben elvetélt életet. Amikor az élet „önnön tiszta *pathoszteli* radikális immanenciájában tárulkozik fel”.²⁰ Amikor a lírai alany magában a testben formálja meg önmagát, amikor a test válik a lírai énné. Sajátos materialitásban mutatja meg önmagát nyelvén keresztül a test. „A versek brutalitása, pesszimizmusa és roncsolt, akadozó, néhol már-már kataton nyelve elsősorban nem hatáskeltő eszköz, inkább immanens tulajdonság, az átélhetetlen tragédia helyén maradó űrt betölteni igyekvő matéria sajátos jellemvonása.”²¹

A kötet 23. számú, *A szemeteskosár* című darabjában a testi alany szólal meg a maga „fogékony és *pathoszteli* hús” mivoltában. A verstörténést a normál emberi nyelv körülbelül így adná vissza. Egy ötvenedik életévét betöltött asszony visszaemlékezve sorsára elmondja, hogy először huszonöt évesen esett teherbe, de a magzat öthónapos korában diagnosztizálták nála a méhnyakrákot. A műtét után abortuszra került sor. A gyermeket holtan távolították el az anya testéből s egy zöld szemetes kosárba dobták ki. Ezek után nagy dilemma előtt állt a nő: vagy el kell távolítani a méhét, vagy hatalmas kockázatot vállalva, az élet elvesztésének terhe mellett maradhat meg a méhe. Az utóbbit választotta, s döntése eredményeként később két egészséges gyermeket szült. De az abortált gyermeki életet nem felejtette el sohasem.

Így körülbelül a normál emberi nyelv. Ám ez a nyelv már egy világot beszél el, anélkül hogy az abortált életet szóhoz juttatná. Azt az életet szükséges feltárni, amely „feltárulkozik magának még a világ megnyílása előtt és függetlenül attól”.²² Ezért fel kell forgatni a megszokott, „normál” jelentésekben rögzített logosz eszméjét és struktúráját. Mindehhez a testet kell megszólaltatni. Ezért teszi a testet a költő a lírai én prosopopeiájává. *A szemeteskosár* című legendában tehát hangsúlyozottan nem „a testhez történő beszéd” gesztusát tapasztalhatjuk meg, hanem maga a test *történő* beszéde válik tapasztalattá.²³ Ez verstechnikailag, prozódiailag és az intonációt tekintve is másféle költői kódokat tesz szükségessé. A szövegben gyökeresen átalakul pl. a ragozás, a szintaktikai elrendezés menete, hol a test beszél, hol a testben érző, tapasztaló, látó, kávéfőző, fájdalmat átérző én szólal meg. Hol elmarad az állítmány, hol csupán csonkán mondatik ki. A hat hosszabb, rím-telen verstest közül olvassuk az elsőt! Még mielőtt konkrétan is idéznék a szövegből, jegyezném meg, hogy a test beszédének megformálódása igen különös.²⁴

Először az a benyomása az olvasónak, mintha egy nő beszélne a férjével való megismerkedéséről („Férjhez mente.”), ám egyszer csak tudatosodik a befogadóban, hogy itt a nő teste beszél ugyanazon nő énjéről, szól hozzá vagy olykor beszélteti ezt az ént. Merthogy a szövegben nyomatékosan elkülönül az éntől valami nála eredendőbb entitás, a test önadódóan eleven alanyisága, ipszeitása, a „fogékony és *pathoszteli* hús”. Nos, idézzük fel a vers első részét, melyben a gyermekvárás döntésének körülményeit, magát a már állapotos testet, illetve a tragédia bekövetkeztét fogadjuk be!

Huszonöt éves volta, épp feleannyi, mint most. Csak úgy történtek velem dolgok. Nem én irányította életem, és azt hitte, ez így normális. Férjhez mente. Dolgozta. Mellette Közgázt végezte. És este holtfáradtan. Alig találkoztunk. A pénz kifolyt kezünk közül. Természetesnek vette, hogy nem szerete munkám. Osztályvezető volta, hozzám nem illett. Sok túlzott felelősség, terhes elvárások. Kiváltságok nyomasztotta. Titkárnőmtől bocsánatot, ha kávé t behozta. És egyszeriben úgy érezte, hogy egyesbe kerül, hogy élete rendbe, amikor döntöttünk végre, hogy gyereket szeretne. Egy hónap múlva már babára vártam. Mentem teljes kivizsgálásra. Nem volt kötelező, se szokásos. Én szerettem mindent megtervezve. Ekkor nem került sor a rákszűrésre. Furcsább, hogy négy hónap múlva igen. Ma se érte, mért. Már mozdult babám meg, mikor állapították, hogy méhnyakrák. Pedig ez jól diagnosztizálható. Ha korábban, lett volna minden más...²⁵

Az emberi szokások és a versolvasási konvenció miatt nehezebben tárul s hangzik fel a test beszéde. De ha végre meghalljuk, már tisztábban szól, s figyelhetünk rá. Pl. a „Nem én irányította / életem...” fordulatban az „én” a testtől elkülönült szubjektumként aposztrofálódhat, s az „életem” a test életeként jelenhet meg előttünk. A testi alany határozottan tartja fenn magának az egyes szám első személyű megszólalás ragozását és jogát, jelezve különültségét pl. azzal is, hogy egyrészt pusztán megnevezi az „én” cselekvéseit, másrészt énjével való közös történéseik elbeszélésére hagyja meg a többes szám első személyű alakot. Ez a diszpozicionális különbség versdramaturgiailag is releváns. Amikor pl. a gyerekvállalást beszéli el a testi alany, akkor a döntés, illetve annak következménye éppen a megszólalás nyelvben-ragozásban reprezentálódó különbsége révén válik a vers eseményévé:

És egyszeriben úgy érezte, hogy egyesbe kerül, hogy élete rendbe, amikor döntöttünk végre, hogy gyereket szeretne. Egy hónap múlva már babára vártam.

A testi én tehát egy mással összetéveszthetetlen szinguláris alany életként beszél el a sorsát, aki önmaga „redukálhatatlan szinguláris átélés”-ében adódik. S rögtön el is vétetik. A közös élet, az anya és a magzat életének közössége, melyet a test ad, amelynek a test ad egységes, egyedi teret, megszakad. A mondat, amelyre hangolódik, amely köré szerveződik, szervesül a költemény első szakaszában a test beszéde, a verstest, nevezetesen: „Már mozdult babám / meg, mikor állapították, hogy méhnyakrák” – éppen attól brutálisan katartikus, hogy a test mondja ki. *A szemeteskosár* testi alanyának voltaképpeni drámája az, hogy az életnek a testben, a test révén eredő önadódását az abortáló szakadás, eltávolítás mentén éppen a testben, a test révén veszíti el. A testi alanyban önmagában, a méhben sarjadó új élet a testi én betegsége által szakad meg.

A költemény egészét tekintve a további sorstörténés alakulása szempontjából döntő a testi énré, a „fogékony és *pathos*teli húsré” fókuszált beszéd, a testi viselkedés e reprezentatív alakzatának leválasztása, elkülönítése a női szubjektumként beazonosítható éntől. Tudniillik végig e különbség határozza meg az események csomópontjainak létrejöttét. Amikor pl. meg kell hozni a döntést arra vonatkozóan, hogy a méhet eltávolítsák vagy ne, akkor szignifikánssá válik a testi, szinguláris ipseitás és a női identikus én közti különbség:

Orvosom abortusz napjára
szabadságra. Nem kívánt jelen lenni. Pár nappal később
behív, amikor azt hitte, már nem jöhet rosszabb. Közölte,
ki kell venni méhem, különben meghal. (...)
Bizonyosan hormonok is benne, de ekkor már
én csak gyereket akar, és másodsorban az életben
maradni. Élni már csak, hogy gyermekem felnevelje...

Ezen a ponton a testi-szinguláris vonások („méhem”, „gyermekem”), valamint a női szubjektum jellegzetességei („én csak gyereket akar”,²⁶ „különben meghal”, „Élni már csak”) oly módon válnak szét, hogy e különbözőség révén adódik az élet adódásának lehetősége. Mintegy ez a különbség lendíti előre s ölti az elkövetkezőbe a sorsmozzanatot. Ebben a különbségben adódik az élet, e különbség pedig a testi alany önmagához, saját másikához (a magzatához) fűződő viszonyából ered. Az élet az életből ered.

JEGYZETEK

1. Borbély Szilárd: *A Testhez. Ódák & Legendák* [47. *A lavór*]. Pozsony, Kalligram, 2010. 136.
2. Borbély Szilárd: *Adatok*. Debrecen, KLTE, 1988. *Fülszöveg*.
3. Borbély: *Adatok. Fülszöveg*.
4. Borbély: *Adatok. Fülszöveg*.
5. Borbély: *Adatok. Fülszöveg*.
6. Borbély: *Adatok. Fülszöveg*.
7. Vö. Martin Heidegger: „...*költőien lakozik az ember...*”. Fordította Szijj Ferenc. In: Uő.: „...*költőien lakozik az ember...*”. Válogatott írások. Szerk. Pongrácz Tibor. Budapest, Szeged, T-Twins Kiadó / Pompeji, 1994. 199–200.

8. Friedrich Hölderlin: *Hazatérés / A Rokonokhoz*. Fordította Szabó Csaba. In: Martin Heidegger: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. Fordította Szabó Csaba. Debrecen, Latin Betűk, 1998. 9. Vagy említhetjük még a madár apró lábainak, mozdulatainak jeleit a havon, a fák között, amint az a *Hosszú nap el* soraiban többször megjelenik.

9. „Megmutatkozhat-e a test anyagszerűsége a vers anyagszerűségében? E kérdéssel jelölhetjük ki Borbély Szilárd legutóbbi verseskötetének egyik poétikai tétjét: mit érthet meg a testről a költészet nyelve, és hogyan járulhat hozzá a testiség mint közvetítésre váró tapasztalat a mai líra öndefiniálásához” – kezdi Lapis József az *A testhez* kötetről írt kritikáját, majd később hozzát teszi, hogy „a vers (f)elolvasása a befogadót testi létében sem hagyja érintetlenül”, s a kötet különösen felzaklató és zaklatott versei kapcsán „a líra katartikus természetű hatásának fiziológiai tüneteiről, érzéki hatásáról” beszél. Vö. Lapis József: *Kísérlet és kísértés*. *Studia Litteraria*, 2011/1-2. 110., 112.

10. Michel Henry: *Az élő test*. Fordította Sutyák Tibor. Vulgo, 2003/3. 15.

11. Széplaky Gerda: *A halott test grammatikája*. A megváltás lehetetlensége Borbély Szilárd *A Testhez. Ódák & Legendák* című verseskötetében. Helikon, 2011/1-2. 146.

12. Herczeg Ákos: *A test grammatikája* (Borbély Szilárd: *A Testhez. Ódák & Legendák*). Alföld, 2011/9. 102. Itt érdemes észrevennünk és szólnunk róla, hogy mind az előbb idézett Széplaky Gerda, mind Herczeg Ákos a test *grammatikájáról* beszél, amivel magam messzemenőig egyetértek, mert ily módon a nyelvi elrendeződés szerkezeti, topográfiai mintázata jól olvasható a test felől. Ugyanakkor ezennel mégis inkább a test *retoricitását* helyezném előtérbe és szabadítanám fel, ami révén az (el)rendeződések metaforikus szerkezetisége mutatkozna meg.

13. Bernhard Waldenfels: *A normalizálás határai*. Fordította Csátár Péter és Kukla Krisztián. Budapest, Gond-Cura Alapítvány, 2005. 274.

14. Waldenfels: *A normalizálás határai*. 263.

15. Henry: *Az élő test*. 11.

16. Henry: *Az élő test*. 13.

17. Henry: *Az élő test*. 15.

18. Michel Henry: *Az élet feltárulkozik*. Fordította Sutyák Tibor. Vulgo, 2004/1. 76. Az anyaméh ebben az értelemben *in concreto* nem világi tér – nem is feltétlen szakrális –, hanem egy köztes hely a még-nem-lét és a már-meglét között az élet önadódásának intenzív folytonosságában, feltárulkozásában.

19. Henry: *Az élet feltárulkozik*. 77.

20. Henry: *Az élet feltárulkozik*. 76.

21. Krusovszky Dénes: *Hangot ad a búsnak*. www.muut.hu/korabbilapszamok/022/krusov.html. Utolsó látogatás: 2014. január 6. Ugyanakkor a nyelvi zavar, roncsolódás poétikai applikációjának sikeressége tekintetében nem mutatkozik egyöntetűnek a kritika. Herczeg Ákos pl. a kötet legendáiról, azaz a holokauszt és az abortusz átélt borzalmait taglaló szövegtípusról úgy tartja, hogy azok „a testi-lelki kín kissé hivalkodó, ugyanakkor nyelvileg meg is kérdőjelezhető” darabjai. Herczeg: *A test grammatikája*. 103.

22. Henry: *Az élő test*. 14.

23. Vö. Herczeg: *A test grammatikája*. 104. Persze, ha valaki megkérdezné, hogyan lehetséges, hogy beszél egy test, akkor erre azt válaszolhatnám, hogy metaforikusan, de megint csak nem a nyelv stilisztikai rétegződésének értelmében, sokkal inkább mindezt retorikusan elgondolva, a nyelvben folytonosan képződő eseményszerűt felszabadítva.

24. Lapis József kritikájában jól érzékeli s pontosan meg is fogalmazza a vers beszélőjének beazonosíthatatlan jellegzetességét: „A 23. *A szemeteskosár* című szöveg magánbeszéde úgy épül föl, hogy a személyragok rendre lemaradnak, nagyon különösen szórva széjjel a vonatkozathatóságot. (...) E módszer mindenekelőtt a vers szubjektumszerkezetére van hatással.” Lapis: *Kísérlet és kísértés*. 111.

25. Borbély: *A Testhez*. [23. *A szemeteskosár*]. 77.

26. Hiába marad meg a lírai én integritása – tehát hangsúlyozni szeretném, hogy itt nem egy skizoid személyiség rajzáról van szó, vagy egy személyiség skizoid hajlamának felerősödéséről a terheesség bekövetkeztével –, a testi alany felől az én szándéka határozott kontúrokat nyer. És ezt a költő újra csak a személyragozással érzékelteti.

ELEK TIBOR

Az öröklét és a pillanat

MARKÓ BÉLA HAIKUTRILÓGIÁJÁRÓL

Markó Béla költői eljutása a szonett után a haikuhoz nemcsak természetes, de majdhogynem szükségszerű is volt, és az évek óta tartó kitartása mellette szintén az. A legkevésbé sem azért, mert napjainkban szinte világdivatja van a haikuírásnak, például a 2011-ben Nobel-díjas svéd Tomas Tranströmernek is a haiku az egyik kedvelt versformája, és a magyar lírában is feltűnő a népszerűsége, amihez csak egyetlen adalék, hogy a 2010-ben megjelent *Ezer magyar haiku* című antológia 282 klasszikus és kortárs alkotó verseit tartalmazza. Kosztolányi Dezső fordításkísérletei (*Új japán versek*, 1933) és saját versei a haikut még nem gyökerezették meg a hazai talajban, de Tandori Dezső fordításai (*Japán haiku versnaptár*, 1981) és saját versei után hirtelen nálunk is honossá és közkedvelté vált. A magyar költők, Weöres Sándortól, Faludy Györgyön, Oravecz Imrén, Gergely Ágnesen, Fodor Ákoson, Buda Ferencen, Utassy Józsefen, Zalán Tiboron, Sajó Lászlón, Babics Imrén át Kányádi Sándorig, Kovács András Ferencig (hogy csak a legjelesebbek közül említsek néhányat) természetesen sajátosan európai, magyar arculattal ruházták fel ezt az eredendően jellegzetes távol-keleti, japán versformát. Közben szűkítették is, de inkább bővítették, gazdagították a haiku fogalmát, sokszínűvé, változatosá, esetenként már-már felismerhetetlenné tették az eredeti formát és tartalmát. Markó Béla talán ez utóbbiért, talán azért, mert maga is szimpatizál az eredeti haiku mögött rejlő világképpel, de bizonyára a maga hagyománykövető természete miatt is, éppúgy, mint a szonett esetében, láthatóan igyekszik megfelelni az eredeti formavilágnak, pontosabban a haiku legnagyobb mestere, első igazi klasszikusa, a Macuo Basó (1644–1694) által megteremtett és rögzített műfaji és formai követelményeknek. Miközben, természetesen, a szonettnél még zártabb formavilág keretei, kötöttségei között is a maga mégiscsak európai létélményét és szabadságvágyát fogalmazza meg.

Elmondása szerint nagyon sokáig nemcsak magától, de az európai, a sajátosan magyar világtól is idegennek érezte a haikut, és groteszknek tartotta, ha valaki azal próbálkozott, hogy átültesse a magyar költészetbe. A kétezres évek végén azonban rájött, hogy az egész csak szemléleti kérdés, annak felismerése, amit a kínai és a japán kultúra már régen felfedezett, „hogy a végtelenség nem feltétlenül kifelé érzékelhető; ha befelé haladunk, a kicsinység felé, ez ugyanúgy felkínálhatja nekünk a teljességet. Nem tudom, hogy a kozmoszt még mindig meg akarjuk-e hódítani, de azt hiszem, hogy ez jellegzetesen európai szemlélet. A japán költő másképpen akarja a teljességet megragadni: a hópehely, a pillangó világa, egy moccanás, egy villanás, egy szín – ebben tudja tetten érni, ha valóban költő, a teljességet.” Ugyancsak ekkoriban jött rá arra is, hogy „az univerzum itt van körülötünk, minden porcikánkban tulajdonképpen, és univerzumot meg lehet hódítani egy zárt, egy kötött formában is”.¹ Ugyanezen felismerések és a zárt tér kitöltése

saját szabadságvágyával gyökereztettek meg ismét a szonett mellett is a kétezres évek második felében. Hangsúlyozza azonban azt, hogy számára a haiku nem egy kisebb szonett: „A szonett még kellőképpen hosszú versszöveg ahhoz, hogy megfeleljen annak az esztétikai közhelynek, miszerint a műalkotás valamiféle világ-egész, vagy legalábbis eltakarja előlünk a világ többi részét. A haiku viszont, én úgy látom, egy apró ablak, egy rés, egy nyílás befelé, egy lehetőség, hogy bepilantsunk egy másik világba. Ezért nem is értettem sokáig ezt a műfajt, mert nem jöttem rá, hogy valami olyasmi, bocsánattal legyen mondva, mint a hipnózisban az a csillogó tárgy, amit mereven kell nézni állítólag, hogy bódulatba essen valaki. De a szédület valójában belül van.”²² Nemcsak interjúkban, kérdésekre válaszolva beszél minderről Markó, hanem alkotói tudatossága és reflektáltsága újabb jeleként esszéiben és versben is: „talán befelé / és bennebb és legbelül / de az van ott is” (*Küldetés – Út a hegyek között*), „tavasztól őszi / egy láthatatlan formát / tele-tölteni” (*Feladat – Boldog Sziszüphosz*); „egy papírlapon / apró fekete magvak / talán haiku” (*Poétika – Fűszál a sziklán*). A *Lepke a mozdulatlan kézen. Út a haiku felé* című vallomások esszéjében nemcsak a haikuhoz vezető útról szól, de megfogalmazza a maga haikuelméletét is: „Lehet, érni kell, beérni, sőt kicsit talán meg is kell torpanni ahhoz, hogy az ember ennek a befelé-szabadságnak az ízét, szédületét megérezhesse. (...) Szabott térben kell végtelen variációt alkotni, újra és újra megpróbálni másképpen kitölteni ugyanazt a helyet. Azt hiszem, ez a haiku lényege, de ezt nyilván esetleg én hiszem csak, egy európai ember. (...) A haiku nyilvánvalóan a költészet mikrochipje, valami olyan remekbe szabott alapegység, amelyből kibontható egy sokkal nagyobb költemény, ezt viszont már az olvasónak kell elvégeznie.” Macuo Basóra hivatkozva állítja: „A haiku arra alkalmas leginkább, hogy beavasson mindannyiunkat a látás, hallás, szaglás és tapintás művészetébe, színek, hangok, illatok, már-már mikroszkopikus domborulatok, homorulatok, élek és vágatok érzékelésére tanítva minket.” S míg az interjúban a szonettől, itt az epigrammától és az aforizmától határolja el: „A haiku nem epigramma, és nem is aforizma. Aki ezekkel összetéveszti, az nyilván írhat szép, szellemes szöveget, de összecukott markában meghal a haiku lepkéje, ugyanis a haikuköltőnek nem kell foglyul ejtenie a lepkét, hanem egyé kell olvadnia a természettel, hogy mozdulatlan kezére szálljon, mint egy rózsabokorra. Az epigramma vagy aforizma a zárt, kemény európai igazság, míg a haiku a kertünket elárasztó esőcsepp, a háztetőre iszonyú súllyal ráneheződő hópehely világa. A szabadságé tulajdonképpen. Amit a különböző kultúrák természetesen különbözőképpen próbálnak megvalósítani, torz, perverz korokban például úgy, hogy üvegpalackba zárják a gyufaszálhajtót, és észre sem veszik, hogy alkotóját megajándékozták a szabadság érzetével. Ezzel szemben a precíz mozdulatok, hajszálvékony rajzok és szilvavirág-dús haikuk kultúrája már eleve befelé indult el, megnyitotta a zárt teret és időt oly módon, hogy ülünk mozdulatlanul, tavaszi kertünket szemlélve, és közben végeérhetetlennek és csodálatosnak érezzük az utat, amelyen el sem indultunk. Az Istenbe – istenekbe – vagy egyszerűen a világba vetett hitnek európai ember számára is fontos kifejezője a haiku. Csuromféhér papír világít előttem az asztalon, és várok mozdulatlanul, hogy rászálljon egy lepke.”²³ Nemcsak azért idéztem ilyen hosszán a teoretikus alkotót, az esszéistát, hogy jobban megérthessük a haikuköltőt, s nem

is csak a mondatainak költői megformáltsága miatt, hanem mert már azokból is jól látszik talán, ami a verseiből fog igazán, hogy Markó, ellentétben a mai haikuköltők sokaságával, valóban megértette a haiku, a Macuo Basó-féle haiku lényegét. Vihar Judit, a haiku és Macuo Basó egyik legjobb hazai ismerője, így vélekedik művészetük titkáról: „A költő egy adott pillanatban néhány szóval a mindennapi élet egy jellemző parányi szeletét ragadja meg. Ezután, a feszültség tetőfokán, a művész elhallgat, a folytatást az olvasóra bízva, aki ezáltal szintén az alkotás részévé válik. Basó ezt a következőképpen fogalmazza meg: a harang egyhangú kongása után fülünkben még hosszan zúg ez a hang. Ugyanígy, a vers elolvasása után is valamilyen hangnak még tovább kell visszhangoznia az olvasóban. Az alkotás pedig a költőtől független önálló életre kel. A költő a folyton változó természetből a pillanatot, a parányit olyan koncentráltan, olyan intenzíven rögzíti e miniatűr költeményben, hogy az örök állandóság, az egyetemesség érzetét kelti. Ez Basó haikuinak titka. A haikunak íve van – hangoztatta –, mely összeköti az egyedit és az általánost, a konkrétat és az elvontat.”⁴

Markó számára a haikuhoz, illetve a fenti szemléleti felismerésekhez való eljutást nagyban elősegíthette a személyes viszonya a természethez, az, hogy a természetnek mindig is kiemelt szerepe volt a költői világképében. Kapcsolata a természettel a kétezres években ugyanakkor még intenzívebbé vált, a marosszentkirályi családi ház kertje, annak élőlényei, jelenségei és történései révén naponta megtapasztalt közelségbe került vele. A haiku filozófiai háttérét nyújtó zen buddhizmus szerint a művésznek a természetet kell követnie (ahogy Basó is mondja: „Tanuljatok meg fenyőt rajzolni a fenyőtől, bambuszt rajzolni a bambusztól!”),⁵ azzal kell „eggyé olvadnia”, ahogy fentebb Markó is mondja, verseiben pedig gyakran sikerrel meg is valósítja: „elszáradt ágon / fehér zúzmara-szirmok / boldog didergés” (*Feltámadás – Út a hegyek között*); „ritkul a lomb már / s nem fogom soha látni / mit rejt a testem” (*Versenyfutás – Boldog Sziszüphosz*); „száraz levél hull / lassabban ér a földre / nincs benne élet (*Könnyűség – Fűszál a sziklán*). A kétezres évek közepétől szaporázó új gyerekversek, majd szonettek világából látszik csak igazán, hogy mi mindent jelent a költő számára a kert, de a haikukból is az derül ki, hogy miközben színtere, egyúttal analogikus és metaforikus példatára is a létezés egészéről és lényegéről való meditációnak. A szerzői tudatosságot többször megtapasztalva, nem tekinthető véletlennek, hogy a szonettek sorozatát a *Kerti stációk* című vers nyitja az első szonettkötetben (*Tulajdonképpen minden*, 2010), a haikuk sorozatát pedig a harmadik kötetben (*Fűszál a sziklán*) a *Kert* című vers zárja: „üres drótvázak / hogy lesz majd tavasz ebből / kell ide Isten”. A kert élőlényei, jelenségei, történései és általában a természet, általában az ember Markó haikuvilágában is egymásra vonatkoztathatók. A konkrét és az elvont, az egyedi és az általános, a felszín és a mélység összekapcsolódása a markói haiku ívében éppúgy természetes, mint a Basóéban. A kert a maga természeti természetével lehetőség a létezés útjának, körforgásának végigjárására, s arra a bizonyos metaforikus útra is, ami oly fontos a zenben. Talán nem véletlenül játszik rá Markó első haikukötete címével (*Út a hegyek között*) Basó egyik kötetének címére: *Keskeny út északra*. A versekben mindez, természetesen, csak pillanatképekben, villanásokban, felszikkázó költői látomásokban, időnként kérdésekben jelenhet meg, hiszen a haikunak

épp ez, a megrebbenve is lényegre mutató pillanatnyiség a jellemzője: „messze a hegycsúcs / árnyékot vet a kertre / s itt is hideg lesz” (*Távolság – Út a hegyek között*); „madár repül fent / nem próbál nyomot hagyni / a levegőben” (*Boldogság – Boldog Szisziüphosz*); „fűszál a sziklán / hát mégis repedés van / az öröklétben?” (*Repedés – Fűszál a sziklán*). A markói haikuban a pillanat és az öröklét általában nem is esik olyan messze egymástól, sőt, ahogy egyik legszebb háromsorosa állítja: „együtt dolgozik / pillanat és öröklét / fű nő a földből” (*Összhang – Út a hegyek között*).

A kertben (is) jól nyomon követhető a természetnek az évszakok, napszakok rendjét (s az időjárást) követő állandó változása és a változásban is megmutatkozó állandósága. Csak az első haikukötet néhány címével példázva ezt: *Lombfakadás, Tavaszi eső, Újjászületés, Almavirágzás, Öröklét, Verőfény, Folytonosság, Eső után, Nyári éjjel, Reggeli harmat, Őszi harmónia, Őszi délután, Lombhullás, Téli fák, Éjszakai havazás, Téli reggel*. Az évszakok kitüntetett szerepeltetésével, az ún. évszakszók gyakori alkalmazásával, s azzal, hogy mindhárom kötetének verseit az egymást váltó négy évszak sorjába rendezi el Markó, a japán haikuhagyományokat követi. Igaz, hogy az ugyanezen években írott szonettkötetek is hasonló a szerkezete (s mindennek előképével már az 1989-es *Égő évek* című Markó-kötetben is találkozhattunk, sőt, az évszakok kitüntetett szerepeltetése már a legelső kötetekben is jelen van), a különbség a haikukötetknél az, hogy nem dátumozza a verseket, mint a szonettek, viszont a négy évszak szerint, beszélő címeikkel (a harmadik kötetben a négy őselem szavával) jelölt, külön ciklusokba szerkeszti mindhárom kötetben. (Mellesleg Markó 2012-re egy hónapversekből álló saját haikunaptárt is összeállított, a második kötetet is illusztráló Részegh Botond grafikáival.) A versek ezen rend szerinti egymásutánisága, ciklusai és a kötetek egészei önmagukban is hangsúlyozzák az évszakok örökös körforgása mellett a természet örökös megújulását, mert tavasztól tavaszig húzódik mindhárom kötetben a haikukör, de a kötetek egymásutánisága, illetve együttese is a folytonos ismétlődést, újrakezdést, körforgást érzékelteti. Vagy ahogy a szerző maga fogalmaz a második, *Boldog Szisziüphosz* című kötet kapcsán egy kérdésre válaszul, ismét önértelmező pontossággal: „Igen, az új kötet újrakezdés, nem folytatás, de idegesítően ugyanaz is, mint az előző. Maga a természeti körforgás is a sziszifuszi reményt és reménytelenséget példázza.”⁶ Versben pedig ugyanez, így hangzik: „elejti a fa / a lombot de tavasszal / felviszi ismét” (*Megint Szisziüphosz – Boldog Szisziüphosz*). Tarján Tamás még az első, 99 haikut tartalmazó kötetéről szóló kritikájában hívja fel a figyelmet arra, hogy „A 99-es szám logikájából és grafikai képéből – más premiszákból, így eleve a kertből is – levezethető, hogy a kör- és gömbképzet mint teljességsugallat sűrűn tűnjön elő. Például a nap teljhatalmában, a sokszor ismétlődő, »japános« cseresznyemotívumban, az óra járásában, a gumilabda zuhanásában, a gördülés-víziókban. Az évszakok körbe érnek; »körbe ér« az évszakok karolta világ, egyéni lét. (...) A haikuk mindig kisbetűkkel kezdődnek, éreztetve: mindegyik csupán rész a nagy egészben. Nem újraindul versenként a történet, hanem variálódik, érik. S valóban egy mélyebb rend(szer) működik a haikuk mögött.”⁷ Az évszakok éppúgy körbe érnek, és ha más-más motívumok előtérbe kerülése révén is, de érzékelhető ez a teljességsugallat, az az egy mélyebb rendszer a második kötet 129 és a harmadik kötet ismét 99 verse mögött is.

A japán költők épp azért is, hogy ne szakítsák ki abból az egyből, abból az egészből az egyes haikukat, hogy különletüket ne hangsúlyozzák, nem látták el címeikkel a haikuikat. Ebben Markó többnyire nem őket követi, hanem a címadás európai és részben magyar (ha nem is általános) szokását. Az eredmény azonban több szempontból is kérdéseket vet föl. Markó ugyan ragaszkodik az eredetinek megfelelő 5-7-5 szótagszámú (a japán azonos számú morákat tartalmazott), rímek nélküli (esetleg alliterációkkal élő), háromsoros, központozás nélküli haikuformához („mert a haiku / ha ikon vagy IQ / tizenhét szótag” – *Ars poetica / Út a hegyek között*), de a nagy kezdőbetűs, többnyire egyszavas címekkel a szövegvilágot új elemmel bővíti, s a cím szükségszerűen az alkotás részévé válik.⁸ Az eredeti és a jó haiku nagy teret nyit és hagy a befogadói közreműködésnek, szabadságnak, már-már alkotótársá teszi a versek olvasóját. Ez Markó haikuinál is gyakorta megvalósul, a cím azonban, ennek némiképp ellene hatva, általában közvetlenül irányítja, befolyásolja az értelmezési lehetőségeket. Markó tudatosan él ezzel a szerzői eszközzel, de nem mindig sikeresen. Többnyire nem feltűnő és nem zavaró a cím, mert pontos, találó, szervesülni képes a szövegvilággal, eggyé, egésszé válik vele. Máskor, amikor elkülönül, már feltűnőbb, de még mindig jó, mert segíti a befogadást, a versszövegben benne rejlő távlatot képes megnyitni: „itt fényben fürdik / s túl emiatt árnyékban / didereg a lomb” (*Egyensúly – Út a hegyek között*); „érik a búza / halál előtti szépség / mindenütt nyár van” (*Jelenlét – Boldog Szisziüphosz*); „sziklák közt felhő / hallgatag látogató / egy múzeumban” (*Időtlenység – Fűszál a sziklán*). Ritkán a cím szinte leválik a szövegről, mert arra kívülről oktrojálnak látszik (vagy ellenkezőleg: a szöveg látszik a címre írtnak), a műegészet tekintve ugyanakkor nem indokolatlan, mert nélküle viszont érthetetlen lenne a versszöveg, a cím által nyer értelmet, esetleg új értelmet a vers: „a tócsa jegét / a cipő beszakítja / s gyorsan továbbmegy” (*Isten – Út a hegyek között*); „csak egy szörnyeteg / szó jut most eszembe: / becsaphatóság” (*Virágzó kert – Boldog Szisziüphosz*); „villámlás után / de mennydörgés előtt még / egy tücsök cirren” (*Költészet – Fűszál a sziklán*). Esetenként viszont, szerencsére ritkán, egyenesen szükségszerűen, didaktikusnak, magyarázkodónak, s így a versvilág összhatását bosszantóan lerontónak látszik a cím: „repülni vágyom / boldogabb a veréb is / mint a poeta” (*Vágy – Út a hegyek között*); „zöld kinövések / már a kemény ágakon / vajon mi jön még?” (*Tavaszi fák – Boldog Szisziüphosz*); „most sem a hulló / levélben volt a titok / kezdjük előlről” (*Lehetőség – Fűszál a sziklán*). S még más, ezeken kívüli értelmezései is lehetnek a cím és a szöveg viszonyának (akár a fentiek közötti átmenetek is), de belátom, hogy mindennek a megítélése, értékelése némiképp már egyéni ízlés, esztétikai érzékenység, sőt, talán még aktuális hangulat függvénye is lehet. Mint ahogy az is, hogy egy-egy verségész (címetül) láttán érzi-e az olvasó magában azt a szédületet, amiről Markó beszélt, illetve hallja-e azt a harangszót hosszan visszhangzani, amiről Basó beszélt. E sorok írója például a *Csúcs* (*Boldog Szisziüphosz*) című vers láttán nem érzi és nem hallja („nézem a sziklát / bár szép az egyenes út / jobb a kanyargós”), mert a versszöveg egy közismert természeti kép, helyzet közhelyes olvasatát, tanulságát nyújtja meglehetősen szimpla megfogalmazásban, s mert a cím a szikla szó után (elé) feleslegesnek tűnik; ellenben az *Ellentét* (*Út a hegyek között*) című vers láttán annál inkább érzi

és hallja („mint a víz egyre / morzsolsz engem s mint a part / folyton öllelek”), mert a sorok egy közismert természeti kép eredeti értelmezési lehetőségét hullámozgatják egymásba fűzött hasonlataik és enjambement-jaik által, úgy, hogy közben további jelentésrétegek távlatait is nyitva hagyják (egészen a jin és jang ősi kínai elvéig), s mindezt a cím is pontosan kifejezi (jóllehet ez a vers is megélné nélküle), nem tesz hozzá a versszöveghez, de nem is vesz el belőle, rámutatva egygyé válik vele.

Markó haikui többnyire követik az eredeti japán, a basói haikut (a *haikai*t vagy *hokku*t⁹) a szerkezeti és tartalmi ellentézés tekintetében is. Igaz, ez részben a műformában rejlő szükségszerűség: alapvető ellentét áll fönn ugyanis az 5 és a 7 szótagos (morás) sorok között, ez oldódik föl a második 5-ös visszatérésével. Az ellenét alkotása a haikuban, Szepes Erika szerint, egyenesen követelmény: „A lezárságot, teljességet nemcsak a pontos fogalmazás biztosítja, hanem a tartalmi teljesség egy olyan kritériuma is, amelyet a formai már megelőlegez: a teljesség igényének kielégítéséhez hozzátartozik egy létrehozó alapellentét és annak feloldása – ha tetszik, egy szintézisben felolvadó dualitás, egy ellentétek dialektikáján alapuló harmónia. A haikuban követelmény az ellentét alkotása, sőt, jelzése is: a szövegben a második sorban (a feloldó-összebékítő harmadik sor előtt) ott kell állnia egy ún. hasítószónak, kiredzsinek, amely felhívja a figyelmet az ellentétre, a változásra, az újdonságra.” Érdekes feszültség jön létre a ritmikai és a tartalmi ellentét helyének különbözőségéből, ugyanis az előbbi az első két sor (és ismétlődésként a második-harmadik) között jelentkezik, míg az utóbbi az első két sor és a harmadik között. „De amiként a háromaspektusú istenképzetek lényege is, hogy a kettéválás után az ellentétek szintetizálódnak, az egymást feltételező részek egységgé épülnek (...), úgy a haiku tartalmi ellentétei is a teljesség létrehozását célozzák, tudván ugyanazt, amit a görögök, hogy egyetlen teljesség sem létezhetik az ellentétes elemek összefüggése nélkül (ennek legismertebb keleti példája a már említett Jin-Jang-elv).”¹⁰ Így például, ahogy az évszakokban rejlő változatosságot, a természet ellentétes jelenségeinek együtt létezését, a természet egységét, teljességét foglalja egybe Basó egyik haikujának nyári tájképe: „Szárasság hava. / Fönn felhők tornyosulnak, / itt lenn: Vihar-hegy”, úgy Markónak a *Holnap (Boldog Szüphanosz)* című természeti és fogalmi elemeket egymásra vonatkozó verse is: „télén a fáknak / remény van nyáron pedig / csak szomorúság”.

A kicsit korábbi, de a már párhuzamosan íródó szonettekben is alapvető, világképi rendezőelvnek tűnik az ellentétek dialektikáján alapuló harmónia, sőt, azokban talán még inkább, ezért is vélem úgy, hogy Markó természetesen, szükségszerűen jutott el a haikuhoz. A kétezres évek második felében megújuló, illetve újra felívelő költészete hátterében jól érzékelhető ez a részben antik, panteisztikus, illetve keleti, buddhista szemléleti formák által megfogalmazottakra emlékeztető létélmény és világkép. Részbe ennek ugyanakkor – hiszen a keresztény kulturális gyökereit tudatosan vállaló alkotóról van szó¹¹ – a kereszténység legfőbb princípiumával, az Istennel vagy legalábbis az Isten-eszmével való folytonos számolás, ahogy az *Isten* című fentebb idézett versből is láthattuk már. Nem ismeretlen az európai és a magyar haikuköltészetben a keresztény szimbolika alkalmazása (lásd például Sajó László haikuit!), hiszen a zsidó-keresztény kultúrkörben a létezés

nagy kérdéseivel szembesülve egy alkotó számára aligha takarítható meg a természet és a társadalom mellett az Istenhez (Jézushoz) való viszonyulás. Ezzel együtt is az újabb Markó-líra egyik figyelemre méltó jelenségének tartom azt, ahogyan megférnek, sőt összekapaszkodnak egyetlen szerzői énben a különböző világnézeti, szemléleti elvek, amilyen természetességgel ötvöződnek egyéni világgéppé szonett-, illetve haikuköltészetében. Mindhárom haikukötetben körülbelül tíz százaléknyi azoknak a verseknek az aránya, amelyekben konkrétan megnevezve említődik az Isten, s ha ezeket a verseket egybeolvassuk, akkor is azt láthatjuk, mint a szonettkötetekben (amelyekben egyébként Jézus sokkal hangsúlyosabban van jelen), hogy az itt formálódó Isten-kép nyomokban bár emlékeztet a keresztény vallás Isten-fogalmára („a házat a füst / vezeti kézen fogva / minket az Isten” – *Tájkép ősszel / Út a hegyek között*), sok mindenben különbözik is attól („holtig viseljük / Isten levetett arcát / neki már más van” – *Turkáló / Fűszál a sziklán*), s a természetben mindenhol jelen lévő Isten fogalmával is rokonítható: „mennyet és poklot / fűvel fércel az Isten / s fával csomózza” (*Esély – Boldog Szisziúphosz*); s jöllehet „Isten hibátlan / mint pucér próbababa / nincs kapu rajta” (*Teljesség – Út a hegyek között*). Mindez vélhetően annak a következménye, hogy Markó kételkedő embernek vallja magát: „fekete földből / fehér virágok nőnek / mégis van Isten?” (*Csoda – Boldog Szisziúphosz*), s kételkedőként tudja, hogy az istenhit konvenció- és metaforarendszere „egy nyelv, egy gyarló nyelv arra, hogy próbáljunk valami olyasmit megragadni, ami nem megfogható”, s szerinte „[a] valóságos Isten valami más. Ez annak csak gyarló kifejezése.”¹² Ugyanakkor az is kiderül egyik-másik istenes versből, hogy az Istennel való folytonos számolás, az Isten-eszmével való szembesülés a költő számára személyes ügy: „ablak mögül néz / s mintha intene Isten: / nekicsapódom” (*Vonzás – Boldog Szisziúphosz*).

A személyesség kérdése a Markó-féle és az eredeti haikuk egy újabb különbségére irányíthatja a figyelmünket, de ettől függetlenül is igaza van Tarján Tamásnak, amikor az első kötet *Nézlek* című verse („tűsarokkal állsz / roncsolt szilvalevélen / Krisztus tenyerén”) kapcsán azt írja: „Markó haikui nem minden esetben építik fel magukat a kívánatos szervességgel”.¹³ Vihar Judit szerint „Basó alkotásait az ún. szabí hatja át. Vajon mit jelent ez? Basó azt vallotta, hogy a művész minél inkább háttérbe szorítja önmagát, annál inkább közelít a valósághoz. Az én tagadása buddhista gondolat. Ha a költő eléri az én tagadásának állapotát, ezt az eksztázishoz hasonló érzést, akkor megszűnik minden önös érdek, az alkotás a fontos, és nem az alkotója. A költő magányában azonosul a költészet tárgyával, ezáltal életre kelti a valóságot, megteremti az igazi szépséget.”¹⁴ A keleti ember világszemléletében a magány ekképp a természettel való egybeolvadást, a természetben való feloldódást jelenti, az európai ember szemléletének középpontjában az egyén áll, a természettel, társadalommal, Istennel való egységre vágyakozó, de magát mégis csak megkülönböztető én, ezért személyesebb hangvételűek a haikuink is. Markó lírai énje például, amikor a természet részeként képzei el magát, gyakran még akkor is jelzi, hogy a viszonyítási pont, a szemlélődés kiindulása és végcélja ön maga: „álom szívárog / belőlem mint a napfény / verebek isszák” (*Virradat – Út a hegyek között*); „széthullók lassan / tücskökre verebekre / hogy szedem össze” (*A világ teremtése – Boldog Szisziúphosz*); „oda zuhanok / ahol a tücskök vígan / élík

világuk” (*A halálról – Fűszál a sziklán*). Még nyilvánvalóbb a személyes érdekelt-ség a szerelmi és erotikus tematikájú haikuknál. A nagyjából párhuzamos időkben írott szonettekben derül ki igazán, hogy milyen fontos szerepet tölt be a szerelem – és a család, ami a haikukban inkább csak felvillan egy-egy megkapó pillanat ere-jéig: „anyu mosolya / olyan hamar átugrik / apu arcára” (*Balázs-haiku – Boldog Szisziúphosz*) – Markó költői világképében. A haikuk között is találhatunk ugyan-akkor néhány olyan fontos verset (például az első kötetből már idézett *Ellentét* cí-műt, vagy a kötetzáró *Szédületet*: „árnyék vetül rám / világosság van mégis / tu-dom te állsz ott”), amely az én ön- és létértelmezésének hangsúlyos elemeként vil-lantja fel a szerelmes társhoz (*Anna – Boldog Szisziúphosz*) való viszonyt. A műfaj és a műforma természetéből következően a szerelem összetett és bonyolult élmé-nyének teljességét e versek csak ritkán képesek felmutatni, de a jelentőségét az én életében mindenképpen, például az a finom erotikával átitatott sorozat is, amely-nek darabjai a második kötet közepén szinte összefüggő füzérként követik egy-mást: *Forróság, Ébredés, Szerződés, Ketten, Állandóság, Ámulat, Sodrás, Veled*, vagy a harmadik kötet olyan, inkább már filozofikus jellegű versei, mint a *Minde-niütt, Együttlét, Jelentés, Egyesség*.

Vilcsek Béla az *Ezer magyar haiku* elolvasása után jut arra a következtetésre, hogy „Ne kerteljünk! Ma már haikut a legkevésbé azért ír az ember, hogy az évsza-kok vagy napszakok változásának szépségét megénekelje. Nem is azért, hogy fel-fedezze a maga és az olvasói számára a hétköznapi élet és világ apró örömeit. A haiku manapság mesterségbeli próba, szakmai kihívás. Próba és kihívás annak bi-zonyítására, hogy a költő akár három sorba és tizenhét szótagba képes belesűríteni az élet, a világ teljességéről alkotott véleményét és a maga hosszú időn át érlelt fel-készültségének minden tudását.”¹⁵ Csakhogy Basó és költőtársai, vagy utódai, pél-dául az egyik legismertebb, Kobayasi Issa (1763–1827) sem egyszerűen a termé-szeti szépségek megörökítéséért írtak, általában az ő verseikben látható világ mögött is mindig felsejlett a láthatatlan, a táj minden eleme önmagán túlmutatott, éppen a jellegzetes japán képrendszer és szimbolika révén, amely számunkra, európai emberek számára már értelmezhetetlen lenne, de a japánok számára a közös tudás révén kódolható bölcséletet, üzenetet hordozott. Az európai és a magyar haikuköltő, ha követni akarja a japán elődöket ezen a téren, akkor maga is arra törekszik, ahogy Markó számtalan versénél láthattuk, hogy az a természeti kép, jelenet, helyzet, amit *felmutat*,¹⁶ s ahogy felmutatja, valami mögöttes, mé-lyebb, titokzatosabb jelentést sugalljon. Ezért hangsúlyos nála is, másoknál is (lásd például Fodor Ákos, Zalán Tibor haikuit!) a versek gondolatisága, bölcséleti-filo-zofikus jellege. Másrészt lehet, hogy kezdetben próba és kihívás költőink számára a haiku, de az igazi mesterek, így Markó Béla számára is, egy idő után már sokkal inkább a költői kifejezésmód egyik természetessé vált műformája. Olyan forma, amely éppen a sűrített, pontos, lényegre törő, mégis sugallatos, tovább gondolko-dásra ösztönző fogalmazásmódja miatt alkalmas a létezés általános, de egyéni kér-déseivel való szembesítésre is. Borcsa János hívja fel a figyelmet arra, hogy az első két kötet között eltérés van ebben a tekintetben: „Míg az előzőben világunk és a lét egyetemes kérdései kerülnek előtérbe, addig az utóbbiban a költő – már a kötet cím által is: *Boldog Szisziúphosz* – az egyéni lét kérdéseit veti fel elsősorban.”¹⁷

S valóban, míg az első kötetben leginkább csak a *Számvetés* című vers („végül hártványosan / összekulcsolom kezem / mint darázs-szárnyat”) említhető meg ebben az összefüggésben, addig a második kötetben már csaknem tucatnyi, s a tendencia a harmadik kötetben is folytatódik. Összefüggésben lehet ez azzal is, hogy a 2010-es évek elején, például a második kötet verseinek írása idején, Markó úgy érezhette, elérkezett a *Lassítás* („nagyon kevés fér / most már az életembe / s végül kicsordul”) az összegezés, a *Leltár*-készítés („zongoraszóból / tücsökzenébe értem / Nincs visszaút már”), a visszatekintés, a *Számadás* („lepke a szélben / megpróbáltam-e én is / legalább ennyit?”) ideje. A harmadik kötetben ráadásul nem ritkák magával a halállal, a saját halállal való szembenézés pillanatai sem: *A halálról*, *Végtelen*, *Halotti beszéd*, *Elégtétel*, *Predestináció*, *Apály*, miközben továbbra is ott zengenek a tücskök és ott repkednek az angyalok is. Természetesen minden személyességük, és egyéni életútra vonatkoztatható tanulságuk mellett ezek a haikuk is hordoznak olyan értelmezési lehetőségeket, amelyek az emberi lét egészére érvényesíthetők, azaz létrejön bennük is az a bizonyos, az egyedit és az általánost összekötő ív.

Az eredeti japán, és a magyar haiku-világot is jól ismerő Szepes Erika a kettő közötti igen komoly különbséget fogalmazta meg 2001-ben: „A japán haiku teljesség-világa, kettőt egyben egyesítő dialektikája, a hármas számnak ezen alapuló dinamizmusa, a világot alkotó elemek 5-ös száma, a kapcsolatok 7-es alapegységei magukba foglalják a japán számmisztika összefüggő, világképpé szerveződő, harmóniát, kiegyensúlyozottságot biztosító rendszerét. A magyar haiku egy elemére széttesett, harmóniát távolról sem mutató, a személyiséget magányba taszító korszak láttelele. Önarcképünk, kollektív kórképünk.”¹⁸ Bizonyára nem volt akkor egészen alaptalan, akár példákkal is igazolható, ez a szembeállítás, de az azóta született magyar haikuciklusok, különösen például a Markó Béláé, az effajta általánosító megállapítások árnyalását teszik szükségessé. Hiszen láthattuk például, hogy az ellentétek dialektikáján alapuló harmónia, a mindenségben működő összhang mennyire a lényegéhez tartozik ennek a költészetnek is. S jóllehet számtalan a kérdés, a kétely, az árnyék benne, azzal együtt is magasrendű létérdekű esztétikai bizonyítéka annak, hogy a személyiség magánya, a világ szétesettségének, abszurditásának megtapasztalása, a természettel, Istennel és a Másikkal eséllyel feloldható, a teljesség, a szépség, az egység élménye újraélhető. Az utóbbi évek markói szonett- és haikuköltészete legfontosabb, s mivel korunkban szokatlan, legeredetibb érdemének látom ennek felmutatását. Hogy is fogalmazott Markó a *Lepke a mozdulatlan kézen. Út a haiku felé* című vallomásos esszéjében: „ülünk mozdulatlanul, tavaszi kertünket szemlélve, és közben végeérhetetlennek és csodálatosnak érezzük az utat, amelyen el sem indultunk. Az Istenbe – istenekbe – vagy egyszerűen a világba vetett hitnek európai ember számára is fontos kifejezője a haiku.” Ez a világba vetett, a létezésbe vetett hit fogalmazódik meg, Markó egész újabb költészetére kisugárzóan, a középső haikukötet (*Boldog Sziszüphosz*) hangsúlyos Sziszüphosz motívumában is. S ezúttal vitázni vagyok kénytelen Tarján Tamással, aki szerint a kötet cím szokatlan jelzőjű, „mivel a mégoly csalafinta Sziszüphosz nevéhez nem a boldogság, hanem a boldogtalanság, hiábavaló küzdés reménytelen kőgörgetés kapcsolódik. A hősalak modern filozófiai lekötöttsége

(Albert Camus-tól a *Sziszüphosz mítosza*) csak rejtetten van jelen a műveltség-kincseit a versekben tartózkodóan, szemérmesen szétesztó Markónál. Pontosabban a kilátástalansággal, változhatatlansággal szembenező figura erőfeszítésében az emberi méltóság – s ugyanígy a földi mulandóságban az átmeneti-pillanatnyi létezésöröm – körvonalazódik.¹⁹ Nem rejtetten van ugyanis jelen a Camus-i lekötöttség, hiszen a *Boldog Sziszüphosz* című vers éppen azt mutatja fel („lépked lefelé / ez az ő ideje s nem / az isteneké”), ami Camus-t is érdekli, az öntudat óráját, amikor az abszurd és tudata miatt tragikus hős lépked lefelé a hegyen, és minden pillanatban fölötte áll sorsának, tisztánlátása teszi győztessé, és ezért boldoggá is: „A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet. Boldognak kell képzelnünk Sziszüphoszt.”²⁰ A kötet *Boldogság* című verse pedig az ellentettjét, az öntudatlanság boldogságát is megmutatja: „madár repül fent / s nem próbál nyomot hagyni / a levegőben”. Az öntudatlan lény, a madár csak repül, mert ez a természeti lényegéhez tartozik, de ezzel nem akar nyomot hagyni, nem foglalkozik az értelmével, sőt semmivel sem, csak él, ahogy élnie adatott. Sziszüphosz a tudata által kerekedik felül a természetben s az istenekben, tudja, mi a sorsa, s ez örömmel, boldogsággal tölti el. Sziszüphosz mint fa, a fa mint Sziszüphosz, az örökös újrakezdő, aki tavasszal ismét felviszi a lombot, ahogy a már idézett *Megint Sziszüphosz* című vers állítja („elejti a fa / a lombot de tavasszal / felviszi ismét”). Ez is, az örökös ismétlődésben, körforgásban benne rejlő örökös újjászületésnek a nem csupán reménye, hanem magabiztos tudata is eltöltheti boldogsággal. A Camus-i értelmezés többször is hangsúlyozza, hogy Sziszüphosz tagadja az isteneket, ezzel szemben, amint láthattuk, Markó költői világképében a boldog Sziszüphosz mellett az Istennek is hangsúlyos helye van, igaz ez olyan Isten, aki maga is Sziszüphoszként működik, ahogy a harmadik kötetet záró verse (*Kert*) is sejteti: „üres drótvázak / hogy lesz majd tavasz ebből / kell ide Isten”.

JEGYZETEK

1. Elek Tibor: *A meglelt út örömeivel. Beszélgetés Markó Bélával*. Bárka, 2012. 3. 60–66.

2. A haiku szédületében. *Markó Béla költővel Elek Tibor beszélget*. Új Könyvpiac, 2012. június. 13.

3. Markó Béla: *Lepke a mozdulatlan kézen. Út a haiku felé*. Irodalmi Szemle, 2012. 3. <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2012/2012-marcius/1144-marko-bela-lepke-a-mozdulatlan-kezen> (a hivatkozás 2013. 05. 25-ei állapotot tükröz).

4. Vihar Judit: *Macuo Basó*. Részlet a *Macuo Basó legszebb haikui* című kötet bevezetőjéből. Fortuna-Printer Art, Budapest, 1996. <http://tereless.hu/haiku/baso.html>.

5. Idézi Vihar Judit, uo.

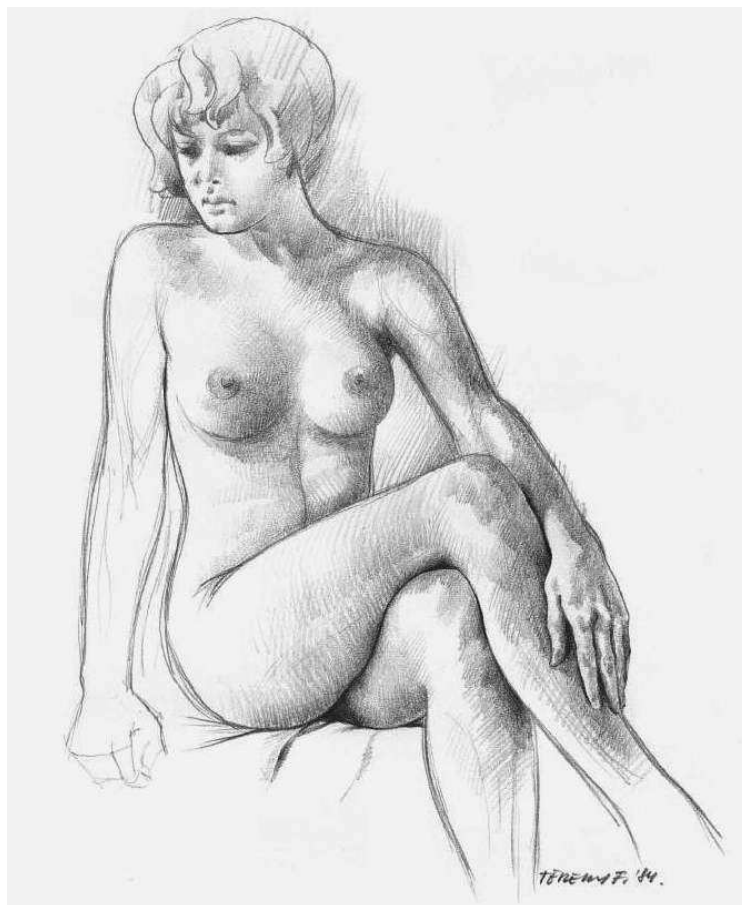
6. *A haiku szédületében...*

7. Tarján Tamás: *A kert évszakai*. Markó Béla: *Út a hegyek közt*. <http://www.kultura.hu/kert-evszakai-marko> (utolsó letöltés: 2013. május 24.).

8. S ahogy Fodor György fogalmaz az *Út a hegyek közt* kötetről szóló kritikájában: „Ez esetünkben sokszor könnyíti, mélyíti, egzaktta teszi, vagy éppen átkódolja a megértést. Meghatározza az atom magát, amelyet körbeölel a szöveg.” Fodor György: *Markó margójára. Markó Béla: Út a hegyek közt. 99 haiku*. Eső, 2011. 4. 78–82.

9. „Maga a *haiku* elnevezés csak a XIX. század végén vált általánossá, amikor a háromsoros vers modern költészeti forma gyanánt újjáéled. Korábban *haikai* vagy *hokku* néven ismerték, a szakirodalom még ma is így illeti, megkülönböztetve a modern haikutól.” Halla István: *A haikuról*. In: *Japán haiku versnaptár. Magyar Helikon*, Budapest, 1981. 78.

10. Szepes Erika: *Haiku: Egység – teljesség – magány*. Parnasszus, 2001. Tavasz, 106–120.
11. A Kelemen Attilával folytatott beszélgetőkönyvében mondja Jézus kapcsán: „Akár Isten volt, akár a legnagyobb áldozatot vállaló ember, a kereszténység erre épül, és ennek, kultúráim által, én is részese vagyok. A kereszténység nem egyszerűen csak vallás, hanem egy teljes kultúra, ott van a nyelvünkben (...) a vallások alapjában véve kulturális konvenciót jelentenek, emberek közötti szerződést vagy egyezséget arról, hogy miképpen szemlélik a világot.” Kelemen Attila Ármin: *Így működik Markó Béla*. Koinonia Kiadó, Kolozsvár, 2012. 57.
12. Uo.
13. Tarján Tamás: *Telt lebegés. Markó Béla: Boldog Sziszüphosz*. Revizor, 2012. augusztus 05. (<http://www.revizoronline.com/hu/cikk/4043/marko-bela-boldog-sziszuphosz/>)
14. Vihar Judit: i. m.
15. Vilcsek Béla: *Ezer magyar haiku*. Kortárs, 2011. 05. 104–108.
16. „A haiku alapvető jellegzetessége, hogy nem mond el, nem is ír le – egyszerűen fölmutat egy tényt, lehetőleg köznapit. A japán poétika ezt a költői szemléletet, illetve eljárást jelöli a *sono-mama* (éppen ilyen) kifejezéssel”. Miklós Pál: *A Zen és a művészet*. Lazi Bt., Szeged, 2000. 76.
17. Borcsa János: *Markó Béla haikulírása*. Bárka, 2013. 1. 109–111.
18. Szepes Erika: i. m.
19. Tarján Tamás: i. m.
20. Albert Camus: *Sziszüphosz mítosza*. In: *Az egzisztencializmus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 346.

szemle

„Minden rossz megőrzi magát, mert újraépül”

GERGELY ÁGNES: KÉT SZIMPLA A KEDVESBEN

Az élők cselekedeteinek kilenc tizedét a halottak cselekszik – olvastam a közelmúltban egy partecédulán az idézetet. Babits írta, hogy hol, nem tudom. A nyugatos költő sorai élesen bevilágítanak az ifjabb költő, Gergely Ágnes memoárregényébe. Nem, nem is a regénybe, hanem a szerző életébe. Takargatott, beforradt sebének mutatja itt meg, vallomást tesz, most már nem fordítja át a megélteket jelképes teremtésbe, versvilággá, regénnyé. A sebhelyeket eddig is láttuk már, most azonban világossá vált, ezt a sebet máig, nyolcvan éven át, ötven éven át elvakarta, ezek nem hegedtek be. Itt néven szerepel mindenki, meztelenül. A legmeztelenebb persze maga Gergely Ágnes. Szemérmes meztelenséggel. Nem Freud ágyára fekszik föl – ezt szinte szó szerint elutasítja –, hanem szabatosan, meggondoltan meséli végig az életét, egészen 1960. január 17-ig. Akkor másodszor állt meg az idő számára, és láthatóan végleg.

Az első cezúra a görög szóval *holokausztnak*, zsidó szóval soának mondott tragédia. Magyarul nincs megfelelője, az égő áldozat, még ha pontosan fel is idézi a táborokban történeteket, körülményes. Máig kevesen mondjuk nemzeti tragédiának. Gergely Ágnes a nehezen megkezdett egyetemig Guttman Ágnes néven élt. Guttman György és Fenákel Róza leánya volt, a háborúig életük, az első hét év, dunántúli értelmiségi jómódban telt. Az apa a *Zalai Hírlap*nál, a „főispán lapjánál” volt felelős szerkesztő. A gyerekkorból emlékezetes nevek között az első Parragi György – utóbb a *Magyar Nemzet* munkatársa, még utóbb mauthauseni fogoly, túlélő, nemzetgyűlési képviselő, a *Magyar Nemzet* főszerkesztője is – akivel együtt tanulta az újságírás alapjait. Sorjáznak a nevek, Rassay Károly (*Esti Kurír*), Drozdy Győző (*Kurír*, az ötvenes évek elején a nagycsarnokban tróger), gróf Bethlen Margit (*Ünnep*), Peyer Károly, csupa liberális és szocdem íróféle, politikus. Az apa egyetemre szeretett volna menni, parlamenti képviselő akart lenni. A terveket beárnyékolta a visszatérő mondat, *majd ha Hitler megbukik*. Majd. Ha. Nagyon későn bukott meg, örült céljai 17 millió áldozatot követeltek, köztük 6 millió zsidót. Köztük volt Guttman György is. A pesti albérletbe költöző család még levelezett az apával, a lapok ma is megvannak. Az első árulás, veszteség a kislány kutyája volt – az albérletbe nem lehetett vinni, kétszer visszaszökött, harmadszorra a sintér kezébe került. Hányódás jött, visszaköltözés az anyai ág alföldi vidékére, míg megjött a visszavonhatatlan hír, az apa odaveszett. A gyerekkor játékai – az unokatestvérrel, Fenákel Judittal közös fantáziavilág – segítettek a még óvodás

számára érthetővé tenni az emberi viszonylatokat. A budi alatt lakó *Vitéz Ló és Doktor Kutya* érdemeket szereztek a háborúban, „nemességet” kaptak, *Vitéz Ló-ipszilon és Doktor Kutya*x lett belőlük. Aztán évtizedek múlva könyvben, az ironikus-szürreális, olykor groteszk prózával ízesített *Kobaltországban* kelnek életre. Ami ott talán felfejthetetlen volt, most önéletrajzi háttérű genealógiával kap magyarázatot. A hányódás végén megjelenik egy asszony, Emerenc, afféle cseléd, de ezt a szót az anyai nagymama nem engedte kimondani. „Dolgozik rád, becsüld meg” – mondja bölcsen, emberien. Emerenc a Stációk egy alakja, de végső – kétségtelenül világhíres – formáját Szabó Magdánál kapta meg, ahová Gergely Ágnes protezsálta, hogy aztán *Az ajtó* állítson titokzatos alakjának emléket. Mindenki magából ír – tudjuk jól, csak az áttétel, a kódolás foka kérdéses.

Az apa halálával – előtte még föl kellett másznia a fára és onnan kukorékolni az őrmester sadista örömeire – a teljes társadalmi jövő is kérdésessé vált. Az életek *kisiklottak*. Semmi nem ment úgy, mint ahogy elképzelték. Az anya rossz döntése: eladják a házat és beköltöznek Szegedre, rokonokkal, ismerősökkel együtt. Ott volt akrobatika óra, szolfézs, balett- és szeptepóra, zongora és angol. Csalóka képek a láthatáron. Nyilvános szereplése előtt az édesanyja megsimogatta Gergely Ágnes fejét és figyelmeztette, *nem szabad oda tolakodnunk*. És felmentette az előadás alól. Homályos jelzés a másságra, a szorongásra, a meghúzni magunkat görcsére. Aztán államosítanak, a ház ára is oda, betették a szegedi vállalkozásba, a malomba. Az anya Pestre költözik, Szeged – Tito közelsége – veszélyes. A lány is utána jön, egy cionista gyerekotthonba kerül – társai elhagyják az országot. Hívják, de marad. Külön lakik az infernális albérletben lakó anyától: fokozott félárvaság. Újabb otthon, újabb iskola. (A recenzens itt már teljesen feladja saját személyiségét: egyik ágán ő is zalai, az egerszegi házról is tudja, melyik. Az ő malmaik is odalettek. Ő is a Lajta Béla tervezte zsidó gimnáziumba járt, csak akkor már felekezett nélküli, állami, egyetemi gyakorló iskola volt a zuglói Abonyi utcában. Emlékszik, beleborzongott, amikor Vas Istvánnál olvasta, hogy az alagsori „politechnika” termekben, a hatvanas években Siska Rozália birodalma, éjszakázott a munkaszolgálatosok hirtelenjében összehajtott éhes csapata. Mi ott fogócskáztunk és a szomszédos menzából kijöve a szemetesbe dobtuk a száraznak mondott buktánkat. Vasék mit nem adtak volna érte.) Az első csók is itt éri. Az emléke egy kellemetlen nyálcsík, semmi több. A származás is pecsétet üt rá: értelmiségi, író, művész, újságíró felmenővel. Rossz ómen. De még tart az átmenetiség lendülete, még lehet érettségi előtt jelentkezni a színművészetire, Guttman Ágnes operettszínésznő szeretne lenni, a felvételin a neofita Bacsó Péter vágja el a sorsfonalat. Jön a mozdonygyár, vas- és fémesztergályos tanulósg. Félelem a közegtől, vakrémület a szerszámoktól, riadalom a folytonos selejtektől. Üres fizetési boríték. Úrilány overallban, mondják rá. Belépés a pártba – kötelező volt. Jelentkezés a műegyetemre, újabb jelentkezés a színművészetire – sikerrel. Otthon az édesanyja szakadt hálóingében kap beteges nevető görcsöt, *Mi leszél te? Milyen rendező? Tisztelt rendező, veszel nekem másik hálóinget? Ezt már nem lehet megvarrni!* Éljen a párt, kiáltja az anya, *letépte a hálóing másik ujját és lobogtatta a magasban*. Nem ment vissza a főiskolára. Levél Rákosi Mátyásnak, azt beszélük, ha tanulni akar valaki, ők segítenek. Szakérettségi tanfolyam, mezőgazdaság és állattenyésztés. (A recenzens egy

másik éles, Gergely Ágnes történetét keresztvező emléke, az *Élet és Irodalom* szerkesztőségéből, 1987-ből. A szemben álló íróasztalnál Katona Éva ült, a riportrovat gondozója. Vánca István egyenesen „a riportrovat múlhatatlan érdemű császárnőjeként” emlékezik rá, rovatára pedig olyanra, „mint amit az egész magyarság követhetetlen példaként csodált”. Portréja megírásra vár, de van-e még, aki össze tudja rakni az elemeket? Nos, Katona Éva mesélte, még húszon innen, meghallgatta egy aktíván Rákosi Mátyást, aki azzal búcsúzott a meghódítandó ifjaktól, ne múltjon el nap, hogy két órán át ne olvasnák a marxizmus klasszikusait. Éva komolyan vette a felszólítást, de a kollégium szorosan beosztotta idejüket, nem tudta belepréselni a feladatot napirendjébe. Szerkesztett egy csinos kis táblázatot, belerajzolta teendőit, és segítséget kért Rákosi elvtárstól, mit hagyjon el így is túlzottan bő elfoglaltságaiból. Rákosi titkársága válaszolt, a pártvezető meghívta magához a fiatal elvtársnőt, akit méltónak talált viszont-bizalmára. A beszélgetést folytonos titkárnői kopogás, telefonbeszélgetések szakították meg, olykor kiküldték Katona Évát, majd visszahívták. Végül az elfoglalt MDP főtitkár Révai Józsefekre bízta, aki ki-nevezte az egyik ifjúsági lap főszerkesztő-helyettesének. Amikor ezt Katona Éva elmesélte, Gergely Ágnes az egy emelettel lejjebb működő *Nagyvilág* rovatvezetője volt. Tisztelte és szerette a balekságát vállaló, élesen gúnyoló és veszettül egyenes Katona Évát.) Szokás ma elmesélni az ilyen „levél Rákosi elvtársnak” történetet? Gergely Ágnes megtette.

Végül szerencsésen és véletlen válaszában – hosszú felkészítésnek is – köszönhetően bekerül a bölcsészkarra. Nevét már úgy írja füzete fedőlapjára, Gergely Ágnes. Identitása változatlan, kikeresztelkedni nem hajlandó, de megértetik vele, zsidósága a nevével fokozottan kíséri. Folyamatos jelzéseket kap, a legfinomabbat bölcs, tehetségnyitogató, „csodatévő” előkészítő tanárától, Márki Sándortól (öt is ismertem, jaj, micsoda ember volt!, tanár kolléganőjével egyházban gyerekeskedtem, pedagógusistenként tartották számon). A példabeszéd ennyi, gondoljon Mendelssohnra, *jó zeneszerző, de második vonal*. Az előkészítőn találkozik Papp Zoltánnal. A memoár aranymetszés pontján jelenik meg Papp Zoltán, a majdnem társ, majdnem férj. Világa kezdetben idegen: pusztai őstehetség volt, művelt, és a többiek előtt már olvasta az *Esti Kornélt* és *A gólyakalifát*. Az apja urasági kovács volt, történetesen éppen Ozorán. Egy fényképén kucsma alól dühösen néz a világba. Felizzott a levegő kettejük között. Amikor végre megtörtént az első csók, mint a vércse csapott le a fiatal férfi a lányra, indulatok szabadultak föl. És egy ekkor még talányosan ható mondat: *Végre. [...] A nemzet másfél éve készülődik erre a szerelemre*. Ki beszél itt a nemzet nevében? És milyen jogon? Mit is jelent ez a mondat?

Újabb betét: Lukács György 80. születésnapja az Írószövetségben. Sok rosszat tett Lukács a magyar irodalomnak és nagy filozófus volt. A népi irodalmat támogatta, helytelenítette viszont, hogy a „polgári”, a kommunisták számára rivális ideológiaiú *Szép Szó* 1946-ban újrainduljon. A helyszín mindenesetre pikáns. De nagy közönség fogadta Lukácsot, akit Illyés Gyula köszöntött ezekkel vagy hasonló szavakkal, *köszöntelek a nemzet nevében*, és Lukács állítólag azt mondta volna erre, *köszönöm, vártam*. A cselédivadéka a zsidó nagypolgárnak. A befogadás gesztusa – az elfogadás gesztusa. Két nagyember mégiscsak alárendelt szimbiózisa, nem kétséges, ki állt biztosabb lábakon. Valami ilyesmi hangzott el az ötvenes évek elején

Papp Zoltántól Gergely Ágnesnek adresszálva. Ki hallja meg a mámor pillanatában? De hogy fájt, bizonyos, az 1995-ös *Absztrakt tehén* című tárcakötetben is ott van, még ha a történet teljes kifejtést nem is kap. Önkényes volna Illyés idecitálása? Nem hiszem. A kezdődő szerelemhez egészen közel van egy Illyés-történet a *Két szimplában*. Illyés előadást tart Petőfiről egy budai művelődési házban. A fiatalok is odatódulnak. Egy dunántúli parasztot hallanak, de olyat, aki tagja a francia akadémiának. A legsötétebb Rákosi-évek után nagy levegővel beszél, olyan szavakat is ki mer mondani, hogy *magyarság*, hogy *lélek*. Gergely Ágnes a leírásban itt nézőpontot vált, külső szemlélője az estnek. Megdobogtatja a másféle beszéd, a tiltott szavak újbóli kimondása. De nem kápráztatja el Illyés mondata, hogy a szlovák asszony fiának *lelke itt született meg és magyarnak született meg*. Mert Illyés nem adott választ a kérdésre, *mi volt itt ez a kivédhetetlen vonzerő*. S aztán így zárja az est leírását: *De talán nem is várt senki választ, az író az utcára kísérték, a kezét szorongatták, megérintették a sálját, a kabátját. Messziről néztük; én nem mertem Illyést*. De az első csók évfordulóján felmentek a József-hegyre, tétován álltak ott, hogy a költő – Zoli a földije volt! – talán épp kilép kapuján. Csalódottan vonultak le a könyvtárba. A Rákosi-ösztöndíjéből a *Hunok Párizsban* veszi meg Gergely Ágnes. Negyedszázad múltán Illyés megnehezítelt Gergely Ágnesre, amiért Pilinszkyt jelölte a Nobel-díj után legnagyobb irodalmi elismerésre, a Neustadt-díjra. (Gergely Ágnes a történet előtt tizenkét évvel még szükségglakásban lakott, mindenképpen díjat akart szerezni Magyarországnak. Ted Hughes kilenc évig dolgozott a vékony angol nyelvű Pilinszky-köteten. Illyésnek nem volt ilyen erős idegen nyelvű fordítása. Erről volt szó. Csak erről. Lásd *Absztrakt tehén*. De ahogy Illyés *végigmérte* Gergely Ágnest, felért egy kiközösítéssel.)

Félelem van Gergely Ágnesben, amikor édesanyjának bemutatja Zoltánt. *Kérem, asszonyom*, hajol a fiatalember az asszony keze fölé, az elrántja. Az udvarias távolságtartás ott motoszkált az anyában. Gergely Ágnes többet adott magából, amikor Ozorán, a másik irányú bemutatás alkalmából megismételte a fiú köszönési formuláját: *Kezét csókolom, Édes*. És a Papp Zoli szerelem – az egyetlen szerelem az életben, másképp miért állna meg a történet 1961-ben – testi értelemben mégis beteljesületlen maradt. A lány kérésére és akaratóból. Az első együttlétet olyan soha nem volt élménynek, kivételesnek gondolta – hogy a megfelelő alkalomra várt. Az esküvő utánra kérte. És a férfi megadta magát a kérésnek. (Gergely Ágnes évfolyamtársai mondják, nehezen hiszik, értik a memoárnak ezt a pontját. Onnan tudom, hogy megkérdeztem. Nem azért, mert a szexuális forradalom után születtem, tény, hanem mert nehezen hihető és mert igazán magyarázatot sem kapunk a miértre. A valláserkölcis itt nem játszik szerepet. Csak a valláshoz való erkölcsi ragaszkodás van – bénító valláserkölcisi tételről szó sem esik. Titok marad.)

A végzés után elhelyezkedési problémák jönnek. 1957 tavaszán újraindult a forradalom előtt egy számmal jelentkező *Nagyvilág*, az új világirodalmi folyóirat. Kardos Lászlót kéri a fordításba egyre inkább beleszerelmesedő és beletanuló Gergely Ágnes, vegye oda. Örömmel, kedvesem, érkezik a válasz, csak előbb lépjen vissza a pártba. Nem. De semmi baj, irodalmi szerkesztőt keres a rádió. Mi az apja foglalkozása, erre a kérdésre kellett csak felelni. Káderezés – ismét. A baloldali újságíró nem lehet akadály, gondolja a friss diplomás lány, és megkérdezi, nem

lenne-e hely még egy szerkesztőnek. Rohanvást szalad le a Múzeum Kávéházba, ahol kedvese várja, gyorsan küldi is, hátha. Káderezés vele is megtörténik. Az egykori urasági kovács apa jó ajánlólevél. A fiatalember visszaérkezik, van állása. A lány megkérdezi, róla mit mondtak. A kettős idézet így hangzik: „Úgy látom, Gergely Ágnes szégyelli az apját”. Tehetetlen düh. A fiú elárulta, nem mondta el, amit róla tudott. Fontos kis pont a kapcsolatban. A lány egy újpesti iskolában kap állást. Külvárosi iskola, nem ide vágyott. Márki tanár úr példája, saját mozdonygyári múltja nyomán is – nehéz, de nemes feladatot talál benne. Belemerül. Hol jönnek az ő gyerekeinek dolgozatai a stúdió színész- és íróvilágához. De besegít a versműsor ötletébe, fordít hozzá, ott áll az üvegfal mögött a felvételtkor, Básti Lajos mondja az ő fordította magyar szavakat. Zoltán elfelejti bemutatni a színésznek. Miért is? Ma úgy mondanánk, kiütköznek a kulturális különbségek a két ember viszonylatában. Másban is. Egyik éjjel Zoltán a lányt szidja a Jerevánban, félrészegen. A szomszéd asztaltól felemelkedik egy jóképű fiatalember, bemutatkozik, és közli, együtt játszottak a mozdonygyár színjátszó körében. Utóbb ő lett a színészkirály. De miért szidta a férfi menyasszonyát, akivel közben közös könyvtárat építenek? Mindegy is, nem akarja meghallani. Az Ágnesre ráismerő férfi Latinovits Zoltán. A másik Zoltán szerepet oszt rá a rádióban, ez az akkor még debreceni színész első pesti szereplése. Nem számít semmi, gondolja a lány. Aztán az ő Zolija elmeséli, az egyik sörözőben bizonyos Dénes és bizonyos Dorogi, két kolléga, megkérdezte, mért udvarolsz zsidó lánynak? Dénes és Dorogi – utóbb két rangos rádiós, irodalmi szerkesztő és rendező. A kocsma légkörében direkttebbek a kérdések, őszintébbek a rejtett indulatok. Köznapi antiszemitizmus. Kis magyar zsidóidegenség. Szóra sem érdemes, olyan gyakori. A holokauszt nem magyar nemzeti tragédia. Néhány nap múlva a rádió pagodájában egy évfolyamtárs mintha lezárna egy vitát, kijelenti, Ági magyar. Hazafelé menet Zoltán bevallja, beszélt Ági anyjával, aki azt mondta, fal van köztünk. Fal van köztünk, amit nem lehet ledönteni. Gergely Ágnes reménykedése ősrégi elemmel operál, az első gyerek után meg fog velünk békülni. Nem veszi észre Zoltán fokozatos és lassú kihátrálását a kapcsolatból. Ragaszkodó, körmeit a húsába vájó akarása mögött még nem ismeri föl a menekülését. Ő pedig nem veszi észre, nem akarja észrevenni, a férfi női testet is akar. Gyönyörű verset ír a férfi, levelet arról, hogyan képzei el évek óta csak eljövendő nászéjszakájukat. A levél vágyakozását Gergely Ágnes beledolgozta egy afrikai népköltészeti fordításba, *Etióp szerelmi dal* címmel. Bibliai vágyakozás tölti be a levelet, az *Énekek éneke* hangján szólt, birtokló volt és alázas. Eufória járt a nyomában, boldog tudata, hogy a házasságtól napok vagy hetek választják már csak el. De a fiatal tanárnő anyja elolvasta a levelet és felrobbant a bomba. Ilyen levelet csak utcalányoknak szoktak írni, kapta meg a figyelmeztetést, és hogy ez a férfi őt soha nem fogja vállalni. Mert gyenge. Mint a legtöbb férfi Magyarországon. Égzengés és földindulás, süvöltő és szűkölő adok-kapok. Ebben a mondatban élettapasztalat van, kibontatlan anyaregény. Titokban való találkozások követik. De azt nem titkolhatja maga elől sem a lány, hogy a férfi egyre gyakoribb alkoholos estéit, az esték utáni borszagát egyre rosszabbul viseli. De még mindig közös könyveik vannak, egy Baránszky Jób Lászlótól közösen kapott kötetre Zoltán azt mondja, családban marad. Gergely Ágnes számára a remény mondata, akkor még-

is. Elutaznak a Balatonra, a lány a bérelt szobában lakik, a férfi egy sátorban odakint. A lány beteg lesz, egy hétig fekszik. Tiltakozik a szerelem ellen? A végkifejlet felé haladunk, sűrűsödnek a kapcsolati lázgörbe ugrálásai. Élesednek a jelenetek. A végső tragédia oka, hogy Zoltán öntudatlanul, spontán a Dénes-Dorogi kettőshöz csatlakozva átkozza el házinénijeit, akik felbontották a lány odavitt levelét. A két vén mocskos zsidó kurva – kiabálja. Aztán megismétli, külön hangsúllyal kiemelve a mocskos és a zsidó szavakat.

Ez a történet vége. Botladozó élet jön ez után. Az anya fogalmazza meg a lánya jövőjét. Gergely Ágnes jövője – egy esztelen, gyors és csakazértis bosszúházasság után – az írás. Neked egyetlen szerelmed van, az írás. Kifoszthattak bennünket, a tehetségedet nem vehetik el. Dolgozz. Író leszel, majd én megmutatom. A többi folyóiratoldalak, kötetek, katalóguscédulák őrzik. Nem kevés. A kötet fülszövege szerint a könyv a szerelemről szól. Arról is. De még inkább a falról. A nemlétező, mégis járhatatlan falról. Gergely Ágnes még mindig Papp Zoltán kezét fogja a falon át.

A memoár egységes narratívát mond el, elemei ismertek, szinte minden Gergely Ágnes-mű erről szól. Kihagyásos, balladisztikus epizódok után ismétlődő összegzés. Költői próza, sűrítés, jelképszerűség, zseniális készséggel végig fenntartva az egykori naivitás, reménykedés és hit légkörét. A magyar történelem regénye is, hűség az életanyaghoz, az egykori gondolatokhoz. A tapasztalatot szégyellnünk kell, mert az nem más, mint a kitörölhetetlen veszélyérzet. *A veszélyérzet adomány* – írta *Triptichon* című versében Gergely Ágnes. Nem, nem adomány. Eredmény. *A megéltek eredménye. Minden rossz megőrzi magát, mert újraépül. (Európa)*

SZÉCHENYI ÁGNES

Sikeranya

KISS NOÉMI: IKERANYA

A szépirodalmi kiadványok manapság tudatosan felépített, különféle csatornákon működésbe hozott marketingje különös elvárásokat épít az olvasóban, hiszen a mintázatok elsősorban a kereskedelemből és a tömegmédiából ismertek – a hatalmas hamburger a valóságban éppen csak tenyérynyi, az ajánlóban elhangzó velős mondatokból pedig egy darabbal sincs több a teljes filmben. Különös az is, hogy a Gérard Genette által szinte mániákus aprólékossággal leltárba vett paratextusokat nem győzzük bővíteni a web 2.0 hétköznapivá vált gyakorlata óta: a könyvtrailererek, a blogok, a közösségi oldalak sokasága kíséri a kötetek születését és olvasását, illetve azok előkészítését, amelyektől nehéz eltekinteni: szinte teljesen elmarad a könyvesbolti kínálat böngészése a valamiféle határozott akarat előzetes kialakulásával. Ez a jól előkészített vágyakozás működött az *Ikeranya* esetében is, ugyanis a kötet egyes részletei a bezzeganya.postr.hu webcímen elérhető blogján 2011 őszétől hozzáférhetőek voltak s előremutattak a kötet megjelenésére. (Az *Irodalmi*

Centrifuga oldalán már egy évvel korábban olvashatók voltak más bejegyzések a későbbi kötetből, de ezt az oldalt a szerző a kötet Facebook-oldalán már nem tüntette fel.)

Az anyaság (terhesség, szülés, anyává válás, szoptatás, gyermeknevelés stb.) bizonyosan az egyik leginkább meghatározó és stabilan jelenlévő témája az internetes közösségeknek. Mintha ebben a diskurzusban koncentrálna a nethasználok két alapvető jellemzője: az anonim, sokszor csak virtuálisan létrehozható közösséghez tartozás paradox öröme, illetve a hétköznapi helyzetekben rendszerint nehezen elbeszélhető témák kifejtésének lehetősége. Kiss Noémi rövid fejezetekre tagolt kötete visszaidézi a tematikus blogposztok általános nyelvi karakterét: az egyes szakaszok lezártágát, viszonylagos függetlenségét egy magasabb rendű narratív keretbe illeszkedés ígéretével, illetve a nyelvi és tematikus vonatkozásban egyaránt hangsúlyos meghökkentés szándékát. A vállalkozás bizonyosan kockázatos, s anélkül, hogy belemennék az online és a print médium olvasása közötti különbségek közhelyeibe, mindenképpen fontosnak tartom rögzíteni azt a felismerést, ami a kötet forgatása közben ért: ezek a szövegegységek – a tematikus címmel ellátott fejezetek és sorszámozott alfejezetek – nem elég erősek egy kötetbe zárva, amelynek külleme, illetve a borítón túli paratextusai bennem erős olvasói vágyakozást keltettek.

A borítót díszítő képen – ami a kötet impresszumában található adatok szerint Ruen Ruszev Dobrev festménye – az anya két gyermeket ölel, homloka közepétől az orra tengelyén át az állcsúcsáig meghúzható vonal tengelyesen tükrözi a hozzá simuló két arcocskát. Ha nem ismerjük a kép címét, keletkezésének kontextusát, a hozzá kapcsolódó kommentárokat (s ennek minden esélye megvan), akkor nyilvánvalóan a keleti kereszténység ikonjait hívjuk segítségül az értelmezésben, ahogyan az anyát Máriával, az anyaságot a szentséggel azonosítjuk, amely jelentésadásban az ikerség bizonyosan deviancia. A borító így eleve színre viszi a hagyományostól való eltérést, s a tekintetek melankóliájával együtt is játékot ígér: az Egyből kettő van, az Anya Ikeranya. Az ikerség gondolkodói problémaként is értelmezhető az európai civilizáció történetében: a bibliai és a mitológiai ikerpárok legtöbbször a vetélkedés és a viszály elbeszélésére adnak lehetőséget. Kultúrtörténeti vonatkozásban sem kifejezetten pozitív a jelenlétük az archaikus hiedelemvilágban, illetve az orvostörténetben, aminek a gyökere nagy valószínűséggel abban a tényben van, hogy az ikerterhesség és az ikerszülés hosszú évszázadokon keresztül rendkívül veszélyes, alacsony túlélési esélyt ígérő esemény volt. Az ikerségben rejlő tragikum vagy legalábbis a normától való eltérés le nem záruló gondolkodói probléma is egyúttal, többek között a fogantatásról, az eredetről, az identitásról, ami az anya-gyermek, illetve a testvérek közötti kapcsolat kérdését is koncentráltabban viszi színre. Az irodalmi példák hosszas sorolása helyett most csak Steinbeck Aaronját és Calebjét emelem ki az *Édentől keletre* című regényéből, akik megrázóan jelenítik meg az ikerség figurájában a bűn, a szabad akarat, az eredet és a sors problémáját. Illetve nem tudom említés nélkül hagyni Radnóti Miklóst, aki az *Ikerék havában* nyelvi problémaként is megfogalmazza az ikerséget: „És most azt sem lehet tudni, hogy én haltam-e meg vagy a testvérem. [...] S akkor elkezdődött valami, amiről csak verset lehet írni.” Ezeket a gondolkodói perspektívákat emeli ki az *Ikeranya* fülszövege is, mely szerint a „könyv egyszerre számol be a

szülés élettani valóságáról és spirituális csodájáról, az anyaszült meztelenség állapotáról és a világba érkezés számtalan kalandjáról. A várakozás és a kiszolgáltatottság stációit ugyanúgy megismerhetjük belőle, mint a „közös nyelv”-keresés keserves-gyönyörűsége pillanatait. Az én és a te mellett kozmikus-banális módon megszületik a mi.” Az első fejezetet megelőző oldalon egyetlen szót olvashatunk: „magzatpróza”, ami mindenképpen visszavezet Radnótihoz, hiszen egyetlen döbbenetes szóba, mondhatjuk, hogy egy egyszavas versbe sűríti az alig verbalizálhatót, a nehezen elbeszélhető.

Furcsa feladatként választottam Kiss Noémi prózakötetének olvasását, saját magam számára kitűzött cél volt ugyanis a szöveget ikeranyaként olvasni, hiszen magam is az vagyok. Különös olvasói feladvány, amivel persze saját helyzetemet súlyosbítom – olvasóként bizonyosan: azokat a kérdéseket soroltam elő, hogy tudom-e a szöveget egyszerű olvasóként olvasni, tudom-e a szöveget ikeranyaként olvasni (mi a különbség?), választ kapnak-e vajon dilemmáim, felmentést kapok-e ellentmondásos érzelmeim miatt, terápiaként működhet-e ez az olvasmány az ikeranya mint olyan számára. Témák szintjén az *Ikeranya* semmiben nem ad mást a terhesség-szülés-anyaság témájú blogoknál, amelyeket Donald Winnicott gyermekorvos-gyermekpszichiáter kiváló fogalmával az „elég jó anya” terminusával foglalhatunk össze röviden: a web2-es anyaközösségek diskurzusának alapvető jellemzője a tökéletlenség vállalása, a rózsaszín cukormáz eltüntetése és a problémák megfogalmazása az anyaság megélésében, ami nem vagy nemcsak természetes folyamat, hanem tanulás és idő eredménye a viszontagságos, de egyértelműen pozitív irányba mutató úton. Nyelvi szempontból ugyanezt tapasztaltam a kötetben: a kívülálló (nem terhes, nem anya, nem ikeranya) számára jelenthet esetleg némi meglepetést néhány alakzat, például a szeplőtelen fogantatás mint a mesterséges megtermékenyítés paradox metaforája vagy az orvos-isten groteszk azonosítása. (A babaragacs és a zebracsíkos terhességi teszt „terminusainak” használata a szövegben viszont már több mint kínos.) A saját test idegenné válásának érzékelésében kifejezetten unalmas a közönséges szavakban – sejtésem szerint – hatás-keltést kereső gesztus, ami nem visz tovább az identitásvesztés antropológiai problémaként való elgondolása irányába: „Felhíztam tíz kilót, kilógtak a csöcseim, szúrt a vége, sebes vér szivárgott belőle. Ordítottak, nyávoztak egész nap, hozzádörzsöltem az orromat az arcukhoz, befogtam a szájukat, kiköpték az ujjam.” (16.) A rövid mondatok, a leírások és a közjük ékelődő szabad függő beszéd furcsa monotonitást szül, ami egyébiránt jól érzékelteti az alcímben is megjelenő „első év” jelentéseit, vagyis az elbeszélés által befogott időtartamot, illetve annak tagadását, hiszen az idő természete ebben a történetben (ezekben a történetekben) éppen a múlni nem akarás, a lassúság és az összefolyás. A monotonitás ugyanakkor az olvasói tapasztalatban unalmat jelent, mert hozza az „elég jó anyává” válás klasszikus stációit, a szülés megoszthatatlan és (érzésem szerint) elbeszélhetetlen fájdalmát, a szoptatás, a testkontaktus folyamatosságában megtapasztalt furcsa örömet és fájdalmat, a gyermek fejlődésére való kizárólagos figyelmet, a szűkebb és a tágabb környezet dühítő okosságát, a szocializálódás stációit stb.

Az egyes fejezetek által kijelölt témák elbeszélését időnként megszakítják az ikeranya mint narrátor gyermekkori emlékei, amelyek elsősorban a gyermeki tudat

karakterét, szorongásait teszik láthatóvá alapvetően a felnőtttség, a nemiség, a szeretet vonatkozásában, anélkül azonban, hogy megtörténne ennek az idősíknak a részletesebb kibontása: „Sok fogalmam nincs arról, milyen szülőnek lenni, senki sem tanított. Hogy is, hiszen sosem volt olyan szülőm, amelyet szerettem volna. Olyan volt, akitől szenvedtem, és csak néha szerettem őt nagyon. Olyan, aki nem ölelt, ha kellett, mert nem volt ideje rám.” (18.) A gyermeki nézőpont más formában is felbukkan a kötetben, mégpedig az anyával szemben az egyik iker beszél el sajátos perspektívaváltással ugyanannak az eseményeknek egy szeletét, illetve az ikeranya az elbeszélés tárgyaként, egyes szám harmadik személyű narrációban is megjelenik, ami az eltávolítás gesztusát teszi radikálissá a kötet elején. Nem könnyű bírálni vagy minősíteni Kiss Noémi *Ikeranyáját*, mert abba a látszatba eshetünk, hogy morálisan vonjuk kritika alá a szövegben megjelenő anyafigurát, holott ennél semmi sem állhat tőlünk távolabb. Ugyanakkor mégiscsak élek a gyanúval, hogy éppen az anyasághoz kapcsolódó témák miatt válik az *Ikeranya* sikertelen irodalmi vállalkozássá: a szöveggé alakítás folyamatában egy olyan hibrid alakulat jön létre, ami egészen egyszerűen nem működik, nem izgalmas, nem lenyűgöző egy kötetbe zárva. A blog által biztosított lehetőségek (szókimondás, sarkítás, lezártág és nyitottság), a történetmondás lehetőségei (anyaregény, fejlődésregény, vallomás) és a sűrítő líranyelv alakzatai olyan szöveget eredményeznek, amely katarzis nélkül hagyja az olvasót. Ha Hélène Cixous ihletett szövegére, a *Medúza nevetésé*-re gondolok, amelyben arról ír, hogy a nőnek fehér tintával, vagyis anyatejjel kell írnia, illetve Julia Kristevának az anyaságról írott esszéjét olvasom újra (amit az *Irodalmi Centrifuga* a Kiss Noémi szövegeit közlő posztok elején idéz), akkor azt látom világosan, hogy az *Ikeranya* nem tudott jól működő szépirodalmi nyelvet teremteni „az anyaság lehetetlen szillogizmusához” (Krisztiva). (*Magvető*)

BÓDI KATALIN

Egy kódex négy oldala

HALÁSZ MARGIT: VIDRÓCZKI-KÓDEX

Pikareszk vagy kópéregényt írni mind a mai napig hálás feladatnak tűnhet egy író számára; a szórakoztató irodalom műfaji kereteiből adódó kötöttségek úgy, mint egy a társadalmi ranglétra aljáról érkező furfangos, de a cselekményközpontúság miatt elnagyolt jellemrajzú főszereplő és a tetszőleges számú, egymáshoz lazán vagy nem kapcsolódó epizódok sorozata már önmagában kész regényvázlatot adnak. Ezek a keretek ráadásul remek lehetőséget biztosítanak társadalomkritikára, így az ismert sémát felfrissítve módot adnak a populáris regiszterből való kiszakadásra is.

Halász Margit kisregénye a fenti gondolatmenetet látszik követni. A történetben egy népmesei formákban és fordulatokban gondolkodó – tehát kellően sematikus – mátrai szénégető fiú, Gacsályi Mátyás kalandjait követhetjük soron gördülékeny,

olvasmányos nyelvezetű, három-négy oldalas fejezeteken keresztül. Matyi, akinek a regény elején egy vihar következtében szerelmi fészke, a magasles összedől, gyermeki látásmódjával, tudatlanságával és a világra való rácsodálkozásával ideális picaíronak bizonyul. Mivel ő magától elég félénk, a kópéságot, avagy itt a „betyárságot”, egy mondabeli alak, Vidróczki Márton csodálatos módon rá hagyományozódott levele, és a bajokon keresztül segítő könyve adja. Egy barlangban talált levél és a vihar felforgató ereje a gyermeki és a szerelmi idill állapotát egyszerre látszik megdönteni, így a főhős nem tehet mást, mint „varázsszerszövegével”, a kódexszel útnak indul, hogy megismerje Budapestet, majd „Európát”, azaz később kirándulást tegyen külföldre is.

Matyi nem szokványos kalandjai azonban egy átlagos olvasó számára igen szokványosnak bizonyulnak: ilyenek a munkakeresés problémái, albérleti és közlekedési nehézségek (lomtalanítás az utcán), a sokféle ember furcsasága, turisztikai látványosságok és külföldi édességek, vagy – ami Mátyás számára a legérdekesebb – sok szép nő úton-útfélen. A kalandok tehát nem olyan értelemben izgalmasak, hogy az olvasót valami számára ismeretlen vagy rejtett világba kalauzolják. Éppen ellenkezőleg. A nagyon is ismerős dolgokat egy máshonnan, a „műveletlenségéből” jött fiatalember perspektívájából vizsgálhatjuk fölül. Vidróczki Márton kissé didaktikus, programadó levele, amely a műveletlen Matyi kiemelkedését írta elő régebbi helyzetéből a vándorlás által, a klasszikus fejlődési regény képzeteit hívja elő: „Fiam a világ nem ér véget a Mátrában, itt kezdődik. Nyelveket kell tanulnod, látni kell a világot, de legalábbis Európát.” Matyi utazásai során ugyan sok tapasztalatra szert tesz, néhány angol szón kívül nem sokat tanul, remekül elboldogul az élet több területén is, miközben az elbeszélő Matyi naiv látásmódján keresztül nem győzi halmozni a nagyvárosi élet visszásságait. A végén a tapasztalt főhős döntése azt mutatja, nincs értékbeli különbség nyugat- és kelet-európai, nagyvárosi vagy tanyasi lét, vagy akár külföldi és vidéki szerető között. Ez a kissé szintén didaktikus tanulság várható következmény, hiszen a klasszikus értelemben vett fejlődési regény eszménye már régen meghaladott. Ám ahogy Matyinak kalandozásai során, úgy az olvasónak is igénye lehet szert tenni megismerésre. Viszont, ahogyan már említettem, a különböző élethelyzetek, amelyekbe Matyi sodródik és azokat karizmája és/vagy szerencséje folytán megoldja, nem különlegesek, hanem nagyon is hétköznapiak. Az újszerűség egyedül Matyi rácsodálkozó, naiv látásmódjából adódik, amit ugyan az általában „okosabb” olvasó nem sajátíthat el, de esetleg ki tudja nevetni. Ilyen, amikor a főhős Budapestre érkezvén zavarában „a kovácsoltvas lámpákat a kihalófélben levő mátrai fekete gólyáknak nézte, a macskaköveket pedig teknősbékáknak” (19.), míg Portugáliában turistaként helyi likőr-különlegességet akarna venni csokibögrében, de „Matyi nem értette jól, miért is kellene neki megennie egy bögrét” (112.). Hasonlóan bájos jelenet, amikor a főhős új, nacionalista lakótársa, Levente szobájába bekukucskál, és mindössze annyi következtetést von le, hogy „szereti a magyar zászlókat” (91.). Ez a fajta humorforrás épp az ellenkező hatást váltja ki, mint a főszereplő regényes kalandjai során elért sikerei, így ezen a ponton (is) kérdésessé válik, a regény mennyiben igényel reflexív olvasatot.

A *Vidróczki-kódexet* olvasván mindenképpen szembetűnő, bár a fenti tematikai és műfaji kérdésektől nem különválasztható érdekesség a szöveg stiláris tarkabarkasága. Az elbeszélés nyelvezete bátran kever népmesei elbeszélést idéző formákat reklámszövegekkel, szleng, argó és szakzsargonokat klasszikus versidézetekkel. Utóbbinál, ahol nem teljesen nyilvánvaló az intertextus, leleplezi azt, előzőkenyen megkímélve a filológust munkájától: „élet helyett csak órák jutottak nekem, panaszkolta Vidróczki, élet helyett csak ó-rák. Matyinak egyből megütötte a fülét a mondat, ezt már halotta valahol, de hol is? [...] megvan: Ady Endre!” (46–47.) Matyinak ez az álombeli beszélgetésben történő szemfüles felismerése azért is különleges, mert bár főszereplőnkéről nem kapunk alaposabb jellemzést, azt mégis tudjuk, hogy „nem rajongott soha az irodalomért, különösen a verselemzésórák idegesítették” (10.), valamint később az is kiderül, hogy összetett mondatokat sem tud olvasni.

A különböző, általában beszélt nyelvből, illetve orális költészetből kölcsönzött stiláris regiszterek merész keveredése a szöveg szövetébe általában humoros frissességet visz, gördülékeny olvashatóságot biztosít a regénynek, néhol azonban kevésbé sikeresen működik. Az elbeszélő sokszor él a beszélt nyelvben gyakran előforduló kontaminációs szócserekkkel, olykor kevésbé reflektálva a közvetítettség fokára: „Colin elmesélte, hogy a környéken valaha csak vörös mókusok éltek nagy békében, amikor is valahogy idekerült pár szürke mókus. Elkezdtek üldözni egymást, amúgy folklórból.” (120.) Azon kívül, hogy itt a kifejezés expresszivitása a jelentésség rovására történik, funkciótlan marad a beszélt nyelvi formula, mivel ez egy eredetileg angolul elhangzott beszélgetés lefordított parafrázisa. Előfordulhatna, hogy itt a főhős belső szólámát halljuk, és félreértésről van szó, mivel egy skót beszél az angolul kevésbé tudó főhőshöz. Ez az értelmezés azonban elbukik, mert Matyi félreértései többször is, és sokkal explicitebben tematizálódnak a regény során: „Most meg arra rezzent össze Mátyás, hogy a nő folyton azt mondta szex, szex, szex. Ejha, ennek már a fele se tréfa, gondolta Matyi, jó lesz jobban figyelni, nehogy bevigyék az erdőbe. [...] Matyinak volt egy-két izzasztó perce, mire végre rájött, hogy a szex tulajdonképpen a six, vagyis a hat angolul, és egyáltalán nem lesz itt semmilyen szex” (131.). Vagy amikor Matyi útikönyvet próbál olvasni és belemélyed az olvasásba, az a következőképpen jelenik meg: „A negyedik számban egy szerelmes, olvasta, Szűz Mára szobrot vitt Nazare egyik kolostorából Mérida városába. Ebben igazán nem talált semmi kivetnivalót, vagy mégis? Visszaszaladt a szemével, nem szerelmes volt odaírva, hanem szerzetes. Megint elmosolyodott, és olvasott tovább, de már figyelmesebben. Egy ködmönös reggelen szarvasra vadászott, a lova lába megcsúszott egy sziklán, de mégsem esett a tengerbe. Megfogta, erre a helyre templomot épített. Megint visszaszaladt, és újraolvasta a mondatokat. Most kétszer tévedett, a ködös helyett ködmönöst, a megfogadta helyett megfogtát olvasott. A többi rendben volt. Elvileg.” (96.) A példák jól látszik, hogy az olvasó Matyival párhuzamosan véletlenül sem „értheti félre” a történéseket, illetve a nyelvi- és kulturális nehézségekkel az olvasónak Matyival ellentétben nem kell megküzdenie. Matyi tudatlansága nem probléma, hanem ismét csak humorforrás marad.

sokszor úgy tűnik, a nyelv logikája szerint haladva meseszerű fordulatokat vesznek fel: Matyi barangolásai során rátalál az aranyszőrű bárányra, három országba látogat, ahol három nőtől három ajándékot kap stb. A csodálatos kódex segítő-tárgyfunkciójára már utaltam. Néhány agonizáló antropomorf pók látószögéből szemlélve a világot álmok és valóság teljesen felcserélhetővé válik, miközben az elbeszélő többször is felszólít minket, hogy ne tegyünk fel akadémikuskodó kérdéseket a regényben történetekkel kapcsolatban. Matyi sikereinek spontaneitása, folyamatos szerencséje a vágybeteljesítő mesék/álmok logikájára emlékeztet, miközben álmait leszámítva nem mesehősök, hanem az olvasó által megszokott racionális világ kulisszái vannak körülötte. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Matyi, az egyszerű ember a népmesék logikája alapján dolgozza fel a valóság történéseit. A mese tehát lehetne Matyi szólama is akár, de az elbeszélő magánál tartja a szót. Gyakran olyan helyen is a mesemondás formája bukkan elő, ahol semmilyen strukturális funkciója nincs. Ilyen például az az epizód, amelyben Matyi elcsábítja személyi edző munkatársának barátnőjét, Vikit, és a megcsalás lelepleződik: „Viki bekapcsolta a telefonját, huszonhét nem fogadott hívást jelzett. Ennek a fele se lett volna tréfa, de így együtt mind a huszonhét ijesztően komolynak tűnt. Hát most mihez fogjanak, merre menjenek? Matyiban felmerült pár lehetséges menekülési útvonal, A, B, C terv, például az is, hogy megszökteti Vikit, elviszi a Mátrába és égetik a szemet. Élnek boldogságban, amíg meg nem hálnak. Aztán arra gondolt, hogy egy élete, egy halála, megküzd Manccsal. Te azt nem ismered, az téged minimum megöl, mondta Viki zokogva, de az is lehet, hogy feldarabolta a haverjaival. Maximum, tette hozzá egy kis idő múlva. Matyi számára egyik opció sem tűnt valami Pepszi-érzésnek, magyarul üdítően kellemesnek.” (64.)

De ha már a szavaknál tartunk: ennek oka talán az lehet, hogy a népmese jellegzetes stílárius elemeit nem nehéz elválasztani strukturális elemeitől, mivel ezek az orális műfajok terjeszthetőségének okán alakultak ki. A köznapis beszédre jellemző sok redundancia, visszatérő nevek, formulák a könnyebb megjegyezhetőséget szolgálják, valamint, hogy amíg felmondják őket, a mesélőnek eszébe juthat, mi a következő cselekményelem. A regényben a szóbeli és írásos költészet szembeötlő különbségei nem problematizálódnak, bár a regény elején még úgy tűnik, az olvasás, illetve az olvashatóság miérettje és mikéntje kulcskérdés lesz Matyi és az olvasó számára egyaránt. Nem mellesleg maga a cím is ezt sugallná, hiszen az alapján nemcsak egy mondabeli alak kellene legyen a regény szimbolikus főszereplője, hanem egy róla elnevezett könyv, azaz a kódex. Amikor Matyi a vihar elől menekülve rálel a kódexre, egy levelet is talál mellette, amely a könyv függelékeként egyfajta segítő útmutatóul szolgál a kódex használatához és a helyes/szerencsével teli élethez egyaránt. Matyi először az olvasás problémáiba ütközik annak rendje és módja szerint. Amikor kibetűzi a „Vidróczki” nevet, előhívja a névhez kapcsolódó előzetes tudását: ez alapján úgy tűnik, Matyi az élő hagyomány ismeretét birtokolja, mivel helybeli révén elég sok mindent tud a mátrai betyár életéről és haláláról. A levél olvasási folyamatáról az elbeszélő bőven tájékoztat bennünket: „Matyinak a Status szó okozott némi fejtörést, de szerencséje a szövegösszefüggésből hibátlanul kikövetkeztette. Az viszont nem fért a fejében, hogy a leírtak szerint Vidróczki előre

tudta, vagy inkább érezte volna a saját halálát, mégsem tett ellene semmit? Hogy is van ez?, ráncolta a homlokát, de egyáltalán nem boldogult a megfajtással.” (10.)

A fontolva haladó olvasás a későbbiekben mégsem igényel semmilyen megfontolást, hiszen a levél Matyi számára úgy jelenik meg, mintha ő lenne a közvetlen megszólított, és amit benne írva talál, az az életére vonatkozó utasítás, melyet szó szerint be kell tartania. „Nem te választottál engem Nemes Emberi Status, én választottalak Téged, a Sorsunk mától összefonódik.» Matyi ijedtében háromszor felcsuklott, s azt vette észre, hogy reszket a lába.” (Uo.) Bár a szerzőséget illetően Matyit elbizonytalanítja a levél utóirata a lap hátoldalán, „hogymint a holdfénynél íratta a »nép fekete báránya« egy szegény deákkal, akit aztán kénytelen volt kiiktatni láb alól.” (11.) A lehetőség kegyetlensége, hogy az írás tartalma és szignálja egyszerre igaz legyen (ti. az íródeáknak diktálták, és ő leírta saját későbbi kivégzését), gondolkodóba ejti Matyit, vajon ez egy rossz vicc lehet vagy valóban megtörténhetett. Ám egy sóhajtással elintézi az ügyet, és a későbbiekben mindent úgy tesz, ahogyan a levél utasítása szól, például a kódexre vonatkozóan: „Semmit se féjjél olly erőssen segít majd a könyvetském. Hordd magaddal, de tsak szükség esetén nézz bele.” (Uo.) Erről az írásról az olvasó sem tudja eldönteni, hogy a hajdani nyelvjárásban beszélő Vidróczki szavai lettek-e megidézve (a hosszú mássalhangzók írásban jelölése ezt támasztja alá) vagy az írott levél másolatát kaptuk kézhez (a régies *ts* erről árulkodik). Az idézett részlet és Matyi regénybeli magatartása erre válaszként az, hogy nem érdemes ilyesmin gondolkodni, és legjobb, ha az olvasó kevesebbet olvas (tsak szükség esetén). Ezt látszik igazolni a kódex mint kulcsmotívum sorsának nyomon követése. Bár Matyi mindenhová magával viszi, és egyes helyeken úgy jelenik meg, mint „vaskos kis könyvecske”, valójában összesen négy oldalból áll. Az első oldalon egy rajz található, a másodikon egy négy soros versike (benne Matyi megnevezve), a harmadik lap tartalmát közvetlenül nem ismerjük, csak azt tudjuk, Matyi szintén egyértelmű üzenetet olvas ki belőle; a negyedikén pedig egy döglött pók található. A főhős számára még ennek az utolsó, üres oldalnak az üzenete sem okoz fejtörést.

A szöveg helyett inkább az álmok segítik Matyit az útja során előtte feltáruló idegen világ megértésében. Egész fejezetek játszódnak a főhős álmában, ahol Matyi az ébren rázúduló érthetetlen élményeket a helyére rakja, átrendezi. Termékeny megoldásnak bizonyul, hogy néhol a valós történeteket leíró fejezetek válnak álomszerűvé, abszurdá. Talán a regény legerősebb fejezetei Begyerő Mihályhoz köthetők, akit egy erdő mélyi kalyiba előtt ülve talál Matyi egy csapat holló társaságában, és amikor beszélgetésbe elegedik vele, a következő választ kapja: „Tudod fiam, azt látom, hogy manapság a lopás iránt nagyon féleléd az általános emberi érdeklődés. Hajdinban csak a betyárok mertek lopni, ma lop az egész nép. A tavat kell szemmel tartanom, hogy el ne vigyék, mondta, s megköszöörülte a torkát.” (27.)

A visszajára fordított világ perspektívája a humort és nyitott szemléletmódot nem nélkülöző írásban igen ígéretes, ám a hagyományba illeszkedéssel örökölt kérdések újragondolása nélkül megmarad egyszeri kalandregénynek. (*Kortárs*)

A régi és az új

JÓKAI & JÓKAI

A *Károli Könyvek* sorozatban 2013-ban megjelent *Jókai & Jókai* című tanulmánykötet az egy évvel korábban, 2012. május 4–5-én Balatonfüreden, a Jókai Napok rendezvényeként megtartott konferencia előadásainak Hansági Ágnes és Hermann Zoltán által szerkesztett változatát tartalmazza. A balatonfüredi tanácskozás a 2004 decemberében, Jókai halálának századik évfordulója alkalmából rendezett révkomáromi szimpózium és az azt követő tanulmánykötet („*Mester Jókai*”. *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Bp., Ráció, 2005.) folytatása volt. Mindkét tanácskozás és kiadvány az utóbbi évtizedben megindult Jókai-újraolvasás folyamatában kíván érdemi szerepet vállalni.

A cégnévként ható kötetcím frappánsan összegzi egyrészt az újraolvasás folyamatának egyik legbonyolultabb aspektusát, az érvelés adott értelmezéstörténeti pillanatban való legitimálásának kérdését. Hiszen az utószó tanúsága szerint (is) a kötet tanulmányai két Jókaival szembesítik az olvasót: a régi, a tankönyvi „igazságok” Jókaija áll a kötetben szemben az elmúlt évtized egyre markánsabban megrajzolt „új” Jókai-portréjával. S noha az újraértelmezések kétségtelen és szükségszerű velejárója az „új igazságok” érvényesítésének tendenciája, a kötet szerzői és szerkesztői törekvésüket a jelentésadás műveletének megnyugtatóan önironikus mozzanatával, az értelmezői munka szituáltságának tudatosságával teszik szimpatikusá. Nyilvánvaló, hogy Jókai és a populáris kultúra, Jókai és a kortárs (értsd: 19. századi) világirodalom kapcsolatát taglaló értelmezések háttérben a médiaelméletnek és a komparatistikának az utóbbi évtizedek nemzetközi kutatásait is befolyásoló nagyhatású elgondolásai állnak, s a kötetben szereplő új értelmezések irányát és egyben korlátait is az elemzőknek az ugyanezen elméletek értékrendjéhez és téziseihez kötött pozícionáltsága szabja meg. A tanulmánykötet címe másrészt az utóbbi évek új Jókai-portréjának legmarkánsabb és egyben legizgalmasabb összetevőjére is utalni kíván. Ez a portré pedig a nemzet legnagyobb mesemondójában már az üzletembert, az írásából nemcsak megélni képes, de 19. századi kontextusban is példátlan karriert befutó szerkesztő-vállalkozó író is láttatni enged.

Noha több tanulmány egyértelműen domináns vezérelve a médiaelméleti és komparatistikai szempontú újraértelmezés, a kötet tartalmaz olyan írásokat is, amelyek nem illeszkednek az említett szemléleti keretbe, érthető módon, hiszen az eredetileg emlékkonferenciaként megrendezett tanácskozás is már sokféle iskolából érkező, különböző értelmezői habitusú szakember jelenlétével számolt. A szerkesztők azonban nem a kiemelt szempontok, hanem a kontextualista és a textualista értelmezések mentén alakították ki a tanulmánykötet felépítését. Az elméletek így nem meghatározó kötet szerkesztő elvként, hanem a tanulmánykötet koncepciója mögötti szemléleti keretként, a Jókai-újraolvasás általános elméleti háttereként és perspektívájaként funkcionálnak. A *Jókai-kontextusok* című első tanul-

mánycsoport így legalább három különböző szempontú kontextust rendel a Jókai-szövegek értelmezéséhez, míg a *Jókai-exegézisek* című alfejezetben, bár kontextusoktól itt is lehetetlen elvonatkoztatni, az elemzők a szorosabb értelemben vett szöveg-interpretációkra fektették a hangsúlyt.

A *Jókai-kontextusok* tanulmányainak központi kérdése, hogy a tengernyi Jókai-szakirodalom ellenére Jókai életművének milyen aspektusairól nem rendelkezünk még mindig érdemleges ismeretekkel, azaz milyen kontextusok vizsgálata vezethet új felismerésekhez a Jókai-újraolvasás folyamatában. A tanulmányok főként három szempontból adnak választ a kérdésre: a Jókai-műveknek a korabeli sajtó- és világirodalom, valamint a folklórisztika környezetében való újraértelmezése révén.

Szerzőnknek a 19. századi médiakultúrával, főként a napisajtóval való kapcsolatára, az életműnek médiaelméleti és -történeti kontextusban való sürgető vizsgálatára, arra tehát, hogy a Jókai-életmű megértésében a korabeli sajtó működési logikájának feltárása segíthet, Szajbély Mihály könyve (*Jókai Mór [1825–1904]*, Pozsony, Kalligram, 2010.) mellett az utóbbi években Hansági Ágnes több tanulmánya is felhívta már a figyelmet. Hansági jelen írásában is (*A Jókai-regények kontextusa. Európai regények a magyar piacon 1850 után*) a korabeli sajtókontextus elsődlegessége mellett érvel, a sajtó vizsgálata vihet ugyanis közelebb Jókai és a 19. századi világirodalom kapcsolatának megértéséhez is. A nemzetközi fordítás-recepció feltárása, Jókai forrásainak és regényei világirodalmi kapcsolatainak a vizsgálata régóta nagy adóssága a Jókai-kutatásnak. Az egykorú kritika (Gyulai, Péterfy) korszerűtlennek, megkésettnek vélte Jókai írásművészetét, mivel regényei nem feleltek meg a modern lélektani regény követelményeinek, kosellecki kifejezéssel, állítja Hansági, az egyidejű egyidejűtlenség jelenségét írták tehát le írásművésze kapcsán. Ennek a korabeli kanonizációnak a következményeként Jókai kizáródott a világirodalmi jelenségek párhuzamos vizsgálatából. Hansági a médiaelméleti és komparatistikai módszertan összekapcsolásával közelít Jókaihoz, és az irodalom meghatározó korabeli megjelenési közegének, az időszaki sajtó vizsgálatának szentel kitértetett figyelmet tanulmányában. Szerinte saját művei mellett Jókai világirodalmi kapcsolatait is a korabeli sajtó kontextusában célszerű vizsgálni. Hansági javaslata tehát, hogy ne csupán a korabeli megjelenési környezetükből kiszakított regényeket, hanem a tárcaregényeket mint komparatistikai jelenségeket vonjuk a vizsgálat fókuszába, a tárcaregények ugyanis más regényekkel és más fordításirodalommal *együtt* és *azonos médiumban* jutottak el a korabeli irodalom-fogyasztó közönséghez.

A fordításrepció feltáratlanságának egyik következménye, hogy Jókai nemzetközi ismertségének mértékével kapcsolatosan is alig rendelkezünk érdembeli ismeretekkel. Imre László tanulmánya (*Csehov Jókai-imitációja*) a kortárs orosz recepció egyik izgalmas példájára hívja fel a figyelmet. Ha hihetünk a Csehov kritikai kiadás jegyzetapparátusának, Jókai az 1870-es évektől széles körben ismert, népszerű író volt Oroszországban is. Bizonyítja ezt talán az a kortárs visszaemlékezésen alapuló tény is, mely szerint a huszonkét éves Csehov fogadást kötött egy lapszerkesztővel arra vonatkozóan, hogy tud olyan Jókai-imitációt írni, amelyet minden olvasó a magyar írónak tulajdonít majd. Az elbeszélés *Hiábavaló győzelem* címmel el is készült, és Csehov állítólag megnyerte a fogadást. Noha az Imre Lász-

ló tanulmányának kiindulópontjául szolgáló visszaemlékezés igazságértékét tekintve már műfajánál fogva is rendkívül problematikus, és a Csehov-szöveg megírásának okaival kapcsolatosan is csak igen hipotetikus válaszok adhatók, a tanulmány fölhívja a figyelmet az alig ismert oroszországi Jókai-recepció további vizsgálatának lehetőségére.

Mint ahogy Jókai német nyelvű környezetben való fogadtatásának feltárása is elvégzendő feladat még. Ujvári Hedvig az újabb Jókai-értelmezések médiatörténeti vonulatához kapcsolódva villantja fel a Jókai-művek fordításainak és a művek bírálatainak a korabeli német nyelvű sajtóban való jelenlétét a *Pester Lloyd*, az *Ungarischer Lloyd*, a *Neuer Freier Lloyd* és a *Neues Pester Journal* anyagának bemutatásával (*Reklám, hír és szórakoztatás mentén. A Jókai-recepció a pesti német nyelvű sajtóban 1867 után*). Míg 1868-tól a Jókai-regények fordítása folyamatosan jelen volt a *Pester Lloyd* hasábjain, az *Ungarischer Lloyd* főként műbírálókat közölt Jókai írásairól. A kritikák közül a legtöbbet Dux Adolf írta. Ujvári részletesen ismerteti a recenziókat, csak sajnálni tudom, hogy alapos összefoglalása kevésbé problematizáló jellegű, a német nyelvű fogadtatást nem a magyar nyelvű korabeli kritikákkal összefüggésben vizsgálja, és a sokat ígérő tanulmány cím és írása gondolatmenete között sem teszi világossá az összefüggéseket.

Annak ellenére, hogy a Jókai-életmű folklórszempontról releváns szegmensein belül a néprajzi szemlék a hangsúlyt mindeközéig egyértelműen az anekdotára fektették, még így is bőven maradtak megválaszolatlan kérdések e műfajjal kapcsolatosan. Landgraf Ildikó tanulmányában (*Jókai anekdotái*) az anekdota műfaji értelmezésének részletes ismertetése után a műfaj és Jókai kapcsolatának irodalomszociológiailag is izgalmas aspektusait tárgyalja. Mint kiderül ugyanis, Jókai sajtófelhívások nyomán szervezte meg az anekdoták gyűjtését az általa szerkesztett lapok, főként az *Ústökös* számára, és ez olvasóközönséggel így módon való kapcsolattartás az író széles körben való népszerűsége alakulásának folyamatában is jelentős szerepet játszott. Jókai és az anekdotairódalom, Jókai és a folklór kapcsolata azonban mediális szempontból is roppant izgalmassá válik, hiszen Landgraf olyan kérdések továbbgondolására ösztönöz tanulmánya végén, amelyek a folklór és az irodalom közötti választóvonal meghúzásának problémáját, a populáris irodalom közvetítő csatornáinak (kalendáriumoknak, élclapoknak) a folklóriródalomra való hatását, illetve a szóbeliség-írásbeliség oppozíciójának nagyon összetett jelenségeit érintik.

Az anekdota műfajával ellentétben a Jókai által publikált népmeséknek egyáltalán nincs folklorisztikai szakirodalma, pedig, tudjuk meg Domokos Mariann tanulmányából (*Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatás történetében*), Jókai népmeséi kitüntetett figyelmet érdemelnek. A magyar népmese-publikáció történetében ugyanis Jókai Mór az elsők között tett nyomtatásban közzé magyar nyelven magyar népmeséket. Jókai meseközlési intenciója elválaszthatatlan ugyan a Kisfaludy Társaság intézményes mesegyűjtő programjától, publikált kötete azonban mégis önálló gyűjteménynek tekinthető. A mesekutatás számára való jelentőségét Domokos Mariann elsősorban a korabeli meseközlési gyakorlat szempontjából hangsúlyozza tanulmányában. A 19. század közepén ugyanis, amikor Jókai is kiadta kötetét, rendszerint csak elszórtan jelentek meg meseközlések, Erdélyi János után pedig Jókai publikált elsőként gyűjteményes kötetben népmeséket.

A *Jókai-kontextusok* további három tanulmánya közül Bényei Péter a Jókai esetében sokszor emlegetett és kifogásolt lélektaniség szempontjából is újraolvasást javasol (*Egy [majdnem] hiányzó paradigma a Jókai-értésben. A Jókai-szövegek lélektanáról – a recepció kontextusában*). A szakirodalom a Jókai-szövegek pszichológiai teljesítményével kapcsolatosan a regények lélektani defektusait hangsúlyozza, Jókainak a téma iránti érzéketlenségét. Bényei olyan poétikai eljárások (a narrátori szöveg lélektani megfigyelései, a cselekmény, a kompozíció szerepe a lélektaniségben, a jellemelek és a szereplői viszonyrendszereken keresztül megnyilvánuló lélektani folyamatok) alaposabb elemzését javasolja, amelyek révén a Jókai-szövegek lélektani reprezentációja is új megvilágításba kerülhet. Praznovszky Mihály arra, a Jókai által 1859-ben írt versre hívja fel a figyelmet, amely Liszt Ferenc *A cigányokról és a cigányzenéről* című könyve kapcsán kialakult vitához kapcsolódott (*A zongorakirály és az írőfejedelem csatája. Liszt és Jókai egyoldalú vitája*). Sajnálatos, hogy a tanulmány szövegén inkább a kötetlenebb szóbeli előadás stílusjegyei érződnek, mintsem a tudományos diskurzus írásos fogalmazásmódja. A kötet egyéb tanulmányainak kontextusában inadekvátnak érzem, arról már nem is beszélve, hogy Móricka emlegetése végképp elmaradhatott volna. Hudi József tanulmánya pedig (*Kacz József visszaemlékezései és Jókai Mór*) inkább arról győzi meg az olvasót, hogy a Pápai Református Kollégium egykori diákjának, a komáromi származású Kacz Józsefnek valójában, a tanulmány cím keltette elvárásokkal ellentétben, semmilyen érdembeli kapcsolata nem volt Jókai Mórral.

A *Jókai-exegézisek* című tanulmánycsoport elemzései főként két értelmezési szempont köré épülnek. A tanulmányok különböző Jókai-szövegek interpretációján keresztül egyrészt Jókai és a populáris irodalom kapcsolatát vizsgálják, másrészt pedig a Jókai-szövegek és a nemzeti identitás összefüggéseinek újraértelmezését állítják fókuszba. Egyetlen kivételként Eisemann György tanulmányát (*Arc és álarc – identitás és kaland*) említeném, Eisemann írása ugyanis prózapoétikai szempontokat érvényesítve, Bahtyin és Ricoeur nyomán a narratíva és az identitás összefüggéseit, a történetet és a szereplőt tehát olyan kölcsönös megalkotottságban értelmezi, amely a romantikus és a modern poézis működési mechanizmusainak feltárásához vezet. A tanulmány központi kérdésére (hogyan is működik a romantikus próza) Eisemann a maszk motívumának és a romantika egyik kedvenc témájának, a kettős életnek a részletes elemzésével ad választ. A romantikus poézis jellemzőjeként így a jelentés rögzíthetlenségének tulajdonságát emeli ki, azt a folyamatot tehát, amely során az írás és a maszk egymás szimbólumaiként a kultúra démoni és felforgató erőinek reprezentálóivá válnak, miközben az identitás szükségyszerű velejáráóiként is megmutatkoznak.

A Jókai és a populáris kultúra kapcsolatát tárgyaló tanulmányok közül Török Lajos a *Szegény gazdagok* krimiként való olvasatát javasolja (*Jókai, a krimi és az olvasó. A Szegény gazdagok rejtélyei*). A krimi műfajának azon kétféle értelmezése közül, hogy a fikció világában rejlő referenciális nyomok, vagy a szöveg nyelvi dimenzióiban rejtőző nyomok vezetnek-e a megoldáshoz, az utóbbit választja. Elemzése meggyőzően mutat rá a regény szövegének azokra a textuális manőverekre, amelyek jócskán elbizonytalaníthatják az olvasót a Fatia Negra kilétére vonatkozó kérdés megválaszolásában. Hiszen, míg látszatra mindezidáig egyértel-

műnek tűnt a válasz, Török arra hívja fel a figyelmet, hogy textuálisan valójában sehol nem kerül sor Fatia Negra és Hátszegi Lénárd azonosságának kimondására, sőt, a regény szövege inkább arra késztheti az olvasót, hogy több lehetőséggel számoljon.

Keszeg Anna és Szajbély Mihály tanulmányai a populáris kultúra médiumainak a kulturális imaginárius, tehát esetünkben a szépirodalom alakításában játszott szerepére, a Jókai-regények valóságreferenciáinak kérdésére összpontosítanak. Jókai enciklopédikus tájékozottsága, olvasottsága még mindig nagy kihívások elé állítja a kutatókat. Műveinek valóságvonatkozásaival, forrásaival, a kulturális termékek széles skálájával való érintkezéséről sok esetben csak feltételezéseink vannak. Jókai Torockó-képének alakulásában szerepet játszó tényezők bemutatása során Keszeg a korabeli utazás- és fajelméleti irodalom, valamint a populáris kultúra médiumainak hatását mutatja ki (*A Torockó-reprezentáció forrásai Jókai Mór Egy az Isten című művében*). Az *Egy az Isten* Torockó-képe olyan tehát, mint amilyenek az említett médiumokból maga Jókai is megtanulta, hogy lennie kell. Szajbély a *Magnéta* elemzésekor (*Magnéta. Mit vonz magához a Jókai-mágnes?*) már kevesebb sikerrel jár az azonos nevű bűvész mutatványairól szóló kisregény valóságvonatkozásainak azonosításában. A kérdésre ugyanis, hogy honnan is tudott Jókai Magnétáról, csak hipotetikus válaszok adhatók, hiszen a bűvész alakja számos egyéb korabeli szöveggel és produkcióval is kapcsolatba hozható. A tanulmány azonban az újabb modernizmuskutatások felismerésére, a magas művészet és a populáris kultúra szoros összefüggésének, elválaszthatatlanságának a vizsgálatára hívja fel a figyelmet, arra tehát, hogy a populáris kultúra és irodalom tudományos vizsgálata éppenséggel az elit kultúrával kapcsolatos kérdések tisztázásában játszhat meghatározó szerepet.

Vaderna Gábor tanulmánya (*Párhuzamos történetek. Egy magyar nábob*) épp az imént bemutatott folyamat inverzét illusztrálja. Itt ugyanis nemcsak az a kérdés, hogy a fiktív szövegek a valóságot miképp és milyen médiumok hatására gondolják el, hanem az is, hogy a fiktív elgondolások hogyan íródnak vissza a valóságot reprezentálni hivatott szövegekbe. Vagyis a Jókai-szövegek adatainak a valóság adataival való összevetése azt is láthatóvá teszi, hogy a Jókai által létrehozott valóságillúzió miként íródik bele abba a diskurzusba, amely a Jókai leírása nyomán népszerűvé váló témákban jelenik meg a 19. századi sajtóban. Valóság és fikció ilyen szempontú összefüggésének a vizsgálata pedig a korábban példázatosként értelmezett történelmi regények esetében láthatóvá teszi a példázathoz kapcsolódó narrátori kételyeket is, a történelmi példázat mellett a történelmi példázat kritikáját is.

Hasonló történelemkritikát vél felfedezni Hermann Zoltán is Jókai három különböző regényének elemzése során. A nemzeti liberális, reformeszmék regényének tekinthető *Kárpáthy Zoltán* tizedik, az 1838-as pesti árvíz eseményeit bemutató fejezete így válik Hermann értelmezésében a természeti katasztrófa által láthatóvá tett rögz- és téveszmés „haladás” természetének példázatává, avagy Jókai reformeszmékkal kapcsolatos kételyeinek szubtilis megfogalmazásává (*Az 1838-as pesti árvíz és a Kárpáthy Zoltán tizedik fejezete*). A reformokkal és az identitással kapcsolatos narrátori ironia ugyanakkor nemcsak a nemzeti, hanem a felekezeti

ti önazonosság tekintetében is tetten érhető Jókai több regényében (*A kálvinista Jókai. Az elátkozott család és A barátfalvi lévita.*) S a nemzeti identitás és az irónia viszonyáról, Jókai történelemszemléletéről az életmű olyan utópikus darabja is sokat elárulhat, amelynek cselekménye formálisan ugyan a jövőben játszódik, a mű azonban ténylegesen Jókai jelenéről szól, legalábbis Szilágyi Márton értelmezésében (*Amikor betelik az idő... Jókai Mór: A jövő század regénye*).

A *Jókai & Jókai* kötet tanulmányai tehát a szépirodalom és a 19. század média-világának, a magas és a populáris regiszterek összefüggésének metszéspontjában vélik megragadhatónak az új Jókai-értelmezések lehetőségeit. Jókai életműve, teljesítménye önmagában is lenyűgöző, a korabeli sajtóirodalommal való érintkezése tekintetében pedig egyelőre átláthatatlannak tűnik. A tanulmánykötet írásai, a Jókai-kutatás recens eredményeihez is kapcsolódva, felvázolják ugyan az irányvonalakat, tennivaló azonban Jókai életművének megértésében még rengeteg akad. (*Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan*)

TÖRÖK ZSUZSA

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme, Debrecen

Felelős vezető: Becker György vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.